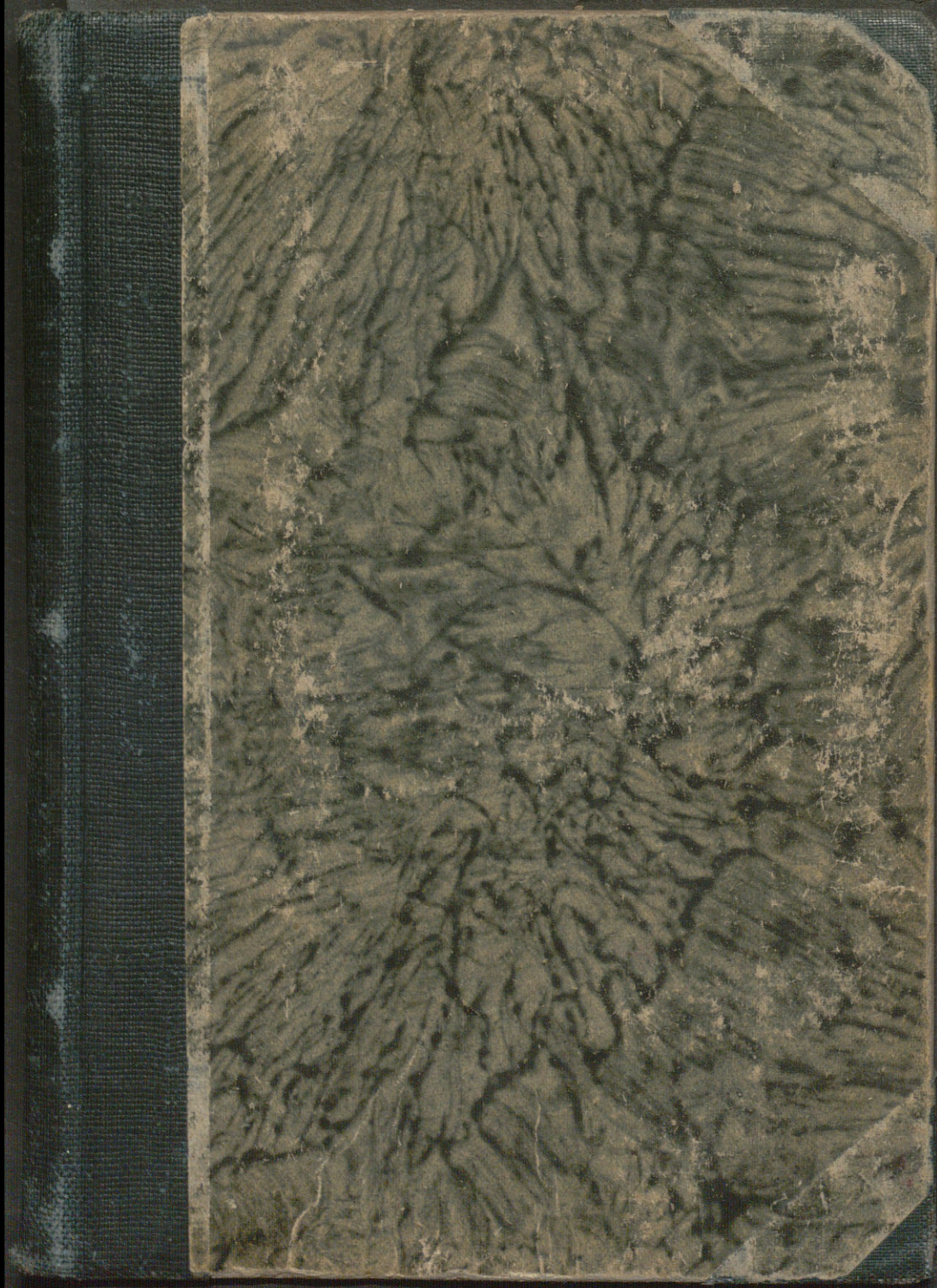
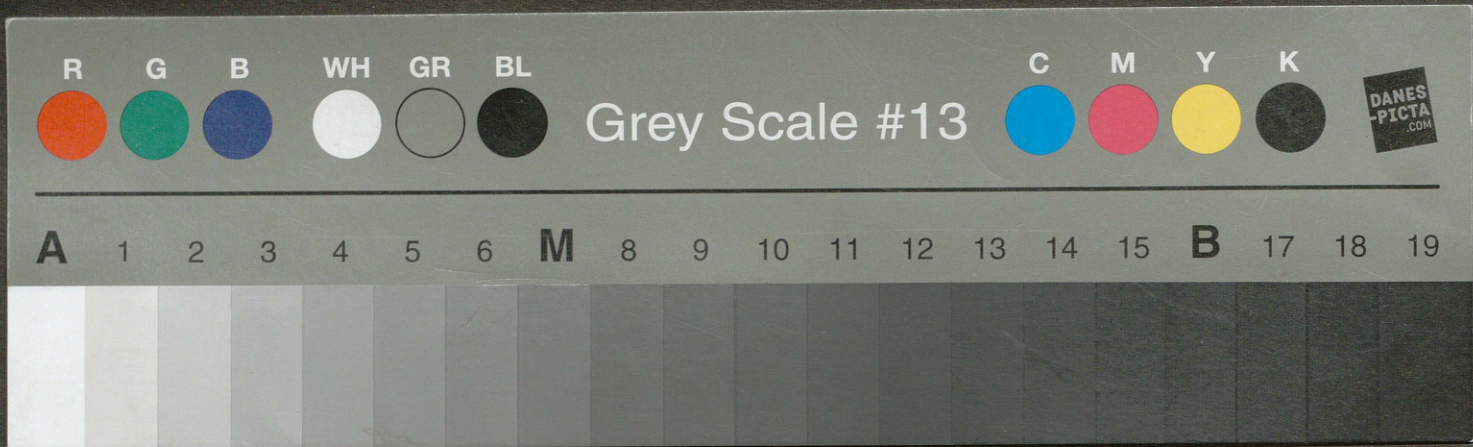

PODSTAWOWE ZAGADNIENIA
W LITERATURZE POLSKIEJ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

JERZY BIELAŃSKI

PODSTAWOWE ZAGADNIENIA
W LITERATURZE
POLSKIEJ

XIV. 2

1948

ST. JAMIOŁKOWSKI I T. J. EVERT SP. Z O.O. ŁÓDŹ

Wszystkie prawa zastrzeżone.

5307

Nakład: 5000 Format: 61×86
Klasa papieru: druk mat. Gramatura: 60
Data wykonania: 17. 4. 1948 r.

SPIS RZECZY

	str.
Spis rzeczy	3
1. Rozwój historiografii w polskiej literaturze przedrozbiorowej	7
2. Rozwój historiografii w literaturze polskiej od rozbiorów do dni naszych	10
3. Poezja liryczna w polskiej literaturze przedrozbiorowej	10
4. Polska poezja liryczna w okresach: klasycystycznym (po- rozbiorowym), romantycznym i pozytywistycznym	22
5. Rozwój polskiej poezji lirycznej w okresach „Młodej Polski“ i współczesnym	28
6. Poezja epicka w polskiej literaturze przedrozbiorowej	32
7. Polska poezja epicka w okresach: klasycystycznym (póź- niejszym), romantycznym i pozytywistycznym	39
8. Komedia w literaturze Polski przedrozbiorowej	46
9. Komedia w literaturze polskiej w okresach: klasycystycz- nym (porozbiorowym), romantycznym, pozytywistycznym i późniejszym	55
10. Dramat w literaturze Polski przedrozbiorowej	60
11. Dramat w literaturze polskiej w okresach: klasycystycz- nym (porozbiorowym), romantycznym i <u>pozytywistycznym</u>	65
12. Dramat symboliczny i współczesny	77
13. Satyra w literaturze polskiej	88
14. Powieść w polskiej literaturze przedrozbiorowej	93
15. Powieść w literaturze polskiej w okresach: klasycystycz- nym (porozbiorowym), romantycznym i pozytywistycznym	96
16. Powieść w czasach „Młodej Polski“ i najnowsza	111
17. Chłop i lud jako zagadnienie literackie w polskiej literatu- rze przedrozbiorowej	118
18. Chłop jako bohater indywidualny w literaturze polskiej w okresach: klasycystycznym (porozbiorowym), romantycz- nym i pozytywistycznym	122
19. Chłop jako bohater indywidualny w literaturze polskiej po okresie pozytywizmu	129

	str.
20. Lud jako zbiorowy bohater w literaturze polskiej w okresach: klasycystycznym (porozbiorowym), romantycznym i pozytywistycznym	131
21. Lud jako zbiorowy bohater w literaturze „Młodej Polski” i późniejszej	138
22. Polska myśl demokratyczna w literaturze przedrozbiorowej	142
23. Polska myśl demokratyczna od rozbiorów do schyłku XIX w.	148
24. Polska myśl demokratyczna w literaturze czasów najnowszych	154
25. Sylwetki robotników w literaturze polskiej	159
26. Dwa obozy w „Nieboskiej Komedii” i stosunek do nich	
Zygmunta Krasińskiego	164
Ważniejsze daty orientacyjne	169
Skorowidz dzieł	170
Skorowidz autorów	184

I.

ROZWÓJ HISTORIOGRAFII W POLSKIEJ LITERATURZE PRZEDROZBIOROWEJ

Po przyjęciu chrześcijaństwa w 966 r. Polska, która przed tym rokiem już była zorganizowana jako państwo, zaczęła ulegać wpływowi kultury zachodnio-europejskiej. Przyjmowała więc urządzenia i zwyczaje spotykane na Zachodzie. Poczęto wznosić kościoły i klasztory, a przy nich organizować szkoły. Napływające duchowieństwo zorganizowało także administrację kościelną oraz prowadziło kancelarie książęce czy królewskie. Ponieważ było ono jedynym elementem wykształconym, przeto skupiło w swoich rękach wiele dziedzin ówczesnego życia, a m. in. poczęło pisać książki. Dość wcześnie pojawiła się potrzeba notowania wydarzeń zachodzących w kraju. Z Rzymu przysyłano do Polski, tak jak i do innych krajów, tzw. tablice paschalne, na których były oznaczone daty Wielkanocy i innych świąt ruchomych, aby i Polska obchodziła je w tym samym terminie, co i kraje zachodnie. — Niezapisanych marginesów tych tablic używano do notowania ważniejszych, a nawet bląhych wydarzeń. Pierwszą tablicę paschalną miał zapewne pierwszy nasz biskup Jordan. Pierwsza natomiast tablica paschalna przechowana w oryginale, zwana tablicą lublińską, pochodzi dopiero z XIII w. Przy kościołach i w klasztorach prowadzono także roczniki. Były to pergaminowe karty przeznaczone wyłącznie do notowania wzmianek o wydarzeniach. Odpis takiego

Tablice
paschalne

Roczniki

rocznika przywiózł z Niemiec do Polski pod koniec X w. pierwszy arcybiskup gnieźnieński, Radym, zwany Gaudentym, brat św. Wojciecha. Na tym odpisie niemieckiego rocznika zanotowano datę przybycia Dąbrówki i chrztu Polski. — Oryginał rocznika-odpisu nie dochował się, ale mamy jego nowy odpis z XV w. Pierwszy oryginalny rocznik polski pochodzi z XII w. — W XII w. także mamy większy elaborat: jest to kronika Galla-Anonyma. Pochodzenie jego jest nieznane; większość historyków przypuszcza, że był on obcokrajowcem, ale próbowano także udowodnić jego polskie pochodzenie. Kronikę swą napisał być może na skutek namowy kanclerza Michała za panowania Bol. Krzywoustego, ku którego czci Gallus opracował swą książkę. — Zawarł ją w trzech częściach, z których dwie ostatnie poświęcił panowaniu tego króla. Napisana jest po łacinie.

Gallus XII w.

W XIII w. powstaje „Kronika“ mistrza Wincen-tego Kadłubka. Istnieje przypuszczenie, że kształcił się on na uniwersytecie w Paryżu. Po dziesięciu latach administrowania diecezją krakowską wstępuje do klasztoru cystersów, gdzie pisze swą kronikę. Zna on nie tylko teologię, ale i wiele nauk świeckich. W swych czterech księgach opowiada o dziejach Polski od czasów przedhistorycznych do wstąpienia na tron Wład. Łaskonogiego. Wydarzenia historyczne tak przekształca w opisie, że przestają być wiarogodne, ale za to wyłania się z nich sens moralny, który jest celem autora. Język Kadłubka jest aż do śmieszności napuszony; wartości historycznej kronika ta nie posiada, mimo to wywarła ona duży wpływ na późniejszych kronikarzy i cieszyła się uznaniem aż do Długosza. Kadłubek pisał także po łacinie, jak i Gallus.

Kadłubek
XIII w.

Interesującym dokumentem są „Pamiętniki“ Janka z Czarnkowa, archidiacona gnieźnieńskiego i podkanclerzego Kazimierza Wielkiego (XIV w.). Janko napisał swe pamiętniki w tym celu, aby oczyścić się z zarzutu przywłaszczenia sobie części skarbu po zmarłym królu. Prócz tej jednak spra-

Janko
z Czarnkowa
XIV w.

wy osobistej w pracy swej opisuje rządy Węgrów w Polsce, przedstawia ich łupiestwa i nadużycia oraz zręcznie odmalowuje atmosferę swoich czasów. Opowiadanie kończy na zjeździe szlachty w Sączu w 1384 r.

„Historia Polski“ Jana Długosza z XV w. obejmuje dzieje nasze od przyjęcia chrześcijaństwa do panowania Kazim. Jagiellończyka. Opowiadanie poprzedza Długosz opisem geograficznym, a raczej hydrograficznym ziem polskich; dba o związek przyczynowy faktów i wykazuje zresztą dość prymitywny krytycyzm historyczny. Jest dość źródłowy, gdyż zna nie tylko polskie dokumenty i źródła, lecz także kronikarzy obcych. On pierwszy jakoby sprowadził do Polski historyka rzymskiego Tytusa Liwiusza (I w. po Chr.), którego wpływ, zwłaszcza w układzie i tonie mów, wyczuwa się w dziele polskiego pisarza. Długosz opiera się także na opowiadaniach Zbigniewa Oleśnickiego, kardynała i prymasa, a także na własnej obserwacji. Kieruje się fałszywie pojętym patriotyzmem, przemilcza lub tuszuje te fakty, które mogłyby przedstawić Polskę w niekorzystnym świetle. Pojawiający się wówczas w Polsce humanizm wywarł dodatni wpływ tylko na styl Długosza. Dzieło swe zawarł w 12 księgach. Cieszył się powagą aż do czasów A. Naruszewicza, historyka z XVIII w.

W końcu XV w. pojawiają się „Pamiętniki Janczara“ czyli „Czasów popisanie o tureckich sprawach“, napisane przez Serba Konstantego Michałowicza, który przez 8 lat przebywał w niewoli u Turków, a dostawszy się na Węgry uciekł stamtąd do Polski i tu napisał swą kronikę po polsku. M. in. przedstawia przebieg bitwy pod Warną i daje wskazówki, jak skutecznie walczyć z Turkami.

W roku 1506 powstaje zbiór „Statutów“ Jana Łaskiego. Są one poprzedzone drukiem „Bogurodzicy“ na pierwszej stronie. — Owe „Statuty“ są zestawieniem konstytucji polskich w porządku chronologicznym.

„Historia“
Długosza
XV w.

Opis
geograficzny
Polski

Źródłowość
i krytycyzm
„Historii“.

Niedostateczny
obiektywizm

„Pamiętniki“
Janczara
XV w.

„Statuty“
J. Łaskiego
XVI w.

„Kronika“
Miechowity

Pierwszy podręcznik do nauki historii polskiej napisał Maciej Miechowita, autor „Kroniki polskiej“ przetłumaczonej z łaciny na j. polski. Była ona przez długi czas źródłem poznania naszej przeszłości. Jest skrótem „Kroniki“ Długosza, wartości językowej nie posiada.

Dwie kroniki
Kromera

Natomiast trwała pozycja w dziejach polskiej historiografii zdobył sobie Marcin Kromer swoimi dwiema rozprawkami: „O początku i dziejach narodu polskiego“ oraz „Polska“. Obie napisane są w języku łacińskim. Pierwsza jest także skrótem Długosza z dodatkiem ozdób humanistycznych; była ona źródłem wiedzy o Polsce na Zachodzie i zdobyła Kromerowi tytuł Liwiusza polskiego; druga zaś jest opisem Polski, odznaczającym się jasnością układu i stylu.

„Kronika
świata“
Bielskiego

W połowie XVI w. pojawia się obszerna „Kronika wszystkiego świata“ Marcina Bielskiego. Mimo dużego powodzenia, bo w XVI stuleciu miała aż 3 wydania, jest jako kompilacja różnych wiadomości pracą słabą, niekrytyczną i niejasną. Autor idzie w opowiadaniu śladem swych poprzedników.

„Dzieje
w Koronie“
Górnickiego
Heidenstein
i jego dzieła

Charakter pamiętników mają „Dzieje w Koronie“ Łukasza Górnickiego. — Za Stefana Batorego żyje Niemiec Reinhold Heidenstein, sekretarz króla, autor „Pamiętników o wojnie moskiewskiej“, które wcielił później do swego obszerniejszego dzieła „Spraw polskich ksiąg 12“. Oba pisane w języku łacińskim.

„Pamiętniki“
Paska

Wiek XVII, w którym nastąpiło tyle różnych wydarzeń historycznych, nie wydał historyka. Od biciem obfitych wydarzeń tego stulecia jest poezja epicka. Spotkać można tylko materiały historyczne, jak np. „Klimaktery“ Wesp. Kochowskiego. — Jan Chryzostom Pasek zaś w swych „Pamiętnikach“ nie przedstawia ani stosunków politycznych, ani nie opisuje wyczerpująco i obiektywnie wydarzeń historycznych, ale stworzył raczej romans szlachecki, którego czołowym bohaterem jest sam autor. „Pamiętniki“ odznaczają się werwą i plastyką opowiadania oraz jędrnym staropolskim językiem.

Pogłębienie poglądu na zadania historyka i na ujęcie dziejów narodu następuje za Stanisława Augusta w drugiej połowie XVIII w. — Adam Naru-

szewicz, bp smoleński, pisze „Historię narodu p.„ która od czasów Długosza jest krokiem naprzód pod względem krytycznego ujęcia dziejów narodu. Naruszewicz jest pisarzem źródłowym, uwypukla związki zachodzące między faktami i stara się o obiektywizm. Przejawia zależność od Tacyta, historyka rzymskiego z I wieku po Chrystusie. „Historia“ Naruszewicza była ważnym dokumentem naukowym o Polsce dla Europy.

„Historia“
Naruszewicza

II.

ROZWÓJ HISTORIOGRAFII POLSKIEJ OD ROZBIORÓW DO DNI NASZYCH

„Krótki
zbiór
dziejów“
T. P. N.

„Jadwiga
i Jagiełło“
Szajnochy

„Hist. P.“
Szujskiego

Monografie
Kalinki

Pierwsze
Tow. Hist.

Po utracie niepodległości Polski Towarzystwo Przyjaciół Nauk, którego prezesem był St. Staszic, wydaje „Krótki zbiór dziejów Polski“ w 1810 r., gdzie po raz pierwszy była po polsku podana syntetyczna całość dziejów Polski aż do czasów Księstwa Warszawskiego. — Wiele cennych rozpraw pisze Joachim Lelewel, prof. uniw. wileńskiego i warszawskiego. Opracował on „Historię Polski do śmierci Batorego“ oraz popularne „Dzieje polskie“. Poziom polskiej historiografii podnosi historyk XIX w. Karol Szajnocha przez swe dzieła, a zwłaszcza „Jadwigę i Jagiełłę“, w których nie tylko wykazuje gruntowną wiedzę i znajomość stosunków cywilizacyjnych, lecz docenia artystyczne przedstawienie prawdy historycznej. — Docent hist. p. na Uniw. Jagiell., Józef Szujski, wydał swój obfity dorobek literacki w 12-tomowym dziele: „Historia Polski treściwie opowiedziana“. Jest on wraz z Kalinką przeciwnikiem działalności naukowej szkoły Lelewela, zdziera z przeszłości zasłonę idealizmu i spogląda śmiało w oczy prawdziwej historycznej. — Walerian Kalinka, publicysta, działacz polityczny i historyk, wydaje „Ostatnie lata panowania St. Augusta“ (1868), (które zostały wyróżnione nagrodą przez Towarzystwo Historyczne w Paryżu) oraz „Sejm czteroletni“ — najwybitniejsze jego dzieło.

Założycielem „Towarzystwa historycznego“ oraz „Kwartalnika histor.“ był Ksawery Liske († 1891).

W ostatnich dziesiątkach XIX w. powstaje historyczna szkoła krakowska, nazwana „Stańczykami” od pamfletu „Teka Stańczyka”. Wtedy to Michał Bobrzyński, prof. Uniw. Jag. wydaje m. in. dzieło „Dzieje Polski w zarysie” (1879), które zdobyło sobie wielki rozgłos. Poddaje w nim ostrej krytyce wewnętrzne dzieje Polski i przeprowadza rewizję poglądów na osoby i fakty z przeszłości, a zwłaszcza z okresu upadku Polski. Współczesny mu prof. Stan. Smolka pisze swe „Szkice historyczne”, w których ujawnia gruntowną wiedzę i artystyczną formę ujęcia. Czasy historii przedrozbiorowej znalazły swego badacza w osobie Tad. Korzona, bibliotekarza Ordynacji Zamoyskich w Warszawie, z którym w roli pomocnika współpracował St. Żeromski. Korzon wydaje „Wewnętrzne dzieje Polski za St. Augusta”, „Kościuszkę” i inne. — Wśród długiej galerii historyków i dzieł ostatnich czasów należy wymienić Szymona Askenazego, autora dzieła „Walerian Łukasiński” oraz Wład. Łozińskiego, autora „Życia polskiego w dawnych wiekach”, które oświeciło życie obyczajowe Polski przedrozbiorowej. Do najwybitniejszych badaczy przeszłości w naszych czasach należą profesorowie wyższych uczelni, autorzy następujących dzieł:

„Teka
Stańczyka”

Rewizjonizm
Bobrzyńskiego

„Szkice Hist.”
Smolki

Tadeusz
Korzon
„Wewnętrzne
dzieje P.”

Szymon
Askenazy

Wład.
Łoziński

Zygmunt Kolankowski — „Zygmunt August” (1913).

Nowocześni
historycy

Wład. Konopczyński — „Liberum veto” (1918).

Wład. Kutrzeba — „Historia ustroju Polski” (1931).

Jan Ptaśnik — „Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce” (1934).

Stan. Kot — „Polska złotego wieku” (1932).

Zygm. Wojciechowski — „Zygmunt Stary” (1946) i wielu innych. Uczeni polscy z drugiej połowy XIX w. i pierwszej połowy XX w. należą do najwybitniejszych uczonych Europy Zachodniej.

III.

POEZJA LIRYCZNA W POLSKIEJ LITERATURZE PRZEDROZBIOROWEJ

Bogurodzica
XIII w.

Pieśń z XV w.
„O męce
Pańskie”
Ładysława
z Giełniowa

Pieśni
łysogórskie
i maryjne
XV w.

Ładysław
z Giełniowa
XV w.

Uczuciowość polska znalazła dobitny wyraz w literackiej twórczości naszego narodu. Tę skłonność do liryzmu obserwujemy już od „Bogurodzy”, pierwszej pieśni pisanej po polsku z XIII w., która zawiera z serca nieznanego autora płynącą prośbę, by „Bogiem sławiena Maria spuściła nam Syna Gospodzina”, a „Bożyc usłyszał modły człowiecze i po żywocie dał rajski przebyt”. — Liryzm spotykamy w najstarszych pieśniach z XV w. jak np. w „Pieśni o Męce Pańskiej”, która jest uważana za najlepszy utwór liryczny tegoż stulecia. — W XV w. nieznani układacze wypowiadali swe uczucia pobożności w sposób naiwny a serdeczny w tzw. pieśniach maryjnych. Dochowały się też pieśni łysogórskie, których autorami byli m. in. niejaki Słopuchowski i mistrz Maciej z Raciaża. Spośród tych pieśni wyróżnia się „Skarga M. Boskiej pod krzyżem”. Do rozpowszechnienia pieśni religijnych przyczynili się bernardyni, a wśród nich głównie Ładysław z Giełniowa — poeta i kaznodzieja, oraz Szymon z Lipnicy z XV w. Te pieśni były zebrane w tzw. kancjonałach czyli śpiewnikach religijnych. Niejedna z tych pieśni powstała w nieokreślonym bliżej czasie i przetrwała na ustach ludu polskiego aż do naszych czasów. — Sposób wypowiadania uczuć jest tu także naiwny; widać zależność od wzorów czeskich lub niemieckich. Ułożone są formą zwrotkową,

rymy są asonansami tj. rymami gramatycznymi; słownictwo tych pieśni jest ubogie, zawierają jednak wiele liryzmu.

Utalentowanym lirikiem XVI w. jest Klemens Janicki, uwieczony za swe poezje prawdopodobnie przez papieża Pawła III. Jakby w przeczu-
ciu rychłego zgonu pisze gorączkowo po powrocie do kraju. — Zbiór utworów wydaje na rok przed śmiercią w 1542 r. Pisał przeważnie elegie, spośród których rzewnością odznacza się elegia „O sobie samym do potomności“. Z poetów rzymskich najbliżsi mu byli Owidiusz i Tibullus. — Zasługą Janickiego jest podniesienie poezji łacińskiej w Polsce do poziomu humanistycznej poezji w Europie zachodniej.

Klemens
Janicki

Najwybitniejszym lirikiem nie tylko Polski przedrozbiorowej, ale i całej słowiańszczyzny jest Jan Kochanowski z Czarnolasu. Był to humanista, wykształcony na uniwersytetach w Polsce i we Włoszech; spotkał się on w tym kraju jak i we Francji z poezją humanistyczną, pisaną w językach narodowych: Dante we Włoszech, Ronsard we Francji. Zaniechawszy pisanie elegii łacińskich na wzór Owidiusza i Tibullusa, tworzy po polsku. Pieśni jego dzielą się na: religijne, np. „Hymn o dobrodziejstwach Boga“, w którym wyraża podziw dla potęgi twórczej Boga i bogactwa przyrody; patriotyczne — „O spustoszeniu Podola przez Tatarów“ — gdzie wyrzuca rodakom w sarkastyczny sposób zanik ducha rycerskiego; miłosne, pozbawione jednak erotyzmu — „Wezwanie Hanny do Czarnolasu“; towarzyskie — „Czołem za cześć, łaskawy mój panie sąsiedzie“: opilstwo sąsiada i niechęć poety do kielicha; wreszcie refleksyjne — rozmyślanie ubrane w formę poetycką, np. w pieśni „Zegar słyszę wybija“; — mówi tu o względności dóbr świata. — Pochwałę wsi wypowiedział w „Pieśni świętojańskiej o sobótce“, ale zwraca uwagę na „wczasy i pożytki“, a nie na piękno przyrody czy tajemniczość sobótkowej nocy. W pieśniach jest umiarkowanym stoikiem,

Jan
Kochanowski

Dante
Ronsard

Pieśni Kocha-
nowskiego

„Sobótka“

zawsze zachowuje stateczność umysłu, w życiu radzi kierować się rozsądkiem i panować nad uczuciami; miłość jego jest spokojna i bez namietności; w kobiecie widzi głównie zewnętrzne powaby. — W „Pieśniach“ przejawia się wpływ Horacego.

„Psałterz“
Dawidów

Kochanowski obiecał bpowi Myszkowskiemu dokonać przekładu „Psałterza“ Dawida. Pracował nad przekładem 10 lat, a śpiewał swe psalmy w różnych chwilach swego życia, zależnie od uczuć, wypełniających w danej chwili jego serce. — „Psałterz“ przyjęli z entuzjazmem zarówno katolicy jak i innowiercy. Kompozytor Mikołaj Gomułka dorobił do psalmów melodię. — Kochanowski przerabiał psalmy nie z oryginału hebrajskiego, lecz z parafrazy łacińskiej Szkota Buchmana; nie trzymał się wzorów, ale wypowiadał się swobodnie, tworząc jakby własne dzieło; stworzył także nowe zwrotki. „Psałterz“ wzniosł Kochanowskiego na szczyt sławy poetyckiej. — Od czasów „Psałterza“ polszczyzna stała się narzędziem poetyckim zdolnym do wyrażenia najsubtelniejszych drgnień myśli i serca ludzkiego. Poczynając od XIV w. mamy psalterze: pułaski, floriański, X. Wróbla, Lubelczyka, Reja i Kochanowskiego. Takiego jednak dzieła, jak „Psałterz“ Kochanowskiego polszczyzna jeszcze nie posiadała. Do połowy XVII w. miał aż 23 wydania. — Wyraża szeroką gamę subtelnych uczuć.

Mikołaj
Gomułka
kompozytor
polski

Inne psalterze
w Polsce

„Treny“
J. Kochanowskiego

Arcydziełem poety są także „Treny“, napisane w jakiś czas po śmierci córki Urszuli. Najwcześniejsze niewątpliwie są te, które są pozbawione pretensjonalności i ozdób retorycznych. Dopiero po ochłonięciu z bólu mogła pojawić się sztuka. Treny I, II, XIX zostały napisane zapewne na końcu, gdyż jest tam najwięcej retoryki; III—VIII zawierają opowieść o Urszuli; IX—XIII — bunt przeciw cierpieniu; XIV—XVIII — ukojenie we wspomnieniach; XIX — pocieszenie. — Mądry stoik spotrzegł, że cierpi tak samo jak prostak; ból obalił rozsądek i równowagę ducha, a cnota nie uchroniła od cierpienia, poddaje się więc po-

eta wyrokom Boga. Zaprawiwszy się na „Psalterzu“, dał artystyczny poemat bólu serca ojcowskiego w „Trenach“.

Współcześni stawiali bardzo wysoko poetę Mikołaja Sępa-Szarzyńskiego. Wykształcenie humanistyczne, oczytanie się w poetach starożytnych i w Petrarce wyrobiło w nim poczucie artyzmu. Początkowo pisze liryki miłosne; przekonanie o zmienności losów ludzkich oraz rozdzwiek między popędami ciała a szlachetnymi porywami ducha wywołują w nim pesymizm, a nawet pożądanie śmierci, toteż w poematach jego brzmiały tony mistyczne. Sonety jego są wypełnione ogólnymi tendencjami moralnymi, ale są przeniknięte także indywidualnymi uczuciami poety. — Do najlepszych należy: „O wojnie, którą wiemy z szatanem, światem i ciałem“. — Język poety jest dość zawiły.

Sonety
Mikołaja Szar-
zyńskiego

Wiele liryzmu zawiera w sobie elegia Szymona Starowolskiego z XVII w.: „Lament matki utrapionej“. — Umierająca Polska wyrzuca niewdzięcznym synom marnotrawienie udzielonych dobrodziejstw, ale tłumi żal i błaga Boga o ulgę w karaniu. W elegii tej występują pierwsze przejawy mesjanizmu cierpiącego.

„Lament“
Sz. Starowol-
skiego

Europejską sławę zdobył sobie liryk tegoż wieku, Maciej Kazimierz Sarbiewski, zwany Horacym chrześcijańskim, ponieważ tak opanował język łaciński i technikę poetycką jak autor „Sztuki poetyckiej“. Otrząsnąwszy się po studiach we Włoszech z panegirycznego patosu, rozwinął w sobie poczucie piękna. — Brak mu jednak zapału, a rozum ma przewagę nad uczuciem. Obdarzony wieńcem poetyckim przez papieża Urbana VIII wraca do Polski jako sławny poeta; do jego dzieł wykonał okładkę sam Rubens (1632). Sarbiewski wydał 3 księgi liryk. Przebywając z Władysławem IV na polowaniu jako kapelan króla, pisze „Zabawy leśne“ po łacinie, jak i inne utwory.

Mesjanizm
„Lamentu“

„Poezje“
Macieja
Sarbiewskiego

O ile Sarbiewski był lirykiem uroczystym, o tyle znów Szymon Zimorowicz — lirykiem miłos-

„Róksolanki
Sz.
Zimorowicza

nym. Napisał 69 pieśni, które przez brata poety zostały wydane p. t. „Roksolanki“. Pieśni te śpiewają chłopcy i dziewczęta z wielką prostotą i wdziękiem. Wyrażają oni uczucia radości, szczęścia, smutku, żalu i rozpacz. Wiele szczerości zawiera pieśń Daniły i dlatego uważa się ją za najpiękniejszą. Uwydatnia się w nich wpływ Kochanowskiego, a nawet Owidiusza i Horacego. Forma poetycka tych pieśni świadczy o wyrobionym smaku autora.

Andrzej
Morsztyn

Miłość dość przyjemnie pojęta występuje w lirykach Andrzeja Morsztyna. Poznanie kultury francuskiej i twórczości poety włoskiego Marina oraz miłość do dworki Marii Ludwiki, Katarzyny Gordon wpłynęły na przejęcie się poety twórczością włoskiego mistrza. Wływ ten uwidocznił się w zbiorze liryk Morsztyna p. t. „Kanikuła albo Psia gwiazda“. Są to liryki miłosne o odcieniu erotycznym, opiewające fizyczną piękność kobiety oraz pochwałę trunku. — „Lutnia“ Morsztyna jest echem „Liry“ Marina, lecz w tym zbiorze umie już dostrzec duchowe zalety kochanki. Brak Morsztynowi prostoty i szczerości, a często grzeszy pozą i retoryką; odznacza się dużą poprawnością, a nawet mistrzostwem formy. Ta kunsztowność przy jednoczesnej retoryczności i chłodzie jest jedną z cech poezji barokowej, której Morsztyn jest wybitnym przedstawicielem. — Píše on także wiersz religijny: „Pokuta w kwartannie“, ale wiersz ten nie jest szczerym wyznaniem win poety, gdyż pycha magnacka jak przysłowiowe sztyło z worka wychodzi w zakończeniu utworu.

„Pokuta
w kwartannie“

„Treny“
Potockiego

Epik polski XVII w., Wacław Potocki, pomimo prób nic wartościowego nie dał w liryce, a jego „Treny na śmierć syna Stefana“ są rozwlekłymi, a nawet niesmacznymi panegirykami.

„Pieśni“
Wesp. Kochowskiego

Twórczość J. Kochanowskiego wywarła wpływ na Wespazjana Kochowskiego, który zbiór swych pieśni wydał pod tytułem: „Liryka polskie w niepróżnym próżnowaniu napisane“ w 5 cz. Są tam zawarte pieśni religijne, patriotyczne i towa-

rzyskie. Autor boleje szczególnie nad klęskami narodowymi, a pieśń „Dawna kanneńska odnowiona“ pisana po klęsce piławieckiej jest pełna bólu patriotycznego. Podobnie jak Kochanowski, wyrzuca szlachcie zanik ducha rycerskiego. Do najładniejszych należą pieśni „domowe“: „Na swój dom“ — „Myślistwo“ i inne. Z cyklu pieśni religijnych wyróżnia się „Psalteria polska“, pisana stylem biblijnym, składająca się z 36 psalmów indywidualnie ułożonych przez autora, a nie naśladowanych z „Psałterza“ Dawida. Są tam psalmy osobiste, ogólnoludzkie i patriotyczne. O ile w poprzednich jego utworach niekiedy występuje barokowa napuszość, o tyle tu Kochowski jest prosty i naturalny. W utworze tym widzi Polskę jako Mesjasza narodów, cierpiącego za grzechy swoje i cudze. Zasadnicze cechy twórczości Kochowskiego — to żarliwość religijna i nuta patriotyczna.

„Dawna
kanneńska
odnowiona“

Pieśni
„domowe“

„Psalmodia
polska“

Mesjanizm

W pierwszej połowie XVIII stulecia — w okresie upadku patriotyzmu, szlachetnej myśli i podniosłości uczuć — niknie prawdziwa sztuka. Słynny reformator szkolnictwa, Stanisław Konarski, wydaje dla użytku wychowanków Collegium Nobilium patetyczne „Dzieła liryczne“, które przenika wprawdzie duch obywatelski, ale autor nie przejawia istotnego talentu.

Dzieła liryczne
Konarskiego

Wacław Rzewuski, hetman polny koronny, wywieziony wraz z innymi do Kaługi z rozkazu Repnina w 1767 r. pisze pełne liryzmu „Psalmi pokutne“, poprzedzone tęskną przedmową poetycką „Do ukochanej ojczyzny“.

„Psalmi“
Rzewuskiego.

Literatura klasycystyczna nie stwarzała odpowiedniej atmosfery do rozwoju liryki. — Poetyki pseudo-klasyczne zalecały opiewanie przede wszystkim „cywilizowanej natury“, życia dostojnych osób, ogładzonych dworaków i wykwinnych snobów. Klasycyzm dopuszczał wprawdzie ciepłe uczucie, ale kładł nacisk na rozum i zdrowy rozsądek. Stawiając zasadę, że piękno tkwi głównie w antyku, tłumił bezpośredniość w poezji i krępował swobodę twórców, kierując pisarzy na drogę naśladowstwa powag. Żaden z poetów nie chciał przecież uchodzić za nieuka — i dlatego pi-

Pseudo-
klasycyzm
a liryka

**„Ody”
Naruszewicza**

**Franciszek
Karpiński**

**Pieśni
barszczan**

**Uczuciowość
Karpińskiego**

**Naśladowanie
Rousseau’a**

**Sielanka
„Filon i Laura”**

Ludowość

Pieśni religijne

**Pierwielki
twórczości
Kniaźnina**

sarze ograniczają swój indywidualizm, a cały wysiłek wkładają w wierne naśladowanie poetów sta-
rożytnych i francuskich. Ale w tych warunkach li-
ryka, oparta z natury rzeczy na indywidualizmie
i egotyźmie, nie mogła się rozwijać. Patetycznych
ód Naruszewicza liryką nie nazwiemy: więcej tam
sztuczności i uroczystej górnolotności, aniżeli uczu-
cia. Protest przeciw temu skrępowaniu indywidu-
alizmu podniósł dopiero Franciszek Karpiński, po-
eta serca, wielbiciel sentymentalnego Jana Jakuba
Rousseau. Zresztą i wydarzenia polityczne poru-
szały serca współczesnych wyzębione konwenan-
sem klasycystycznym: Konstytucja 3 maja, Kon-
federacja targowicka i barska, insurekcja Kościu-
szkowska, rozbiory — wszystko to budziło bądź
nadzieję i zapał, bądź zalewało serca bólem i bez-
nadziejnością. Proste pieśni konfederatów bars-
kich są nabrzmiałe liryzmem. — Przeciw kon-
wenansowi klasycystycznemu wystąpił Karpiński
w rozprawie „O wymowie w prozie albo
w wierszu” i w całej swej twórczości. — W roz-
prawie tej głosi hasła nieskrępowania uczuć, na-
wołuje do „czułości” i kierowania się natchnie-
niem. Opowiada się za oryginalnością. — Do
pięknych jego pieśni pisanych w tym duchu na-
leży: „Tęskność do Justyny na wiosnę”, która wy-
raża żywą tęsknotę zakochanego serca. Ta
uczuciowość przeradza się w ekliwy sentymenta-
lizm — na wzór Rousseau’a lub sielankopisarza
niemieckiego Gessnera — w sielance Karpińskiego
„Filon i Laura”. Wiele bólu patriotycznego za-
wiera elegia „Żale Sarmaty nad grobem Zyg-
m. Aug.”, a elegia „Powrót z Warszawy na wieś” wy-
powiada żal poety z powodu jego niedostatku.
Motywy ludowe wprowadza w pieśniach ludo-
wych jak „Pieśń dziada sokalskiego”. Karpiński
jest także autorem pieśni religijnych: „Kiedy
ranne” — „Wszystkie nasze” i „Bóg się rodzi”.

W tym samym duchu, ale w mniejszej skali
możliwości pisze Franciszek Kniaźnin. Liryki jego
nie posiadają tej żywości uczuć, co liryki Karpiń-

skiego. Układa pieśni patriotyczne: — „Matka — obywatelka“; religijne — „Oda do Boga“; miłosne — „Dwie lipy“. Natomiast pierwiastek ludowy przejawia się u Książnina silniej niż u Karpińskiego.

Uczniem Książnina, który był nadwornym poetą książąt Czartoryskich w Puławach, był ks. Adam Jerzy Czartoryski, syn Adama Kazimierza, generała ziem podolskich. Jako 20-letni młodzieniec napisał on „Barda polskiego“, dojrzały poemat pod względem treści. Bard wyśpiewuje chwałę Kościuszki i Racławic oraz klęskę Maciejowic, widzi rozpacz ludzką, utratę wiary i nadziei. Bard polski jest w tym czasie najsilniejszą pieśnią bólu patriotycznego.

„Bard polski“
A. Czartorys-
kiego

IV.

POLSKA POEZJA LIRYCZNA W OKRESACH KLASYCYSTYCZNYM (POROZBIOROWYM), ROMANTYCZNYM I POZYTYWISTYCZNYM

Wybicki
„Jeszcze
Polska“

Godebski
„Do legiów
polskich“

Koźmian
„Oda na zawle-
szenie orłów“

„Splewy hist.“
Niemcewicz

J. Woronicz
„Hymn
do Boga“

A. Feliński
Hymn „Boże
coś Polskę“

W poezji legionowej wyróżnił się Józef Wybicki pieśnią „Jeszcze Polska nie zginęła....“ napisaną w 1797 r., w której wyraża wiarę o odzyskanie niepodległości i w powrót do ojczyzny. — Cyprian Godebski, redaktor „Dekady legionowej“, zamieszcza w tym piśmie „Wiersz do legiów polskich“, pełen smętku, a nawet gorczy; utwór ten był pisanym w 1805 r., kiedy legiony polskie okazały się Napoleonowi niepotrzebne. — Natomiast Kajetan Koźmian, kasztelan i senator Księstwa Warsz., jest autorem ód wielbiących Napoleona, jak np. „Oda na zawieszenie orłów franc.“ Do liryki patriotycznej należy zaliczyć „Śpiewy historyczne“ Juliana Ursyna Niemcewicza (1816); jest ich 33; pierwszy jest poświęcony Piastowi; ostatni Sobieskiemu. Poeta wyraża kult i miłość przeszłości i chce te uczucia wpoić w naród. Pisał także dumy i elegie. —

Gorące uczucie patriotyczne w połączeniu z nastrojem religijnym występuje w „Hymnie do Boga“ Jana Pawła Woronicza.

W 1816 r. Alojzy Feliński napisał „Hymn“ z powodu rocznicy ogłoszenia Królestwa p. t. „Boże, coś Polskę“, ku czci cara rosyjskiego, a króla polskiego; wiersz ten potem nieco zmieniony stał się hymnem narodowym polskim.

Prof. uniwersytetu warsz., Kazimierz Brodziński, jest autorem ód, w których hołduje formom klasycznym. Podczas powstania napisał patriotyczne utwory jak: „Dalej do broni!“ — „Rok 1830“ i inne.

Patriot. utwory
Kazimierza
Brodzińskiego

W okresie romantyzmu, który wyparł zimny i ujęty w karby klasycyzm, do literatury wlewa się liryzm szerokim nurtem. Poezje twórcy romantyzmu polskiego, Adama Mickiewicza, zawierają wiele pierwiastków lirycznych czy to w czystych lirykach czy też nawet w utworach epickich, w których występują jako element uboczny, ale wyraźny. Zapał i wiara w skuteczną walkę z egoizmem, gotowość do poświęceń, pewność osiągnięcia zamiarów cechuje filomackie utwory młodego poety. Potęgą w działaniu zależy od jedności, wysiłku i przyjaźni. Wierzy w odwagę i zdobywczość entuzjazmu młodości, który więcej zdziała niż chłodny rozsądek. Wyraża te myśli i uczucia w „Pieśni filaretów“ — „Pieśni Adamowej“ i „Odzie do młodości“. — Potężny jak płomień wybuch uczucia na tle miłosnego zawodu spotykamy w dramacie romantycznym: czwarta część „Dziadów“, pozbawionym akcji, a zawierającym kapryśnie spletany potok uczucia. Utwór ten dzieli się na 3 sceny, nazwane przez poetę godziną miłości, w której opowiada księdzu o dziejach swej nieszczęśliwej miłości; godziną rozpacz, odtwarzającą te same cierpienia, które przenosił po zerwaniu z nim kochanki — i godziną przestrogi, w której prosi księdza o przywrócenie obrzędu „działów“; utożsamia w niej duchy z duszą, ożywiającą świat, z duszą, która jest niby kluczem poruszającym mechanizm świata.

A. Mickiewicz

Poezje
filomackie

IV cz.
„Dziadów“

Po wyjeździe do Rosji pisze „Sonety miłosne“ (naśladowanie Petrarki) w związku z przelotną sympatią do Karoliny Sobańskiej; tęsknotę do ojczyzny i poczucie osamotnienia wyraża w „Sonetach krymskich“ jak np. w „Stepach akermanskich i w „Burzy“. „Sonety krymskie“ należą do liryki refleksyjnej. — W Rosji także powstaje

„Sonety miłosne“
i „krymskie“

wiersz „Do przyjaciół Moskali“, wyrażający im uczucia sympatii i współczucia dla ich niedoli. „Sonety“ są jednym z pierwszych przejawów orientalizmu w poezji polskiej.

Liryki relig.
i wiersz „Do
matki — Polki“

Na przełomie 1829 i 1830 r. po przemianie religijnej pisze Mickiewicz liryk „Rozmowa wieczorna“, który jest modlitwą wierzącej i cierpiącej duszy. Wiersz „Rozum i wiara“ wyraża nieudolność rozumu ludzkiego do rozwiązania zagadki bytu i zrozumienia prawd, które przed pokornym umysłem odłania wiara. W lipcu 1830 r. pisze we Włoszech północnych wiersz „Do matki-Polki“, w którym wyraża beznadziejność walki Polaka z zaborcą o niepodległość. Ze szczególną siłą przejawia się uczucie poety w trzeciej części „Dziadów“. Jest to rzadki w poezji wybuch natchnienia; w „Wielkiej improwizacji“ poprzedzonej „Małą improwizacją“ skupia Mickiewicz bezmiar najwyższych pragnień i dążeń, wyrażonych z niezwykłą potęgą słowa. Gustaw z IV cz. „Dziadów“ był romantycznym kochankiem, a przeobraziwszy się w Konrada, stał się miłośnikiem narodu, w którego imieniu staje na progu doczesności i wieczności przed Bogiem. Stwierdza samotność geniuszu, który nie może być zrozumiany przez ludzi, a nawet przez „mędrców i proroków“. Ma świadomość swej potęgi. Pragnieniem poety jest „dźwignięcie i uszczęśliwienie narodu“. Żąda od Boga władzy, którą sprawować będzie uczuciem. Milczenie Boga skłania go do walki ze Stwórcą. Pycha doprowadza go do upadku. Błuźniercze słowo „car“ wypowiada jednak szatan.

III cz.
„Dziadów“

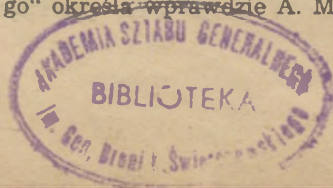
Wielka
improwizacja

Widzenie
X. Piotra

Mesjanizm
w widzeniu
X. Piotra

Wiele liryzmu zawiera również scena widzenia X. Piotra, który otrzymuje od Boga łaskę oglądania przyszłości narodu. Widzi tajemniczego męża-oswobodziciela i mękę Polski na podobieństwo męki Chrystusa. Uczucie pokory wobec Stwórcy zjednało X. Piotrowi tę łaskę.

W „Księgach Narodu i Pielgrzymstwa Polskiego“ określa wprowadzie A. M. istotę ducha dziejów

Polski, zadania emigracji i wskazuje zasady samowychowania emigracji, ale miejsce naczelne zajmuje tu kwestia odrodzenia moralnego w duchu chrześcijańskim. Z wielką podniosłością uczuć wypowiada swe poglądy na rolę emigracji i stara się wykrzesać w emigrantach bezinteresowną miłość ojczyzny i ducha ofiary. Wierzy w misję mesjani-
styczną Polski.

„Ks. Narodu
i pielgrzym-
stwa
polskiego“

Mesjanizm
„Książ N. i P.“

Rzewnością i liryzmem owiany jest „Pan Tadeusz“, polska epopeja narodowa. Liryzm tego utworu łączy się ściśle z serdecznym i rzuwnym humorem i płynie z głębokiego przywiązania poety do ziemi rodzinnej, do której tęskni. Źródłem liryzmu jest tu także sympatia poety dla podniosłych postaci świata starszylacheckiego. element autobiograficzny oraz wspomnienia i obrazy przyrody ojczystej. Uczucia te wyraża bądź bezpośrednio od siebie, bądź też przez usta swoich bohaterów. — „Pan Tadeusz“ jest utworem epickim, przepełnionym dygresjami lirycznymi i nastrojem lirycznym nawet w momentach epickich.

Liryzm
„Pana
Tadeusza“

Obfitą wiązanek liryków dał Juliusz Słowacki. W czasie podróży na Wschód, dopływając 20. X. 1836 r. do Aleksandrii, pisze „Hymn o zachodzie słońca“, w którym wyraża nastrój smętku płynący z uświadomienia sobie swej niedoli tułacza, z tęsknoty do kraju i wątpliwości, czy zdobędzie upragnioną sławę. Wiare w żywotność ducha polskiego wypowiada w liryku patriotycznym „Rozmowa z piramidami“. W lirycznym uniesieniu pisze „Anhellego“, w którym wyraża nastrój religijny oraz przeświadczenie, że odkupienie można osiągnąć przez cierpienie i ofiarę. Poeta ma dla współczesnych uczucia „miłości serdecznej i liłości dla ludzi“, takie bowiem uczucia wlewa Szaman w serce Anhellego. Po powrocie, zapewne około r. 1839, wydaje poemat „W Szwajcarii“ i „Ojca zadżumionych“, w którym wyraża cierpienie Araba po śmierci jego dzieci. — Chociaż odtworzył sześć scen śmierci od dżumy, to jednak uniknął monotonii; z niezwykłą intuicją wczuł się w cierpie-

„Hymn“
J. Słowackiego

„Rozmowa
z
piramidami“
„Anhell“

„W Szwajcarii“

„Ojciec zadżu-
mlonych“

nie ojca, oddając różne odcienie uczuć bolesnych, jakby stracił swoje własne dzieci.

„Grób
Agamemnona“

Innym utworem, który także wiąże się z podróżą na Wschód, jest „Grób Agamemnona“; poeta ma w sercu uczucia gorczy i bólu patriotycznego, kiedy myśli o przeszłości narodu; rzuca w twarz ojczyźnie gorzkie zarzuty, że „więziła swą duszę anielską w czerepie rubasznym“, że „pawiem narodów była i papuga“ — a „w sercu jej myśl nie trwa ani godziny“ i „ludzi się błyskotkami“ — ale te zarzuty płyną z miłości do narodu, który chciałby widzieć innym. — W „Testamencie“ poeta odchodzi w zaświaty z uczuciem smutku; gorczyz w nim wywołuje fakt, że twórczość jego nie zdobyła uznania, toteż imię jego „będzie trwało jak dźwięk pusty“, choć sam doznaje uczuć dumy z powodu swej twórczości: „płaszcz na jego duchu nie był wyżebrany“. — „Siła fatalna“ jego poezji przerodzi zjadaczy chleba w aniołów.

„Testament
mój“

Liryzm
„Beniowski-
skiego“

Duże bogactwo uczuć spotykamy w „Beniowskim“. Szczupły wątek narracyjny jest w tym utworze kanwą do wyrażenia uczuć ironii, szyderstwa, bólu, wzgardy, oburzenia, miłości do języka i podziwu dla potęgi Boga.

Krasiński:
„Liryki
młosne“

W życiu Zygma. Krasińskiego ważną rolę odegrała Delfina Potocka, która stała się źródłem jego gorących uczuć i natchnień. — Pisze wtedy szereg liryk dla niej przeznaczonych, jak przedtem pisał dla pani Bobrowej. — Ustępuje dawny jego pesymizm, a w twórczości Kr. przejawia się radość i szczęście. Miłość do Delfiny Potockiej wpłynęła także na powstanie „Przedświtu“. W tym poemacie historiozoficznym określającym mesjanizm Kr. wyczuwa się wyraźnie wpływ miłości poety do wybranki jego serca. — Potrzeba wyśpiewania hymnu szczęścia i jednocześnie wypowiedzenia poglądu na rolę Polski powstała pod wpływem tej miłości. — Liryczne pierwiastki osobiste wpływają się tu łącznie z narodowymi.

„Przedświt“

Mesjanizm Kr.

„Psalmy
przyszłości“

W 1845 roku wydaje Krasiński „Psalmy przyszłości“, z których najwięcej liryzmu zawiera w so-

bie ostatni — „Psalm dobrej woli“. Psalm są krzykiem oburzenia na tych, którzy knują sprzyśiężenia polityczne, aby poruszyć masy choćby użyciem terroru. Obawiając się dalszych prób, chce przez psalmy powstrzymać falę radykalizmu. „Psalm dobrej woli“ pisany po rzezi galicyjskiej cechuje przekonanie, że do pogłębienia się pod względem moralnym potrzeba — jak widać — długiej drogi; wyraża on pokorę, prostotę i wzniosłość. — Troska o przyszłość narodu występuje w „Resurrecturis“. Poeta, nie poddając się przynębieniu, nawołuje do cichej ofiary i odrodzenia moralnego. Występuje tu patos uczuć, ale bez przesady.

„Resurrecturis“

Przyjacielem A. Mickiewicza był Józef Bohdan Zaleski, utalentowany liryk. — Do najwybitniejszych jego poezji należą: „Duma o hetmanie Kosińskim“ — i w ogóle duma rycersko-kozackie, przypominające historyczne rapsody ludu Ukrainy. — „Rusałki“ są znakomitą fantazją poety. — Píše „Ducha od stepu“ i wiele liryk religijnych, jak „Przenajświętsza Rodzina“.

Zaleski i jego liryki

Wśród bogatej puścizny Cypriana Norwida wiele miejsca zajmują jego liryki i poematy o nastroju lirycznym. W okresie swoich podróży po Niemczech i Włoszech, kiedy pogłębił swój stosunek do sztuki, píše pełne pesymizmu wiersze: „Do mego brata“ — „Moja piosenka“. Poeta uważa, że z tego pesymizmu mogłoby go wyzwolić wypowiedzenie się w sztuce, ale uważa to za ułudę, bo zna swoją niedoskonałość artystyczną. Obserwując niedolę narodu, chaos w kierunkach politycznych i cierpiąc nad osobistym brakiem uznania, píše wiersz „Aerumnarum plenus“ (Pełen trosk). Kult dla najwyższego piękna i potęgi sztuki, które widzi w muzyce Szopena, wypowiada w „Fortepianie Szopena“, kult dla bohaterstwa w wierszu „Pamięci Bema żałobny rapsod“. Głębokim artyzmem odznacza się wiersz, pisany po śmierci Mickiewicza: „Coś ty Atenom zrobił, Sokratesie?“ W wierszu tym wyraża swój hołd wielkiemu poecie. Samokrytyka poety wyraziła się w wierszu „Kla-

„Liryki“ Norwida.

„Fortepian Szopena“

skaniem mając obrzękłe prawice“, w którym wy-
powiada przekonanie o nieprzemijających jednak
wartościach swojej sztuki. Nieodwzajemniona mi-
łość poety do Marii Kalergis znalazła także wyraz
w jego twórczości m. in. w pięknym wierszu „Mar-
mur biały“ opiewającym urok Grecji i pełnym
aluzji do obojętnej kochanki.

**Epigoni
romantyzmu —
lirycy
W. Pol**

Do epigonów romantyzmu, a popularnych liry-
ków, należą: Wincenty Pol, autor rzewnych „Pieśni
Janusza“ pozbawionych jednak sentymentalizmu;
Kornel Ujejski — autor „Skarg Jeremiego“, które są
zebraniem wielu pieśni w jedną całość, oraz „Z dy-
mem pożarów“ (1846) włączonego do tego zbioru. —
Pisze także „Melodie biblijne“.

**Liryka
„Maratonu“
K. Ujejskiego**

„Maraton“ K. Ujejskiego pomimo pozorów nie jest
powieścią poetycką, gdyż brak mu epickiego spokoju
i charakterystyki postaci. Przeciwnie, utwór wre u-
czuciem, a jego idea jest wiara w skuteczność jedno-
myślnego wysiłku narodu. „Maraton“ jest tworem
lirycznym.

T Lenartowicz

Teofil Lenartowicz pisał liryki: „Polska ziemia“ —
„Pieśni żołnierskie“ — „Lirenka“. Mieczysław Roma-
nowski napisał: „Śpiewaka z oazy“ — „Do mojej mło-
dości“ — „Umiłknij, serce“ — Jadwiga Łuszczewska
(Deotyma): „Improwizacje i poezje“ — chłodne i bez-
barwne. — Narcyza Żmichowska (Gabryella): „Poezje“
(wiersz „Cierpienie“).

**Liryka
w pozytywizmie**

Słabo jest reprezentowana liryka pod wzglę-
dem ilościowym w okresie realistycznie ustosun-
kowanego wobec życia pozytywizmu; zaintereso-
wanie się zagadnieniami przede wszystkim gospo-
darczymi i kulturalno-oświatowymi nie skłaniało
do introspekcji w okresie, w którym odwracano się
do sentymentów i mrzonek. Wszakże Parnas pol-
ski zaszczytnie reprezentują spośród grupki in-
nych — Adam Asnyk i Maria Konopnicka.

**„Sen grobów“
Asnyka**

Liryki stanowią najobfitszy plon twórczości
Asnyka. Początkowo ulega on wpływowi Słowac-
kiego; w lirykach tego okresu twórczości spotyka-
my pesymizm, żal a nawet rozpacz, np. w wierszu
„Odpowiedź“. — W „Śnie grobów“ wyraża nega-
tywny stosunek wobec romantyzmu. Skarży się na
jałowość życia i chłód w stosunkach ludzkich np.
w wierszu „Róże i łyż“ lub „Poeci do publiczności“.

Wyraża smutek po stracie wiary. Wierzy wszakże w imperatyw postępu w wierszu: „Daremnne żale“. Poeta przychodzi jednak do równowagi, w poematach jego cichną skargi i rozpacz, a uczucie miłości do kobiety traci osad zmysłowości; odzyskuje wiarę: np. w wierszu „Pod stopy krzyża“; wierzy w uszlachetniającą wartość nowych prądów: „Dzisiejszym idealistom“. — Zdobywszy spokój wierzy też w postęp świata przez ewolucyjność form, a nie przez rewolucję: wiersz „Do młodych“. — W cyklu sonetów „W Tatrach“ wyraża miłość dla przyrody i zachwyt dla jej piękna. Cykl sonetów zaś „Nad głębiami“ jest liryką refleksyjną, zawierającą system poglądów filozoficznych poety: zastanawia się w nich nad zagadką bytu, wie, że przeszłość nie wraca; nieśmiertelnością jest bratanie się z życiem przyszłych pokoleń, wszyscy są ze sobą związani ogniwem postępu; miłość buduje, co złość zniweczy. Nowe epoki powstają nie takie jak dawne, lecz odmłodzone. Pod względem artystycznym A. wznosi się do poziomu romantyków.

Ewolucja
w twórczości
Asnyka

Sonet
„Nad głębiami“

Pieśń opiewająca nędzę i ucisk warstw wydziedziczonych są istotą twórczości Marii Konopnickiej. Wiele lirycznego współczucia dla ciemnych, przepracowanych i ubogich wyraziła w swych obrazkach, jak „Sobotni wieczór“ — „Wolny najmity“ — „Bez dachu“ — „Jaś nie doczekał“ — itd. Lud i jego pracę uważa za siłę, na której stoi świat i jego dobrobyt. — W lirykach religijnych wielbi ofiarę Chrystusa dla cierpiących. — W lirykach z cyklu przyrody uderza w ton zachwytu dla jej piękna i prostoty i gra pieśni jakby na fujarce: „Z łąk i pól“ — „Na fujarce“ — „Dziaduś“. — W lirykach społecznych uderza w ton demokratyczny: „Do kobiety“ — „Jan Huss“. — Jest autorką „Roty“, w której przeciwstawia się imperializmowi niemieckiemu i nawołuje do obrony godności narodowej.

Liryki
Marii
Konopnickiej

Obrazki
i różne poezje

V.

ROZWÓJ POLSKIEJ POEZJI LIRYCZNEJ W OKRESACH „MŁODEJ POLSKI“ I WSPÓŁCZESNYM

Liryce Mł. Polski	W okresie „Młodej Polski“, która stanowi protest przeciw tendencji i utylitaryzmowi w sztuce, szczególnie rozwija się liryka nastrojowa, subtelna, mimozowata. — Początkowo na czoło liryków tych czasów wybił się utalentowany liryk Kazimierz Przerwa-Tetmajer, którego twórczość przeszła znamiennej ewolucję. — W tomikach I do III jest nie tylko pesymistą, ale czuje niechęć do ludzi i świata, toteż pragnie nicości w wierszach: „Konaj, me serce“ — „Credo“ — „Hymn do Nirwany“. — Poeta chce zniszczyć dobro i zło: „Duch“. — Pożąda rozkoszy zmysłowej, którą umie odmalować z wielkim wyrafinowaniem: „Hymn do miłości“ — „Lubię, kiedy kobieta“... — Od tomiku IV do IX staje się spokojniejszy i bardziej opanowany np. w wierszu „Którzy kochają“, zawierającym rozmyślanie na tle miłości; zmysły poety cichną, przyroda odsłania mu swe tajemnicze piękno: „Zaczarowany las“ — „Melodia mgieł“ — „Przy Morskim Oku“. — Liryki jego można podzielić na: antyreligijne, w których wypowiada niewiarę i bluźnierstwa; miłosne — zmysłowo pojętą miłość; liryki o życiu — pesymizm, nieufność w stosunku do ludzi i przekonanie o supremacji zła w świecie; z przyrody — piękno natury i ukojenie poety. Chętnie posługuje się sonetem.
K. Tetmajer	
I i II okres twórczości Tetmajera	
Rodzaje liryk Tetmajera	
Trzy fazy twórczości Kasprowicza	Jan Kasprowicz jest potężnym geniuszem liryki polskiej, poetą wszechludzkim. I jego twórczość

ulegała ewolucyjnemu pogłębieniu i doskonaleniu. W pierwszej fazie ulega wpływom romantyków, studiów literackich i filozoficznych, a także pozytywizmowi, toteż w młodzieńczym okresie twórczości w sztuce jego widać skłonność do refleksji i dydaktyzmu. Tu m. in. należą: „Anima lachrymans” — „Z chłopskiego zagonu”. W II fazie występują nowe motywy: rozpacz na tle miłości, łamanie się między grzechem a sumieniem, żądza a pragnieniem cnoty: „L’amore desperato” — „Amor vincens”. A wreszcie następuje zwycięstwo dobra: — występują wtedy motywy panteistyczne: „Przy szumie drzew” — „Tęsknię ku tobie, szumiący lesie”. — „Krzak dzikiej róży” jest zwrotem od zagadnień społecznych do egotyzmu i myśli o życiu i śmierci. Do tego okresu należą „Hymny”, w których motywy, przenikające jego poezję, są doprowadzone do najsilniejszego wyrazu. W hymnie „Święty Boże” bluźni i błaga Boga o litość nad cierpiącą ludzkością. — W „Salve, Regina” prosi Bogarodzicę w tonie pełnym rezygnacji o pomoc. W „Mojej pieśni wieczornej” pragnie uciszenia. — W III fazie twórczości godzi się z Bogiem i światem; pragnie prostoty, jako to widać w „Księdze ubogich” i w „Mojej pieśni wieczornej”. — W „Marchołcie” (1920) w świetle zdrowego rozsądku reprezentowanego przez chłopą Marchołtę wyszydza mędrkowanie uczonych i obłudę wszystkich.

Wpływy

Nowe motywy

Zgoda z Bogiem

Lucjan Rydel zaczął twórczość poetycką od lirok, w których występują motywy greckie i polskie. Najczęstszy w jego poezjach jest ton smutku. Forma sonetów Rydla jest wysoce artystyczna.

**Lucjan
Rydel**

Wrażliwym dzieckiem swojej epoki jest Jerzy Żuławski. W sonetach jego początkowo występują zagadnienia dobra, prawdy i piękna, co widać w „Poezjach” i „Na strunach duszy”. — W drugiej serii poezji występują motywy refleksji i walki. Pod wpływem Spinozy, Nietzschego i innych filozofów ulega pesymizmowi i zwątpieniu; w „Lucyferze” wielbi odbłaski Boga w przyrodzie,

**Jerzy
Żuławski**

wiedzę i wolność w szatanie. W „Szymonie Słupniku” uznaje swą pychę i prosi o karę za nią.

**Leopold
Staff**

Subtelnością i maestrią formy odznaczają się liryki Leopolda Staffa. Jest on silną indywidualnością poetycką, mimo wpływów symbolistów i parnasistów francuskich. — Poeta wczuwa się w ludzkie cierpienie, ale zachowuje pogodę ducha i wiarę w zwycięstwo dobra. Pierwszy jego zbiorek nosi tytuł: „Sny o potędze” (1900), od tej pory prawie co rok pojawiał się nowy zbiorek utworów poety, których jest 16. Do szczególnie pięknych należą: „Ptakom niebieskim” (1905), — „Łabędź i lira” (1914) — „Żywiąc się w locie” (1922). — Skala uczuć poety jest bardzo szeroka, przejawia skłonność do refleksji. Ze współczesnej liryki poezje jego są najbardziej chrześcijańskie.

**Andrzej
Niemojewski**

Przy końcu XIX w. i na początku XX w. głośny był dziś już zapomniany liryk Andrzej Niemojewski. Poezje jego noszą charakter liryczno-opisowy. Napisał wiele cyklów, spośród których wyróżniają się 2 cykle „Poezji”, „Prometeusz” i wiele innych.

**Artur
Oppman**

Liryzmem owiane są pieśni i gawędy Artura Oppmana (Or-Ot); pozbawione pretensjonalności i patosu wzruszają swoją uczuciowością.

**Emil
Zegadłowicz**

Ciekawie przejawiał się talent przedwcześnie zmarłego Emila Zegadłowicza, którego liryki mają także szeroką skalę uczuć i wykazują wiele subtelnej wnikliwości w analizie uczuć ludzkich. — Zegadłowicz obok tego umie się wznieść do podniosłości i zdobyć na siłę. Do pięknych należą: „Przyjdź Królestwo Twoje” — „Kantyczka rosi-sta” — i „Dziewanny”.

**Julian
Tuwim**

Spśród liryków najnowszej doby należy wymienić łodzianina Juliana Tuwima. Jest to talent bogaty i inteligentny. Poeta wyraźnie unika banalności, a poszukuje oryginalności. Nie ubiega się za polotem, nie próbuje wnikliwie rozstrząsać idei, ale stara się o siłę słowa i ta siła istotnie wywiera wrażenie na czytelniku. Do ciekawych poezji Tuwima należy młodzieńcza „Wiosna” — „Sokrates

tańczący" — „Siódma jesień" — „Słowa we krwi".
— Piękny jest ostatni zbiór poety: „Kwiaty polskie".

Sztandarowym poetą-ideologiem nowej Polski jest namiętny w uczuciach Władysław Broniewski, piewca demokratycznych ideałów równości i sprawiedliwości. Poeta żywi kult dla pracy i dla tych, którzy cierpią niesprawiedliwie, a zwłaszcza za swoje ideały. Protestuje przeciw takim formom współżycia ludzi, jakie zawiera dzisiejsza organizacja świata. — Wiersz „Troska i pieśń" stał się generalnym tytułem zbioru wydanego w Łodzi w 1945 r.

**Władysław
Broniewski**

Bardzo zdolnym lirykiem demokratycznej Polski jest Mieczysław Jastrun, autor „Poezji wybranych", którego cechą jest powściągliwość i kurtynowy spokój. Tematy, które głęboko poruszają serce poety i czytelnika, wyraża mimo to w sposób pełen powagi i obiektywizmu. W poezjach jego występuje coś ze zwartości i prostoty greckiej.

**Mieczysław
Jastrun**

Talentem szczerze poetyckim zwrócili na siebie uwagę i dali cenne poezje: Czesław Miłosz „Ocaleniem" oraz Julian Przyboś „Miejscem na ziemi". — Ostatni utwór jest bardzo trudnym poematem, mało dostępnym dla przeciętnych miłośników poezji z powodu bardzo indywidualnego ujęcia przez poetę zjawisk życia i wyszukanej formy poetyckiej. Dostępny on jest dla wyrobionych znawców współczesnej poezji, mających dużą wiedzę i wycucie sztuki poetyckiej.

**Czesław
Miłosz**

**Julian
Przyboś**

Do poetów przebywających na emigracji należy poeta-retor Antoni Słonimski, u którego oddalenie od kraju nie obniżyło wartości poetyckich. Ma skłonność do zadumy, a jednocześnie do retoryki i lirycznej ironii. Jest on i lirykiem i publicystą w swej poezji. — Najlepszym jego utworem liryczno-ironicznym jest „Wiersz o Londynie". Słonimski lubuje się także w patosie heroizmu, np. w wierszu „Alarm". Z dużą siłą poetycką napisane są wiersze: „Poetom" — „Do przyjaciela Francuza". — Ostatni tomik z 1945 r. nosi tytuł „Wiek kłęski".

**Antoni
Słonimski**

VI.

POEZJA EPICKA W POLSKIEJ LITERATURZE PRZEDROZBIOROWEJ

Zamierzając omówić poezję epicką w Polsce, weźmiemy pod uwagę te utwory rymowane, które zawierają pierwiastek wydarzeniowy, eliminujemy więc z tych rozważań oczywiście poezję opisową, a następnie prozę poetycką i satyrę, której zostanie poświęcony odrębny rozdział.

Epika pieśni
średniow.

Pierwiastek epicki w naszej poezji można dostrzec już w wielu pieśniach o życiu świętych, w pieśniach, które powstawały w wiekach średnich lub na początku nowożytnych czasów. Opowiadały one o żywotach: św. Anny, Stanisława, Doroty i wielu innych, a przetrwały we wczesnych odpisach lub drukach XV wieku. Niekiedy trudno zaliczyć je zdecydowanie do epiki czy liryki, ponieważ pierwiastek narracyjny o faktach z życia przesiąknięty jest lub występuje obok liryzmu. Wierszem o zdecydowanej przewadze epiki jest „Legenda o św. Aleksym” z pierwszej połowy XV w., zapewne przeróbka ze średniowiecznych „Historii rzymskich”, znanych w całym ówczesnym świecie, lub może jest przeróbką legendy czeskiej. Wydrukowano ją w XVI w., ale znana była znacznie wcześniej. — Celem nieznanego poety jest zachęcenie czytelnika do życia ascetycznego. Naiwne opowiadanie o młodości, podróżach i pokutach świętego ujęte jest w prostą formę języka i wiersza.

Legenda
o św. Aleksym

„Rozmowa
mistrza ze
śmiercią”

Pierwiastki mieszane: religijne i świeckie występują w „Rozmowie mistrza ze śmiercią”. Śmierć

chwali swą potęgę i panowanie nad wszystkim. Opowiada o grzesznym postępowaniu lekarzy, sędziów i zakonników i pozwala sobie na ironiczne uwagi o nich; mistrz Polikarp przerażony wizją śmierci rozdaje swe dobra i wstępuje do klasztoru. — Drugim poematem o tych mieszanych pierwiastkach, i to mieszanych podwójnie, bo epicko-lirycznych i religijno-świeckich, jest „Skarga umierającego”. Grzesznik opowiada o swym nieuczciwym życiu i godzi się nawet na karę wieczną.

„Skarga
umierającego”

Pierwiastki wyłącznie świeckie występują w „Pieśni o zamordowaniu Jędrzeja Tęczyńskiego”. Jest ona echem zarysowującego się antagonizmu stanowego tj. coraz wyraźniejszego rozdzwieku między szlachtą a mieszczaństwem, które w XV w. stanowiło godny szacunku patrycjat. Mieszczanie posiadali nie tylko majątki, ale często i wykształcenie, mimo to byli z góry traktowani przez szlachtę z powodu niskiego ich pochodzenia. Tęczyński, znieważywszy poważnego mieszczanina, płatnerza Klemensa, w Krakowie, przypłaca swój czyn śmiercią z rąk oburzonych mieszczan. — Autor potępia mieszczan, a ścięcie 6 winowajców uważa za zbyt małą karę za tak wielką zbrodnię.

„Pieśń
o zamordowaniu
Tęczyńskiego”

Opisowa raczej niż epicka pieśń Słoty „O zachowaniu się przy stole”, o której tu jednak wspomniemy, jest naśladowaniem łacińskiego poematu („Fagifacetus”) z XIV w. i świadczy o nieobyczajnym zachowaniu się przy jedzeniu naszych przodków nawet w towarzystwie niewiast.

Pieśń Słoty

Jan z Wiślicy zmarły w początkach XVI w. jest autorem pierwszego dochowanego poematu epickiego po łacinie p. t. „Wojna pruska” w 3 księgach. W drugiej księdze znajduje się opis bitwy pod Grunwaldem. — Współczesny mu jest Mikołaj Hussowski, który napisał łaciński poemat „O postaci, dzikości i sposobie polowania na zubra”. Wspomina także o męstwie Polaków i przyrodzie ojczystej.

Jan z Wiślicy
„Wojna pruska”

M. Hussowski
„Poemat
o zubrce”

Wielką sławę i wieniec poetycki z rąk cesarza Niemiec przyniosły Janowi Dantyszkowi (Flachsbindenrowi) dwa jego poematy: „Zjazd trzech cesarzy” (w Wiedniu) i „O klęskach naszych czasów”. W ostatnim zachęca do wojny z Turcją. Oba pisane po łacinie. Sporą wiązanek epickich poematów pozostawił

Dwa poematy
Dantyszka

Poematy
Krzyckiego

Andrzej Krzycki; są to utwory nawiązujące do współczesnych wypadków politycznych lub dawnych wydarzeń, jak np. łacińska „Pieśń żałosna włoszczyzny”. Wyżej wymienieni poeci są pisarzami humanistycznymi, zdobyli oni wiedzę w Europie Zachodniej. Rozmiłowani w kulturze rzymskiej i języku łacińskim dążyli do Włoch, a zdobywszy tam wiedzę wracali do kraju i szerzyli poznane prądy nie tylko w literaturze, ale i w życiu, często bardzo swobodnym, uznając za autorytet w sprawach etyki tylko siebie samych. — Ale od pierwszej połowy XVI w. język polski zaczął wypierać łacinę. Początek dał tu Biernat z Lublina, tłumacz „Bajek Ezopa” (1522), który wyprzedza Mikołaja Reja w użyciu języka polskiego w literaturze. Jego bajki to jeden z pierwszych druków w Polsce. Znał łacinę, a jednak świadomie używał także w innych poematach ojczystego języka. Na gruncie jego średniowieczyzny wschodzi już nowy, humanistyczny posiew.

Zwycięstwo
jęz. polskiego

Rej:
„Wizerunek”
i „Zwierzyńiec”

Mikołaj Rej w „Wizerunku własnym żywota człowieka poczciwego” stworzył utwór epicko-dydaktyczny i przedstawił w nim opowieść, jak pewien młodzieniec, uczeń filozofa Hipokratesa, obchodzi po tamtej stronie życia mędrców starożytnych, aby nauczyć się od nich mądrości i cnoty. Dzieło to stało się wizerunkiem swojej epoki, gdyż Rej daje ciekawe obrazki współczesnego mu życia. Wzoruje się na podobnym poemacie włoskiego poety Palingeniusa. Język polskiego poety jest rubaszny, ale żywy. — W „Zwierzyńcu” zaś podaje powiastki na wzór obrazków Erazma z Rotterdamu, dotyczące czasów starożytnych, spraw i ludzi współczesnych, udziela pochwały Niemcom i przygany Kościołowi katol. Są też tam zamieszczone krótkie opowieści o prywatnym życiu Polaków.

Kochanowski
„Szachy”

Najwybitniejszy z liryków polski przedrozbiorowej, Jan Kochanowski, próbował w młodzieńczym okresie swej twórczości także utworów epickich. Już we Włoszech zaczął pisać „Szachy” na wzór „Scacchia ludus” Marka Vidy; opisuje w nich, zmieniając swoje źródło, jak to dwaj królowie, Fiedor i Borzuj, starają się o rękę księżniczki Anny i rozstrzygają swój spór przez roze-

granie partii szachów. Wątek tego utworu po-
służył Mickiewiczowi do napisania „Warcabów”.
— Píše także kilka innych utworów o treści epic-
kiej lub epicko-opisowej, jak „Zuzanna”, — „Jazda
do Moskwy”, w której opowiada o czynach Krzy-
sztofa Radziwiłła w Moskwie, i „Fragment bitwy
z Amuratem”. Są to utwory słabe, bo Kocha-
nowski nie posiadał talentu epickiego.

Poeta drugiej połowy XVI w., Sebastian Klo-
nowicz, napisał poemat „Flis” pod wrażeniem po-
dróży Wisłą do Warszawy. Zawiera on wprawdzie
element opisowy, ale jednocześnie podaje dzieje
żeglugi, opisuje obyczaje flisaków i wplata do
utworu wiele epizodów i powiastek.

„Flis”
Klonowicza

Wybitnym sielankopisarzem na przełomie XVI
i XVII w. był Szymon Szymonowicz. Przedstawia
on w nich małe obrazki z życia ówczesnej Polski.
W niektórych przeważają motywy liryczne, ale są
także sielanki przedmiotowe z przewagą elemen-
tów epickich jak np. „Wierzby” — opowieść
o przemianie złych dziewcząt w wierzby przez
Palladę; — „Czary” — opowieść o żonie, która
używa czarów, żeby odwieść męża od swojej ry-
walki, i „Żeńcy” — sielanka, która przedstawia
pracę ludu ponad siły i podkreśla surowość nie-
litościwego ekonoma. W sielankach podmiotowych
idzie Szymonowicz śladem greckiego sielankopisa-
rza Teokrytesa (sielanki realistyczne) i rzymskiego
sielankopisarza Wergiliusza (sielanki konwencjo-
nalne); w przedmiotowych Szymonowicz jest ory-
ginalny.

„Sielanki”
Szymonowicza

Wiek XVI nie wydał wybitnego talentu epickiego.
Jeden z eposów XVII w. „Poselstwo i spisanie rozpra-
wy z Moskwą” protestanta Eliasza Pielgrzymowskiego
znajduje się dotąd w rękopisie. Hieronim Morsztyn
w pierwszej połowie XVII w. pisze wierszem epicki
utwór rozrywkowy p. t. „Historia ucieczna o zacnej
królownie Banialuce”.

Liczne wojny, jakie Polska prowadziła w XVII
w., znalazły swego piewcę w Samuelu Twardow-
skim, który brał udział w okrutnych wojnach, ja-
kie toczyła Rzeczpospolita. Wielkim poematem

3 poematy
Twardowskiego

„Przeważna
legacja“

epickim, do którego czerpał materiał ze współczesnego życia, jest „Przeważna legacja Krzysztofa Zbaraskiego“. Jest to dziarszy z podróży na podstawie autopsji. Opisuje niebezpieczeństwa podróży, na które narażone było poselstwo w drodze do Konstantynopola, obrazki z życia Turków i rewolucję w stolicy Turcji. W poemacie „Władysław IV“

„Władysław IV“

sławi bohaterską młodość króla, daje opis dworów i teatrów zagranicznych, wyprawy do Moskwy, wyboru Władysława IV na cara, a wreszcie jego elekcji i koronacji w Polsce. — W „Wojnie domowej“ podaje przebieg wojen z Kozakami, Tatarami, Moskwą, Szwedami i Węgrami, przedstawia tam życie obozowe, klęski i zwycięstwa Polaków. — Dokładność autora jest tak ścisła, że dzieło to można uważać za rymowaną kronikę tych czasów lub wierszowaną gazetę. Nie ma w tym utworze panegiryzmu, jak w 2 poprzednich.

„Wojna
domowa“

„Pasqualina“

Opowiadaniem pełnym dziwacznych wydarzeń i anachronizmów opisanymi wierszem jest „Nadobna Pasqualina“. Twardowski jest jednak poetą małego talentu, niezmiernie gadatliwy i hołduje zgubnym wyobrażeniom swojego wieku: pod Ujściem przechodzi na stronę Szwedów w przekonaniu, że najeźdźca zaprowadzi ład w Polsce.

„Wojna
chocińska“
Potockiego

Najwybitniejszym pod względem daru opowiadania, choć niemniej gadatliwym epikiem, jest żyjący w tymże stuleciu Wacław Potocki; napisał on około 15 obszernych utworów przeważnie o treści wydarzeniowej; pomijając „Argenidę“ i „Syloreta“ — dwie historie miłosne, należy pamiętać o „Wojnie chocińskiej“, do której źródła wzięł z pamiętników szlacheckich. Opisuje uciążliwe walki wojsk polskich pod dowództwem Jana Karola Chodkiewicza z przewagą Turków i zawarcie pokoju po zwycięstwie Polaków. Utwór jest rozwlekły, brak mu obrazu życia społeczeństwa, mnóstwo szczegółów rozpada się na poszczególne fragmenty, gdyż autor nie umie stopić drobiazgów w jedną całość i stworzyć interesującego opowiadania. Zaletą rapsodu jest jednak siła w odmalowaniu

waniu postaci i odtworzenie nastroju rycerskiego językiem jędrnym i męskim. Cecha baroku, patos, występuje jaskrawo. — Umie także oddać gorący nastrój patriotyczny i ból z powodu zaniku ducha obywatelskiego.

Bohaterstwo polskiego miecza sławi także Wespazjan Kochowski w „Pieśniach wybawionego Wiednia”, w których opisuje wyprawę Sobieskiego przeciw Turcji. Jest to poemat pisany oktawami na podstawie własnych spostrzeżeń. Opowiadanie doprowadził do momentu przybycia wojsk pod Wiedeń. Brak talentu epickiego skłonił go do zaniechania dalszego opowiadania. W budowie wiersza i obrazowaniu przejawia się wpływ „Jerozolimy Wyzwolonej” Tassa, którego arcydzieło przełożył na język polski i wydał w 1618 r. bratanek Jana Kochanowskiego, Piotr. Przekład ten jest dość dowolny, bo Kochanowski zamienia np. nazwy geograficzne obce na polskie. Język poetycki i bogaty świadczy o swobodzie władania słowem. Pod urokiem tego przekładu pozostawał Mickiewicz przy pisaniu „Grażyny”. — Przekład „Orlanda Szalonego” Ludwika Ariosta dokonany także przez Piotra Kochanowskiego pojawił się w druku dopiero w 1905 r.

Pod wpływem Tassa w polskim przekładzie znajdował się nieznany autor historycznego poematu opiewającego w 12 pieśniach oblężenie Jasnej Góry. Temu także wydarzeniu poświęcił X. Aug. Kordecki swoją „Nową Gigantomachię”, a Kobierzycki „Oblężenie Jasnej Góry Częstochowskiej”. Ostatni zabytek jest o tyle ciekawy, że autor wplótł w treść nić miłosnej intrygi.

W pierwszej połowie XVIII w. następuje upadek myśli obywatelskiej i politycznej, co się odbija na twórczości literackiej. Dowodem upadku smaku może być choćby tytuł pewnego pisma: „Ścierka do utarcia gęby grzesznikowi”. W tym okresie na uwagę zasługuje Elżbieta Drużbacka, która wydaje „Fabułę o księżciu Adolffie”, przerabiając opowiadanie francuskiego poety d'Aulnoy. Jest to opis dziejów księcia Roksolanli i jego małżeństwa z księżniczką z wyspy szczęśliwości. Poemat ten jest napisany 11 zgłoskową zwrotką.

Burzliwe i nieszczęsne dla narodu czasy St. Augusta wydały wielu pisarzy, którzy uratowali honor literatury poniżony przez mroki saskie. — Do epików tego okresu należy książę poetów stanisławowskich, Ignacy Krasicki, który napisał aż 4 utwory epickie. — „Myszeida” przedstawia wojnę

„Pieśni
wybawionego
Wiednia”
Kochowskiego

„Jerozolima
Wyzwolona”
Tassa

„Orland
Szalony”
Ariosta

„Fabuła
o Adolffie”
Drużbackiej

Krasicki:
„Myszeida”

- kotów z myszami. Współcześni przypisywali jej znaczenie alegoryczne i dopatrywali się aluzji do swoich czasów. W istocie rzeczy jednak jest to krytyka społeczeństwa napisana w sposób humorystyczny, aby zabawić czytelnika. — „Monachomachia“ wyśmiewa lenistwo mnichów XVIII w. Utwór to niesmaczny tym bardziej, że pisał go ten, którego obowiązkiem było naprawiać błędy, a nie negliżować je. — Zalety utworu jednak są duże, panuje w nim humor, ruch i lekkość, typy jednak są pozbawione życia. — „Antymonachomachia“ nie ma werwy i dowcipu i jest usprawiedliwianiem się autora z satyryczności poprzedniego utworu.
- „Wojna chocimska“
„Wojna Chocimska“ miała być według zamierzeń Krasickiego epopeją narodową, ale do napisania epopei trzeba gorącego serca, którego nie posiadał zimny racjonalista. Szumność słów nie zastąpi zapału, a patos — uczucia. Przeszłość przedstawia bezbarwnie. Wiersz jednak wszystkich powyższych utworów jest potoczysty i wartki.
- „Balon“
Książnina
Franciszek Książnin opisał zabawy w Puławach na dworze książąt Czartoryskich w poemacie „Balon“, pisany oktawami.

VII.

POEZJA EPICKA W OKRESACH KLASYCYSTYCZNYM (PÓŹNIEJSZYM), ROMANTYCZNYM I POZYTYWISTYCZNYM

W czasach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego cenionym pisarzem był Jan Paweł Woronicz, autor „Świątyni Sybilli”. Osnowę tego poematu stanowią dzieje Polski opisane we fragmentach, ale autor zajmuje się tylko tymi wypadkami, które mogą być pokrzepieniem serc, a więc np. sławi czasy Kazimierza Wielkiego, Jagiellonów, Batorego itd. W pieśni IV omówił „schyłek naszej sławy” (wiek XVII). Daje też opis Maciejowic. Mimo klęsk wierzy w pomyślny koniec sprawy polskiej i posłannictwo naszego narodu jako Mesjasza narodów.

J. P. Woronicz.
„Świątynia
Sybilli”

Mesjanizm
Woronicza

Kajetan Koźmian, pseudoklasyk warszawski, pisze pseudo-klasyczną, zimną epopeję „Stefan Czarniecki” w 12 pieśniach.

„Czarniecki”
Koźmiana

Wielką sławą cieszyła się sielanka Kazim. Brodzińskiego „Wiesław”, w której występuje wyidealizowany lud polski zgodnie z poglądem poety, że łagodny charakter narodu polskiego nie lubi w poezji przedstawiania ciemnych i ponurych stron życia. Przedstawia częściowo obyczaje ludowe. Występuje tu owa banalna szczęśliwość na łonie natury. Tło historyczne — powstanie kościuszkowskie — uwydatnione jest z daleka, ale tej smutnej rzeczywistości polskiej nie mógł Brodziński uniknąć, toteż rzuca ona cień na szczęście bohaterów. Galeria postaci nieduża. Jan jest wyobrazicielem rozsądku ludu polskiego.

„Wiesław”
Brodzińskiego

Zaliczenie ballad do literatury epickiej nie jest zupełnie ściśle, ponieważ prócz elementu wydarzenia mają one w sobie opis i liryzm, a nawet napięcie dramatyczne. Ze względu jednak na to, że osnową ballady jest akcja, nieraz zresztą skromna, a uczucie pojawia się na tle wydarzeń, zaliczymy je do utworów epickich. — Ballady Mickiewicza dzielą się na poważne i żartobliwe. Do pierwszych należą: „Świtez“ — „Świtezianka“ — „Lille“ — „Romantyczność“. — Do drugich: „Pani Twardowska“ — „To lubię“ — „Tukaj“. — W balladach występuje wiara ludowa w zjawiska nadzmysłowe, akcja nieskomplikowana, tendencja moralizatorska, przyroda utrzymana w kolorystyce lokalno-litewskim, przy czym często miejscem akcji jest puszcza lub jezioro przy świetle księżyca. W niektórych także występują aluzje do osobistych przeżyć poety („Świtez“ — „To lubię“). Wiersz melodyjny, język wartki.

Poezję epicką uprawiali poeci stanisławowscy i klasycy. Mickiewicz poszedł ich śladem w „Grażynie“, w której zastosował przepisy klasycystycznej poetyki. Bieg akcji jest tak szybki, że trwa ona niecałe 12 godzin. Akcja sama jest więc zwrata i odbywa się niemal że w tym samym miejscu. Jak w poematach klasycznych akcja rozgrywa się na wielkopańskim dworze i dotyczy sprawy ważnej, bo ocalenia ojczyzny i honoru męża bohaterki. Postacie są koturnowe, dialogi retoryczne. Ale twórca polskiego romantyzmu nie mógł wyzbyć się swych romantycznych tendencji: oparł opowiadanie na tle średniowiecza, z którego często czerpali motywy romantyczni poeci. Motywem kierującym jest nie deklamacja o miłości ojczyzny, ale czynna miłość kraju i męża, dla których Grażyna składa ofiarę z życia, i to nie bohaterski mąż, a właśnie kobieta, co się przecież w średniowieczu nie zdarzało; i w tym tkwi także romantyczny patos. — Ludzie są żywi i czynni. Na początku utworu mamy nastrojowy opis zamku średniowiecz-

nego w promieniach księżyca. Budowa „Grażyny“ jest jasna i prosta, wiersz potoczysty.

Przebywając na zesłaniu w Rosji Mickiewicz poznał jej siłę, toteż pesymistycznie patrzył na dalsze losy Polski, oddanej na łaskę tak potężnego wroga. Obserwacje te i lektura „Księcia“ Machiavella naprowadzają go na myśl, którą podsuwa ówczesnemu pokoleniu, że w niektórych wypadkach trzeba być lisem i lwem, że w sytuacji Polski należy się zdecydować na walkę nielegalną, skoro użycie prawnej jest niemożliwością. — Alf-Konrad ulega stałym wpływom wajdeloty Halbana, który go uczy, że „jedyna broń niewolników jest zdrada“. Zasiane ziarno obłudy wydaje swój plon po ślubie Alfa, toteż Konrad wprowadza w czyn naukę Halbana poświęcając ojczyznę, żonę i swój spokój dla idei. Ten stan cierpienia bez przerwy — zmienia charakter bohatera, staje się on dziki i okrutny, ale i sentymentalny. Uwalnia ojczyznę od wroga za cenę rozpacz, kosztem szczęścia osobistego, kochanki i życia. Na tę postać jednolitego w zamiarach i czynach bohaterałożyły się 4 postacie historyczne, o których czytał w źródłach historycznych. Bohater i utwór nasuwają wiele podobieństw do poematu Byrona „Korsarz“ (ponurość, gwałtowność, skłonność do wzruszeń i miłość bohatera; niejasność poematu, wprowadzenie in medias res, tajemniczość, nienawiść do otoczenia). Mickiewicz nie idealizuje zdrady, bo jej ofiara cierpi. — Język poematu jest bardzo poetycki. Utwór jest pełen napięcia dramatycznego.

„Konrad
Wallenrod“

Po powstaniu listopadowym emigracja polska znalazła się w Paryżu; z powodu tęsknoty, miejscowych warunków i różnic politycznych poczęła się wzajemnie oskarżać i podzieliła się na stronnictwa. Już w „Księgach Narodu i Pielgrzymstwa Polskiego“, zawierających też luźne obrazki epickie, Mickiewicz wskazuje emigrantom cele pracy zbiorowej i napomina: „Nie wyszukujcie w prze-„Pan Tadeusz“szłości błędów“. Ponieważ to wskazanie nie od-

Zamierzona
sielanka

Obraz życia
Polski
szlacheckiej

J. Soplica

Epizody

Przyroda

Zajęcia

„Maria“
Malczewskiego

działało, pisze utwór, w którym by odetchnęli polską atmosferę, a on sam znalazł upust dla swej tęsknoty. Początkowo zamierza napisać sielankę na wzór „Hermana i Doroty“ Goethego, ale utwór jego począł się rozrastać. Akcję oparł na tle wojny francusko-rosyjskiej, z którą Polacy wiązali wiele nadziei. Materiał czerpał z serca, wspomnień i opowieści. Usiłuje dać wszechstronny obraz życia narodu w latach 1811/12. Przedstawia w nim 3 wątki: spór o zamek, sprawy miłosne, sprawy polityczne. Te 3 nici trzyma w swych rękach Jacek Soplica — Robak, główny bohater utworu. Prócz tego zamieszcza epizody, jak: anegdota Teli-meny, opowieść o Domejce i Dowejce, zatarg o Ku-sego i Sokoła; obrazki z natury (wschody i zachody słońca, opis puszczy); przedmioty martwe (zamek, serwis, sernica); zwyczaje (nauka o grzeczności, uczyt, polowania). — Obejmuje to całość publicznego i rodzinnego życia wraz z pracą, błędami, cnotami i rozrywkami wygasającego życia staroszlacheckiego. — Wśród biegu akcji widzimy dzieje duszy głównego bohatera — Jacka oraz świetnie narysowane typy, jakimi są: Wojski, Ger-wazy, Protazy. — W odmalowaniu przyrody poeta występuje jako malarz (początek I pieśni; opis drzew polskich) lub jako muzyk (początek II pie-sni; burza). Stylu używa odpowiednio do nastro-ju: pogodnego, humorystycznego, ironicznego, rzewnego i tragicznego. Krajobraz „P. T.“ jest krajobrazem z okolic Niemna. Galeria postaci dłu-ga, występuje także tłum; zajęcia bohaterów są różne, ale przeważa palestra, co można uważać za echo przeżyć dzieciństwa poety w tym poemacie tęsknoty, a jedynej epopei narodowej polskiej.

Poezja Byrona wpłynęła nie tylko na powstanie „Konrada Wallenroda“, ale pod jej urokiem pozostawał także Antoni Malczewski. Osobista znajomość Malczewskiego z Byronem i jego twórczość wypłynęły na ukształtowanie się ten-dencji poetyckich polskiego poety. Byronistyczne motywy spotykamy w najlepszym z je-

go utworów — „Marii“: akcja w nim przenosi się z miejsca na miejsce, ulega przerwom, jest przepleciona wynurzeniami lirycznymi lub obrazami przyrody; miłość bohaterów jest tragiczna, a siła ich miłości przeciwstawiona jest siłą nienawiści przeciwników; Wacław wracając z wyprawy nie zastaje Marii przy życiu, jak Korsarz nie zastaje Medory. Smutek i melancholię poematu można by także wytłumaczyć bolesnymi konsekwencjami miłości Malczewskiego. Wątek powieściowy oparty jest na tle tragicznej miłości Szczęsnego Potockiego do Gertrudy Komorowskiej w XVIII w. — „Maria“ należy do najlepszych poematów epickich pod względem przeprowadzenia pomysłu. Język utworu jest poetycki mimo swoistości językowych Malczewskiego.

Martwota poezji klasycznej i kliwy sentymentalizm niektórych poematów romantycznych skłoniły Seweryna Goszczyńskiego do napisania utworu pełnego grozy; jest nim „Zamek Kaniowski“. Kozak Nebaba jest mordercą i uwodzicielem, mściwym i namiętnym człowiekiem, choć niepozabawionym wyrzutów sumienia i pragnienia piękna. Autor roztoczył obraz mordów i zrad; ten prąd tragicznych wypadków nie porywa, ale odraża, choć Goszczyński dał dowód siły wyobraźni. Utwór jest niejasny i językowo za mało staranny. Uwidocznia się wpływ Byrona, „Grażyny“ i „Marii“. —

Od roku 1829 poczęły pojawiać się poezje Juliusza Słowackiego; wśród utworów młodego poety znajdujemy także epickie, jak „Hugo“ — opowieść na tle stosunków krzyżackich. „Mnich“ — opowieść wschodnia; „Jan Bielecki“ — powiastka, przedstawiająca zatarg między Sieniawskim i Bieleckim, zakończony zdradą skrzywdzonego Bieleckiego i jego śmiercią. — Ale tylko „Hugo“ pojawił się wtenczas drukiem. — Po upadku powstania pisze w Paryżu „Lambra“ i kończy „Żmiję“. — Z innych utworów należy wymienić „Wacława“, którego treść oparł na tle procesu sądowego między Potockim a Komorowskim w XVIII w; widać

„Zamek
Kaniowski“
Goszczyńskiego

Młodzieńcze
utwory
Słowackiego

„Beniowski“

więc tu wpływ „Marii“. — „Poemat Piotra Dantyszka o piekle“ przejawia wpływ Dantego. Chłoszcze w nim niedołęstwo i inne wady emigracji. — „Beniowski“ składa się z 5 pieśni, wydanych za życia poety i reszty niewydrukowanej aż do pieśni XIV. Szczupła akcja rozgrywa się na tle konfederacji barskiej, w której Beniowski brał udział. Niektóre epizody opisane są świetnie. Ale te motywy epickie są dla poety okazją do dygresji lirycznych, opisowych i wyrażających poglądy poety na niektóre aktualne zagadnienia, toteż skromna epika utworu ginie wśród licznych dygresji.

Krasziński
„Paryżyna“
i „Niedokończony
poemat“

Trzeci z naszych wielkich romantyków — Krasziński, pisze w okresie młodzieńczym wiele utworów prozą, wierszem zaś daje przekład „Paryżyny“ Byrona, a opis swego zatargu z kolegami uniwersyteckimi znacznie później w „Niedokończonym poemacie“.

Pol —
„Mohort“
i drobne
utwory

Wśród poezji Wincentego Pola treść epicką posiadają „Przygody Benedykta Winnickiego“, które są rymowaną gawędą napisaną pod wpływem „Pamiętek Soplicy“ Rzewuskiego. Znacznie większe znaczenie ma „Mohort“, odznaczający się stylem gawędziarskim przy jednoczesnej uroczyści opowiadania i bohaterskiej treści. Rapsod ten odśpiewa wysoką wartość moralną rycerzy kresowych. Walki są odmalowane z żywością, ale brak jest ciągłości akcji i rozwinięcia psychiki bohatera. Do innych poematów epickich Pola należą „Sejmik w Sądowej Wiszni“, „Senatorska zgoda“ i inne.

Kondratowicz
„Urodzony Jan
Dębóróg“

Całą serię gawęd wydał Ludwik Kondratowicz, jak „Margier“: napaść Krzyżaków na zamek i jego bohatera obrona. Z życia poety lub z tradycji są wzięte: „Urodzony Jan Dębóróg“ — „Szkolne czasy“ — „Kęs chleba“ i inne.

Drobna epika
Ujejskiego

Drobne utwory epickie pisze Kornel Ujejski jak „Ustęp z powieści sybirskiej“ — „Podróż przerwana“.

„Dziewczę
z Sącza“
Romanowskiego

Najznakomitszym poematem epickim Mieczysława Romanowskiego jest „Dziewczę z Sącza“, utwór przypominający „Pana Tadeusza“, przedstawia tam poeta fragment z życia i obyczajów mieszczaństwa polskiego, malując dodatnie i ujemne strony z życia tej warstwy. Tendencja poematu jest patriotyczna.

„Pan Balcer
w Brazylii“
M. Konopnickiej

W okresie pozytywizmu powstało epos ludowe Marii Konopnickiej: „Pan Balcer w Brazylii“.

Chociaż obszerniejsze nieco od „Pana Tadeusza“, jednak uboższe pod względem treści; opisy mają przewagę nad akcją. Słabo wypadły poetce opisy nieznaney jej przyrody brazylijskiej, natomiast żywo odmalowała przyrodę polską. Głównym uczuciem jest tęsknota emigranta do ojczyzny. Poemat napisany jest oktavami.

VIII.

KOMEDIA W LITERATURZE POLSKI PRZEDROZBIOROWEJ

Niekorzystne
warunki
powstania dra-
matu w Polsce

W Polsce w XVI i XVII stuleciu nie było warunków do rozwoju dramatu i teatru. Jeśli pojawił się utwór dramatyczny, to był on zjawiskiem odosobionym, tak jak odosobiona była „Odprawa posłów greckich” Kochanowskiego. Przyczyną tego zjawiska były dwa fakty: teatr i dramat, który jest potrzebny teatrowi, może się rozwinąć w dużych skupiskach ludzi stojących na wyższym niż przeciętny poziomie intelektualnym, tymczasem szlachta polska, jedyna obok duchowieństwa warstwa wykształcona, znajdowała się w rozsypce po całej Polsce, gospodarując w swych dobrach bez kontaktu intelektualnego między sobą i bez możliwości i odczuwania potrzeby poważniejszej rozrywki; po drugie mieszczaństwo zamieszkujące miasta, steroryzowane ograniczającymi je ustawami, pozbawione możliwości ekspansji gospodarczej, nie mogło zdobyć się na stworzenie własnej, niezależnej kultury. Wreszcie w XVI w. i znacznie później Polacy nie przejawiali zamiłowania do sztuk teatralnych, toteż dramat, a także teatr jako produkt kultury i miejsce rozrywki towarzyskiej rozwinie się w Polsce znacznie później. — Wprawdzie w połowie XIV w. istnieje coś w rodzaju komedii, a jest nią wydana w 1557 r. „Komedia Justyna i Konstancji” Marcina Bielskiego, ale stanowi ona właśnie nudny i długi dialog moralistyczny podzielony na 3 sprawy, zachwalający zacność stanu małżeńskiego i poddający krytyce duch-

„Komedia
Justyna
i Konstancji”
Bielskiego

wieństwo zakonne; ponadto w uzmysłowionych symbolach przedstawia autor walkę dobrych i złych skłonności w naturze ludzkiej. Takie utwory nazwano moralitetami.

Natomiast w Europie zachodniej dramat i teatr pomyślnie się rozwijały.

Powstanie dramatu i teatru w Polsce należy do trudnych i skomplikowanych zagadnień literackich; tu — możemy wskazać tylko ogólne dane przeglądowe, dotyczące rozwoju wymienionych kwestii w wieku XVI i w pierwszej połowie XVII stulecia, jako początkowego okresu powstawania poezji dramatycznej.

W rozdziale niniejszym zajmujemy się powstaniem komedii, w następnym — dramatu. Zagadnienie zaś teatru jako miejsca publicznej rozrywki omówimy obecnie, ponieważ powstanie jego w tym znaczeniu łączy się właśnie z komedią, a nie tragedią, publiczne bowiem i popularne widowiska ludowe — jako protoplasta komedii w Polsce — poprzedziły najpoważniejszy i najtrudniejszy dział poezji dramatycznej: tragedię i one właśnie nasuwały myśl o specjalnym miejscu dla tych rozrywek. Przez długi czas tzw. dialogi i widowiska ludowe odbywały się na placach publicznych przed fasadą kościoła lub na jarmarkach, aż znalazły tymczasowy przytułek na dworach możnych, w dworakach szlacheckich i w kolegiach zakonnych.

Istniały w Polsce tzw. dialogi zakowskie przeważnie pisane w języku łacińskim, wystawiane na dworach Zygmunta I i Zygmunta Augusta, jak np. „Sąd Parysa królewicza trojańskiego“, który może widział Jan Kochanowski, zapisany w 1544 r. do akademii krak. Recytowano także w szkołach dialogi na tle scen biblijnych. — Katolicy i protestanci pisali w swoim duchu dialogi polemiczno-religijne. Do takich należy „Kupiec“ Mikołaja Reja, który w swym dialogu występuje przeciw wierze katolików o konieczności dobrych uczynków do zbawienia. Wreszcie istniały dialogi mieszczańsko-ludowe, także treści religijnej, tzw. misteria; od-

Różne typy
dialogów

twarzały one sceny z życia postaci ewangelicznych lub świętych, jak np. „Tragedia albo wizerunek śmierci św. Jana Chrzyciela“, wystawione w początkach XVII w. na jarmarku w Kamionce, lub inny dialog: „Rozmowa grzesznego człowieka z anioły“. Na tym tle powstaje coś w rodzaju teatru ludowego, bo właśnie te pobożne dialogi mieszczańskie przeplatano dla odprężenia tzw. „interludiami“ o treści wesołej. Był to załączek komedii, nazwanych rybałtowskimi, a nawet „tragediami“. Taka dawna „komedia“, wyodrębniona od dialogu, zachowała się w fragmentach w Polsce (a w całości w Czechach). Nosi ona tytuł: „Tragedia żebracza nowouczyniona“, wydrukowana w 1552 r.; autor, przedstawiając wesele jakiegoś żebraka, podaje sporą garść ówczesnych rysów obyczajowych, oszustw i kuglarstw dziadów i wydrwigozów (patrz „Zygmuntowskie czasy“ — Kraszewskiego). Ten sam temat przedstawił później Jan Sowiński w „Peregrynacji dziadowskiej“ (1612). Oba te obrazy nie mają cech dramatycznych, lecz są wesołymi dialogami. Takich tworów jest spora ilość. Przy końcu XVI w. mamy 2 tego typu utwory należące do tzw. komedii mięsopustnych; powstały one zapewne już niezależnie od dialogów religijnych. Są to: „Wyprawa plebańska“ i „Albertus z wojny“ w których występuje sługa kościelny, Albertus, próżniak, tchórz i samochwał. Pleban wyprawia go na wojnę, z której wraca obładowany łupami. Komedie te wywołały liczne naśladownictwa, sięgające swym wpływem aż do połowy XVII w. Cały swój dowcip ograniczały do ordynarnych konceptów wyrażonych trywialnym językiem. — Widać więc, że „komedia“ zaczyna się wyodrębniać od misterium.

Komedie mięsopustne:
„Wyprawa plebańska“

„Albertus z wojny“

Przeróbki z Plauta

U schyłku XVI w. wydrukowano przeróbkę komedii Plauta, komediopisarza rzymskiego z III i II wieku przed Chrystusem, w opracowaniu Piotra Cieklińskiego. Pomijając czteroaktową komedię pt. „Tragedia o Scylurusie“ Jana Jurkowskiego, pełną aktualnych aluzji i wystawioną publicznie, należy zwrócić uwagę na trzyaktową komedię Piotra Baryki „Z chłopca Król“,

wystawioną i do druku podaną w pierwszej połowie XVII stulecia. Naiwna treść pozbawiona intrygi przedstawia pijanego sołtysa, w którego żołnierze wmówili, że jest królem. Grywano ją na dworach szlacheckich jeszcze w XVIII w. (Motyw o pijaku-królu występuje w „Balladynie“, a nawet z pewną zmianą w „Panu Jowialskim“).

„Z chłopu król“
Baryki

Wśród pocztu pisarzy polskich XVI w. pisywał dialogi Mikołaj Rej. Do nich należą: „Warwas z Dykasem“ przechowany w przeróbce czeskiej, zawierający przygany kobietom, ale zachęcający do małżeństwa. „Rozmowa kota ze lwem“, w którym kot twierdzi, że lepiej mu na swobodzie niż lwu w klatce. Wreszcie „Kostera z pijanicą“.

Król Władysław IV podczas swych podróży po Europie zach. zapoznał się z teatrem; zostawszy królem kazał sobie na zamku warsz. urządzić teatr, w którym zastosowano już według świadectwa współczesnego szlachcica maszynę dekoracyjną i efektowne rekwizyty. Wystawiano tam opery i pasterskie dramaty włoskie (o czym niżej), ale i ten teatr nie wywarł wpływu na sztukę dramatyczną w Polsce, a w dalszym ciągu popularne były wśród ludu komedie rybałtowskie i alegoryczne dialogi. Teatr Władysława IV jest teatrem prywatnym. Jeszcze Wacław Potocki przy końcu XVII w. pisze misterium bez „interludiów“ — „O zmartwychwstaniu Pańskim“.

Teatr
Władysława IV.

„Misterium“
Potockiego

W drugiej połowie XVII w. Stanisław Herakliusz Lubomirski pisze erotyczne komedie, do których pomysły czerpał zapewne z literatury francuskiej i włoskiej, ponieważ kształcił się za granicą. Nie były one drukowane z powodu lubieżnych scen, a tylko ukradkiem krążyły w odpisach po dworach i dworach szlacheckich; mają przewagę komizmu nad akcją i pozbawione są tytułów. W XVII w. mnożą się w dalszym ciągu komedie mieszczańskie i ludowe; powstają wtedy: „Tragikomedie na dni mięsopustne“ — „Szkołna mizeria“ — „Rozmowa Janasa“ i inne. W okresie zastoju saskiego cieszą się w dalszym ciągu powodzeniem.

Erotyczne ko-
medie Her.
Lubomirskiego

W zreformowanej przez Stanisława Konarskiego szkole pijarskiej w Warszawie, zw. Collegium Nobilium, założonej w 1740 r., młodzież grywała w teatrze szkolnym prócz tragedii także komedie

Teatrzyk
S. Konarskiego

autorów francuskich w oryginale, po francusku. Zbliżało to młode pokolenie polskie do teatru francuskiego i pogłębiało znajomość utworów zagranicznych, języka i stylu francuskiego, ale to zbliżenie społeczeństwa do teatru francuskiego nie dało poważniejszych wyników, jeśli chodzi o upowszechnienie sztuki dramatycznej w Polsce; głębszy wpływ osiągał Konarski poprzez tendencje dramatów, bo kształtował w młodym pokoleniu szlachetną myśl obywatelską.

Teatr w Nieświeżu i komedie Radziwiłłowej

W szrankach komediopisarstwa występuje w tym czasie kobieta, Franciszka z Wiśniowieckich Radziwiłłowa,¹⁾ starannie wykształcona, rozmiłowana w cytelnictwie. Założyła ona w Nieświeżu teatr amatorski, dla którego pisywała tragedie i komedie, wydane po jej śmierci przez jej dworzanina Jakuba Fryczyńskiego, miłośnika sztuki teatralnej. Utwory swoje pisywała z okazji uroczystości dworskich; treść czerpała z mitologii, bajek i komedii Moliera. Spośród dzieł wzięciu jej komedii należy wyróżnić dwie: „Miłość dowcipna“ oraz „Interesowany sędzia“. Cechą ich jest: alegoryczność, moralizowanie, rozwlekła akcja i nierealność wydarzeń. Niektóre są pisane w duchu pseudo-klasycyzmu francuskiego.

Komedie Rzewuskiego i teatr w Podhorcach

W tymże duchu pisze Wacław Rzewuski, hetman koronny, dwie komedie: „Natręci“ i „Dziwak“ dla własnego teatru w Podhorcach. Są także naśladowaniem komedii francuskich.

Repertuar szkolny Bohomolca

Kiedy jezuici konkurując z pijarami założyli swoje własne Collegium Nobilium, powołali na nauczycieli najwybitniejszych członków swego zgromadzenia, a wśród nich profesora retoryki akademii wileńskiej, Franciszka Bohomolca. — W szkole tej, podobnie jak u pijarów, młodzież grywała satyryczne komedie jednak w języku polskim. Bohomolec jako nauczyciel wymowy obowiązany był dostarczać repertuaru; w komediach tych nie mogło być ani intrygi miłosnej, ani ról kobiecych; treścią więc było ośmieszanie wad ludzkich i francuszczyzny. Wzory do tych komedii czerpał Boho-

¹⁾ przed nią znane są jako pisarki: Stanisławska, Anna Memorata, Piotrkowczykowa i Drużbacka.

molec z Moliera lub znanej mu komedii włoskiej. Napisał aż 25 komedii; jest w nich kilka oryginalnych, jak np. „Paryżanin polski“. — Dla założonego później teatru królewskiego pisze domniemany autor „Kurdesza“ 8 komedii, zawierających już intrygę miłosną; do ciekawszych należą: „Małżeństwo z kalendarza“ — „Staruszka młoda“ i „Pan dobry“. W ostatniej dziedzie występuje w obronie ludu, ale nie w imię sprawiedliwości społecznej, która chce naprawić krzywdy, lecz przez współczucie dla uciskanych kmięci, w których widzi cierpiących ludzi. Bohomolec przestrzega w budowie 3 jedności; ośmiesza współczesne wady, jak ciemnotę, konserwatyzm i dewocję. — Pisze także pierwszą w Polsce operetkę „Nędza uszczęśliwiona“ z muzyką Macieja Kamińskiego; przerobił ją później Wojciech Bogusławski jako jeden z pierwszych swoich utworów teatralnych. — Komediom Bohomolca brak żywego dialogu i ciętego dowcipu, a komizm ich jest dość banalny.

Repertuar
teatralny
Bohomolca

Stanisław August Poniatowski zdobył gruntowne wykształcenie we Francji, poznał kulturę zachodnią i był wielkim miłośnikiem sztuki. — Rozmiiłowany w teatrze założył pierwszy publiczny teatr narodowy w 1765 r. Na inaugurację dał komedię Józefa Bielawskiego: „Natręci“, słabą przeróbkę z Moliera. (Les facheux). Już pierwsze przedstawienie było jakby zapowiedzią dalszych niepowodzeń teatru. Złośliwe aluzje Bielawskiego w „Natrętach“ do sarmatyzmu wywołały zadowolenie postępowców, a protesty sarmatów; jedynie względ na obecność króla i gościa jego, kawalera Casanowy, powstrzymał przeciwników od awantury. — W latach 1765—1769 teatr był kilkakrotnie zamykany z powodu braku pieniędzy; częste zmiany dyrektorów uniemożliwiły przeprowadzenie jakiegoś programu sztuk, a wreszcie konkurencja opery i baletu włoskiego, którym król udzielał poparcia, sparaliżowała rozwój teatru. — Kamerdyner - starosta, jednocześnie bileter Ryks

Założenie
teatru przez
St. Augusta

zostaje dyrektorem teatru na Nowym Świecie, gdzie grywa opera i balet. — W r. 1779 wznie-
siono specjalny gmach teatru na Placu Krasiń-
skich. Pod wpływem kultury francuskiej i teatral-
nych sympatii króla ogarnia ówczesny polski świat
towarzyski jakaś psychoza teatralna.

**Komediodowy
potop**

Wszyscy piszą komedie, a więc Krasicki wystawia
na scenie warszawskiej dwie swoje komedie: „Kro-
sienka“ i „Pieniacz“. Są one najsłabsze ze wszystkich
jego utworów, gdyż brak im werwy komicznej i fan-
tazji. Te i inne komedie wystawiał także na swym
książęcym dworze w Warmii. Karpiński pisze słabą
komedię „Czynsz“; nawet sam książę generał Adam
Kazimierz Czartoryski niejedną wykoncypował kome-
dię, z których najlepszą jest „Panna na wydaniu“,
gdyż odznacza się dowcipem, ciętymi dialogami i psy-
chologicznością charakterów; jest ona pamfletem na
zniewieścistość młodzieży. Trembecki tłumaczy ze
zmianami „Syna marnotrawnego“ Woltera (1780).

**Komedie
Zabłockiego**

Najzdolniejszym wszakże komediopisarzem
tych czasów był Franciszek Zabłocki. Przez 5 lat
ten miłośnik teatru napisał aż 63 komedie, wśród
których jest większość przeróbek z ówczesnej ko-
medii francuskiej (Molier, Hauteroche) lub mają-
cych w niej swój prototyp. Odznaczają się one
werwą, dowcipem i polskim kolorytem lokalnym
mimo francuskich źródeł, tak że służą do poznania
ówczesnej obyczajowości. Intrygę prowadzą spryt-
ni służący, którzy wywodzą w pole swych naiw-
nych panów, jak w komedii francuskiej, która za-
pożyczyła tego motywu z Meandra, komediopisarza
greckiego, poprzez Plauta i Terencjusza, komedio-
pisarzy rzymskich. — Akcję przeplata Z. wesołymi
śpiewkami. Zabłocki walczy z ciemnotą, francu-
szczyzną, próżniactwem i gusłami przez ośmiesze-
nie. Do najlepszych należą: „Fircyk w zalotach“ —
„Zabobonnik“ i „Sarmatyzm“. — W „Fircyku“
ośmiesza modnych kawalerów, którzy chcą pro-
wadzić próżniacze życie i na wzór francuskich ba-
widamków polują na posag; w „Zabobonniku“ wy-
śmiewa wiarę w gusła; w „Sarmatyzmie“ wady za-
korzenione jeszcze za czasów saskich: pychę rodo-
wą, ciemnotę, swarliwość i obżarstwo. Wplata

„Fircyk“
„Zabobonnik“
„Sarmatyzm“

zrećnie akcję miłosną między młodymi przedstawicielami rodu Guronosów i Żugotów: Anielą i Radomirem. (Podobny motyw: Szekspir „Romeo i Julia“ przedstawiciele rodów Montecchi i Capuletti; „Pan Tadeusz“: Zosia i Tadeusz Soplica; „Zemsta“ Fredry: Wacław Milczek i Klara Raptusiewiczówny). — Te 3 komedie Zabłockiego mają klasyczne trzy jedności, wskutek czego są sztuczne; poeta wysuwa głównie jedną osobę, na której skupia się uwaga widza, podczas gdy inne są słabo scharakteryzowane.

Najgłębsze podstawy do rozwoju teatru w Polsce stworzył jednak Wojciech Bogusławski; po objęciu teatru warszawskiego ze wszystkimi długami po księciu Marcelem Lubomirskim, nie tylko go utrzymał, ale i rozwinął; stworzył podstawowy repertuar, zasilł nowymi sztukami, których sam napisał 80 (tłumaczenia, przeróbki i oryginalne), założył szkołę dramatyczną, stworzył trupę wędrowną, która odwiedzała Gdańsk, Kalisz, Poznań, Kraków i inne miasta Polski. Był dyrektorem, aktorem, reżyserem i komediopisarzem. — Najpopularniejszą jego sztuką jest „Cud mniemany czyli Krakowiacy i Górale“, wzorowany na „Czarowniku“ Poinsineta, komediopisarza franc. z XVIII w., ale Bogusławski nadał jej koloryt czysto polski. „Cud“ jest słaby jako utwór, ale o tyle ważny, że po raz pierwszy występuje w nim lud polski nie sielankowy, ale żywy, ze swym codziennym, prostym językiem. W 1794 „Cud“ cieszył się tak dużym powodzeniem, że Igelström kazał go zdjąć z afisza. Dzieła swoje Bogusławski wydał w 12 t. w Warszawie, a „Cud“ wydrukowano w 1841 r. w Berlinie(!). Bogusławski założył też teatr letni w Warszawie.

W okresie wielkich reform spotykamy nie tylko komedię obyczajową, ale i polityczną, którą reprezentuje Julian Ursyn Niemcewicz. W czasie limity sejmowej w 1790 r. napisał on komedię polityczną „Powrót posła“, w rok potem wystawioną. Jest ona odbiciem trzech kierunków istniejących w ów-

Bogusławski
ojcem teatru
polskiego

„Cud mniemany“

„Powrót posła“
Niemcewicza
komedią polif.

czesnym społeczeństwie: postępowy reprezentują podkomorstwo z Walerym; konserwatywny — Starosta; obyczajowo-francuski — Starościna i Szarmancki, skłaniający się pod względem politycznym ku Staroście. Najlepszą z tych postaci jest Starościna nie pozbawiona cech dodatnich. W akcji brak intrygi, tendencja utworu jest postępową w duchu stronnictwa sejmowego, do którego należał Niemcewicz jako poseł inflancki. Komedia ta dla sprawy postępu widocznie więcej uczyniła, niż broszury polityczne, skoro poseł konserwatywny, Suchorzewski, wystąpił z żądaniem oddania autora pod sąd sejmowy za napisanie tej komedii. Prócz tego napisał Niemcewicz w latach 1814—17 jeszcze kilka innych komedii jak „Samolub“ — „Jan Kochanowski“ i inne.

IX.

KOMEDIA W LITERATURZE POLSKIEJ W OKRESACH: KLASYCYSTYCZNYM (POROZBIOROWYM), ROMANTYCZ- NYM POZYTYWISTYCZNYM I PÓŹNIEJSZYM

Za czasów Księstwa Warszawskiego Ludwik Osiński, zięć Bogusławskiego, przejął po nim dyрекcję teatru i szkoły dramatycznej; urozmaicił on repertuar, dbał o wykształcenie aktorów i dobry język przekładów. Współcześnie żyje Franciszek Wężyk, dyskretny sympatyk romantyzmu, który koło 1830 r. pisze 2 komedie: „Dzieci wieku“ oraz „I ja też“; odznaczają się one rytmicznością języka.

Osiński —
dyrektorem
teatru

Komedie
Wężyka

Zwrot w dziejach komedii polskiej nastąpił od czasów Aleksandra Fredry. Znajomość życia, dzieje miłości poety i poznanie komedii Moliera zdecydowały o jego karierze komediopisarza. Pierwszym utworem była jednoaktówka „Intryga na prędcę“. Potem wystawia w Warszawie: „Pana Geldhaba“ — i wiele innych komedii, a we Lwowie „Śluby panieńskie“ i „Pana Jowialskiego“. Zdobywa nimi wielki sukces. W roku wydania „Pana Tadeusza“ wystawia we Lwowie „Zemstę“. — Niezwykle artykuły Pola i Goszczyńskiego skłaniają go do zaniechania publikacji swoich utworów. Po śmierci Fredry w papierach jego znaleziono 17 komedii, wśród nich takie jak „Pan Benet“ i „Dwie bliźny“. — „Śluby panieńskie“ są znakomitym utworem z powodu harmonijnej budowy i atmosfery pogody, a pozbawione są kliwiej miłości romantycznej. Główne i najlepsze postacie — to Gustaw i Aniela, gdyż są wykończonymi charakterami. Gustaw jest pełen siły, humoru i ży-

Al. Fredro —
Pierwsze
komedie

„Śluby
panieńskie“

„Zemsta“

wotności, Aniela odznacza się urokiem i wdziękiem kobiecym. Słabsze są kreacje Klary — i Albina jako kontrastu Gustawa. Komedia ta nie zawiera problemów, jest w niej raczej odtworzona atmosfera codziennego życia, w którym pojawia się pełna wdzięku, pozbawiona patosu młodzieńcza miłość. Nawet zastosowanie 3 jedności jest uzasadnione. Postacie występują parami kontrastowo. — Dziełem sztuki komediopisarskiej jest „Zemsta za mur graniczny“. Występują w niej także kontrastowe typy z przeszłości. Cześnik Raptusiewicz jest porywczy, ale ma dobre serce. Widać, że wychował go obóz i sejmik. Rejent znów to obłudnik, który umie spokojnie ubrać swe podstępne knowania w pozory prawne; jest skrytym i pysznym pieniaczem. Papkin zaś jest to Plautowy miles gloriosus: blagier, tchórz i chciwiec. Dyndalski typowy przedstawiciel szlachcica - służy jak Gerwazy w „Panu Tadeuszu“. Podstolina jest podobna do podstoliny z „Fircyka“ Zabłockiego. Najślabszą parą są Klara i Wacław. „Zemsta“ zawdzięcza swą sławę nie tylko humorowi i prawdziwości charakterów, lecz wzorowej budowie i rozwiązaniu akcji bez sztuczności.

„Pan Jowialski“

„Pan Jowialski“ jest znakomitą charakterystyką pełnego humoru szlachcica nie pozbawionego fantazji i inteligencji.

**Cechy komedii
Fredry**

Znaczenie swoje w literaturze komediowej zawdzięcza Fredro trzem darom: obserwacji, dowcipu i sceniczności. — Dowcip jego jest lekki lub rubaszny; występuje komizm sytuacji lub postaci. Autor zwraca głównie uwagę na prawdziwość typów, a nie na konstrukcję utworu. Postacie żyją życiem indywidualnym i są typowo polskie. Ich błędy są codziennymi śmiesznościami wielu ludzi, toteż widzowie obserwowali siebie w fredrowskich postaciach. — Słabą stroną tych komedii jest używanie przypadkowych zbiegów okoliczności i zbyt nagle rozwiązywanie powikłań, nie zawsze uzasadnione życiowo. Fredro jest twórcą artystycznej

komedii polskiej, która od niego wzniosła się na wyższy stopień rozwoju.

Wśród innych komediopisarzy tych czasów Jan Nepomucen Kamiński napisał dalszy ciąg „Krakowiaków i Górali” pt. „Zabobon”. Położył on poważne zaśluzgi dla teatru we Lwowie.

Józef Korzeniowski napisał kilkanaście komedii jak np. „Majster i czeladnik” — „Majątek albo imię” — „Wasy i peruka” oraz „Panna-mężatka” wystawiona w Warszawie w 1844 r. jako najlepsza komedia pisarza. Dowcip jego jest nieraz naiwny i pospolity, utwory Korzeniowskiego jednak nie dorównywały komediom fredrowskim, ale stanowią krok naprzód pod tym względem, że są przejściem od postaci jako typu do wycieniowanego charakteru, przy tym zawierają wiele sceniczności, dlatego cieszyły się dużym powodzeniem w warszawskich i lwowskich teatrach. Ten postęp zawdzięczają nowszej komedii francuskiej, głównie Aleksandrowi Dumasowi, synowi, i komediopisarzowi Augier. Poziom komedii polskiej podnosi się, znikają długie monologi na korzyść dialogów, zwiększa się tempo akcji i pogłębia zabarwienie społeczne, podczas gdy dawniejsza komedia szybko traciła aktualność, wiążąc się tylko z danym środowiskiem i czasem.

W drugiej połowie XIX w. wyróżnił się Józef Bliziński, który przedstawiał realistyczne typy wiejskiej szlachty. Do głównych jego komedii należą: „Pan Damazy” — „Przezorna mama” — „Marcowy Kawaler”. W komediach jego występuje humor, naturalność postaci i akcji oraz polska atmosfera. — Dużą popularnością cieszył się także Michał Bałucki, autor komedii p. t.: „Radcy pana radcy” — „Dom otwarty” i „Grube ryby”. Przedstawia środowisko mieszczańskie, któremu wytyka lenistwo, pozerstwo, głupotę i pustkę duchową.

Kazimierz Zalewski jest mistrzem kompozycji i żywości dialogu w komediach: „Przed ślubem” — „Dama treflowa” — „Górą nasi”. Zygmunt Sarnecki poruszał w swych komediach zagadnienia społeczne, jak np. w „Zemście p. hrabiny” czy „Uroczych oczach”; piętnuje powierzchowność salonowych bywalców. Edward Lubowski, utalentowany i niedoceniony komediopisarz, w „Gonitwie” wydrwił plotkarstwo jako rozrywkę towarzyską; w „Sądzie honorowym” wyzyskiwaczy; w „Pogodzonych z losem” próżniaków. Posiadał bardzo ostry zmysł satyryczny i zło-

Najlepsze komedie Korzeniowskiego

„Panna-mężatka”

Postęp w komediopisarstwie polskim

Bliziński:
„Pan Damazy”

Bałucki:
„Grube ryby”

śliwość języka. Józef Narzyski najchętniej poruszał zagadnienia społeczne i malował jednolite, silne charaktery. W „Pozytywnych“ wykazał niebezpieczeństwo zmaterializowania, jakie niósł ze sobą pozytywizm.

Anczyc
„Chłopi —
arystokraci“

Władysław Anczyc przedstawił w „Chłopach arystokratycznych“ lud z czasów po uwłaszczeniu, jako zdrowy pień narodu; patriotyzm chłopów polskiego oddał pięknie w „Kościuszcze pod Racławicami“. Do bardziej znanych jego jednoaktówek należy „Błądek opętany“. Syn Aleksandra Fredry, Jan Aleksander, wydał swoje komedie w 1873 r.

Jaskrawości
komedii
Zapolskiej

Wreszcie Gabryela Zapolska, aktorka krakowskiego teatru, ciesząca się dużym powodzeniem jako autorka u schyłku XIX w. i w początkach XX stulecia, w drastyczny sposób przedstawiała obłudę mieszczańską. W odtwarzaniu przesadzonego erotyzmu zwłaszcza u mężczyzn, którzy wyzyskują kobiety, stawiając je w sytuacjach bez wyjścia, wpada w niesmaczną przesadę. Do jej najbardziej udanych komedii należą: „Tamten“ — „Panna Maliszewska“ — „Moralność pani Dulskiej“ — „Pan polcimajster Tagiejew“ i inne.

Teatr
Pawlikowskiego

Ważną datą w dziejach teatru w Polsce jest rok 1893, w którym Tadeusz Pawlikowski obejmuje dyрекcję nowego teatru w Krakowie. Do tego czasu akcja teatralna w tym mieście należała do Koźmiana, którego wyręczał Glikson. Objęcie teatru przez 25-letniego dyrektora stało się wśród dotychczasowego zastój w umysłowym i towarzyskim życiu Krakowa. Grywali wtedy tacy mistrzowie sztuki aktorskiej jak: Solski, Śliwicki, Kamiński, Przybyłkówna, Siemaszkowa i inni nie mniej wybitni. Wystawiano utwory Ibsena, Strindberga, Maeterlinka, Gorkiego, Cechowa, Wilde'a i in. Był to więc teatr pionierski, a wkrótce stał się pierwszą sceną dramatyczną na ziemiach polskich i ośrodkiem kulturalnym Krakowa. W 1900 r. dyрекcję tego teatru objął wybitny aktor polski Józef Kotarbiński.

Słynni aktorzy

Pienierskości
tego teatru

Zeromski:
„Przeplóreczka“

W 1924 r. napisał Zeromski utwór, który nazwał komedią; Jest to „Uciekła mi przeplóreczka“..., w której występują motywy wyrzeczenia się

ukochanej kobiety, zniszczenia własnymi rękami umiłowanego dzieła i ośmieszenia siebie, by nie zniszczyć szczęścia cudzego i postąpić z honorem.

Zmarły w 1930 r. Włodzimierz Perzyński rozpoczął pracę literacką od dziennikarstwa, poezji i beletrystyki; nieszcześliwa miłość skierowała go na drogi komediopisarstwa; po zawodzie miłosnym spojrzął na świat innymi oczami i dostrzegł w nim kokoty udające cnotę, snobów, głupców i obłudników; ostry zmysł satyryczny ujawnił w swych komediach. Pierwszą była „Lekkomyślna siostra“, także z przeżyć Perzyńskiego, potem „Aszantka“ i inne jak „Szczęście Frania“ — „Dzieje Józefa“ — „Polityka“ itd. Ostatnią komedią jest „Rozum czy głupota“ (1929). — „Lekkomyślną siostrę“ publiczność przyjęła bardzo życzliwie, co podziało zachęcająco na dalszą twórczość Perzyńskiego.

Włodzimierz
Perzyński

„Lekkomyślna
siostra“

Najlepszą jego komedią jest „Szczęście Frania“. — „Polityka“ jest satyrą na stosunki w pierwszych latach państwowości polskiej po 1918 r. Postacie Perzyńskiego są wzięte z codziennego życia dni dzisiejszych, ich czyny są psychologicznie uzasadnione, budowa komedii odznacza się zwartością; nie ma sceny, która by nie była uzasadniona. Istotą dowcipu Perzyńskiego jest ironia. Język jego jest wartki, subtelny, a jeśli trzeba — błyskotliwy.

„Szczęście
Frania“

Autorem kronik scenicznych jest Adolf Nowaczyński, odznaczający się łatwością i ciętością pióra. Napisał on: „Reja w Babinie“ — „Pułaskiego w Ameryce“ i „Fryderyka Wielkiego“.

Adolf
Nowaczyński

Współcześnie żyjącym komediopisarzem o głębokim talencie komediopisańskim i scenicznym jest Jerzy Szaniawski. Do najbardziej cenionych jego utworów należą: „Ptak“ — „Adwokat i róże“ — „Most“ — „Dwa teatry“.

Szaniawski
„Dwa teatry“

X.

DRAMAT W LITERATURZE POLSKI PRZEDROZBIOROWEJ

„Żywot Józefa“
M. Reja za-
wiera cechy
dramatu

Rozważania o początkach dramatu w Polsce można zacząć od dialogu Mikołaja Reja „Żywot Józefa“, który w swej treści zawiera pewne cechy, wyżej go stawiające od innych dialogów pisarza. Za wzór tego dialogu wziął Rej „Komedie Józefa“ Korneliusza Krokusa, Holendra, ale zmienił ją po swojemu: wybrał pewne tylko wydarzenia z życia biblijnego męża i tak je powiązał ze sobą, aby wyrażały pewien problem, a nie były jak dotąd opisem satyrycznym pewnych objawów. Problemem tym jest prawda, iż krzywda wymaga zadośćuczynienia. Autor zawiązuje węzeł dramatyczny i nieudolnie go rozwija; daje jednak genetykę czynów i stara się je psychologicznie uzasadnić. Dialog jest więc głębiej ujęty i stanowi jakby prymitywny dramat, ale nazbyt obszerny, gdyż składa się on aż z 12 spraw czyli scen.

„Odprowa po-
słów gr.“
J. Kochanow-
skiego

W drugiej połowie XVI w. mamy tragedię w formie klasycznej, jest nią „Odprowa posłów greckich“ Jana Kochanowskiego, napisana na prośbę kanclerza Zamoyskiego. W starożytną formę Eurypidesa wlał Kochanowski nowożytnego ducha i przedstawiając fragment III pieśni „Iliady“, myślał o swojej ojczyźnie. — Urządzenia życia trojańskiego przypominają urządzenia i sytuację w Polsce nie tylko przez to, że sejm trojański burzliwie obraduje, a warchoł Iketaon wicherzy bezczelnie, że występują w utworze marszałkowie, starosta i rotmistrz, a głosowanie odbywa się tak

a) analogie do
stosunków
w Polsce

jak w polskim sejmie, ale przez to przede wszystkim, że Kochanowski wykazuje, iż to „nierządne królestwo i zginienia bliskie“ upada na skutek egoizmu kastowego, że zguba — według przepowiedni Kassandry — wisi nad głową i że tylko wspólny wysiłek może uratować państwo; ten wspólny wysiłek przejawiać się winien w poparciu zamierzeń króla Stefana Batorego tj. w wojnie z Moskwą. Kochanowski jednak nie umiał zespolić z sobą dwóch elementów dramatu: epiki i liryki i ukazać zbliżającej się niewątpliwie katastrofy; brak tu starożytnego fatum, które sprowadza kolizje. — Najlepiej udały mu się charaktery kontrastowe: lekkomyślnego Parysa i zrównoważonego Antenora.

b) obawa o losy Polski

c) poparcie zamierzeń króla

d) brak dramatyczności

e) charaktery

Kochanowski przetłumaczył także jeden z dramatów Eurypidesa. Do dramatów humanistycznych w Polsce należą 2 utwory Szymona Szymonowicza, z których drugi: „Józef czysty“, przetłumaczony z oryginału łacińskiego na język polski w XVI w. przez Stan. Gosławskiego, jest ciekawym ogniwem w rozwoju tragedii w Polsce. Nie ma w nim wprawdzie fatum ani grozy jak i w „Odprawie“, lecz jest odpowiedzialność za czyny ludzkie przed Opatrznością. Dzieje patriarchy powiązał Sz. z pokrewnym treścią mitem greckim o Hipolicie według tragedii Eurypidesa, którego w kompozycji dramatu także naśladuje. W tej tragedii jednak charaktery są słabo rozwinięte, ale mimo to jest ona ważną pozycją w rozwoju humanistycznego dramatu w Polsce.

„Józef czysty“ Szymonowicza

a) brak fatum

b) podobieństwo do „Hipolita“

c) słabe charaktery

W XVII w. dla teatru Władysława IV pisywał pewien Włoch, Puccitelli, opery po włosku, których streszczenia pojawiły się po polsku. Pod ich wpływem niektórzy nasi poeci pisywali swoje utwory lub tłumaczyli z włoskiego dramaty pasterskie jak np. Andrzej Morsztyn „Amintasa“ T. Tassa, a „Dafnis przemieniona w drzewo laurowe“ została przerobiona przez Twardowskiego jako sielanka dramatyczna pod podobnym tytułem, oktawami, w czym widać wpływ „Jerozolimy wyzwolonej“ Tassa.

Opery włoskie dla teatru Wład. IV.

„Dafnis“ Twardowskiego

W 1661 r. wystawiono w teatrze królewskim „Cida“ Corneille'a w tłumaczeniu A. Morsztyna, zapewne pod wpływem królowej Marii Ludwiki, która używała różnych sposobów zachęty do wzmożenia władzy królewskiej w Polsce. — Bratanek

„Cid“ Corneille'a w tłum. Morsztyna

„Andromacha“
Racine’a

„Sielanki
dramatyczne“
Lubomirskiego

Jak Konarski
kształcił
młodzież

a) komplet
nauk

b) samorząd

c) Teatr szkol-
ny i „Tra-
gedia Epa-
minondy“

d) duch obywa-
telski

Tragedie
Radziwiłłowej
i
Rzewuskiego

Wpływ kultury
francuskiej

a) wybitni pi-
sarze franc.

Andrzeja, Stanisław, przetłumaczył „Andromachę“ Racine’a. Wspomniany wyżej Stanisław Lubomirski napisał kilka sielanek dramatycznych na wzór Tassa i Guariniego, jak np. „Królewna pasterek“.

W XVIII w. Stan. Konarski pragnąc pogłębić uczucia obywatelskie wśród młodzieży szlacheckiej, przyszłych kierowników państwa, nie tylko do swego Collegium Nobilium wprowadził grupę przedmiotów rozwijających umysł, a następnie zastosował rozumową metodę wykładową i utworzył samorząd szkolny, ale i urządził teatr szkolny, w którym młodzież odgrywała utwory o treści obywatelskiej; sam Konarski napisał oryginalny dramat: „Tragedia Epaminondy“ w duchu klasycystycznym. Tendencją utworu jest wpojenie przekonania, że obywatel winien podporządkować się prawu, a nawet dobrowolnie ponieść karę, gdyby je przekroczył. Tragedii tej brak żywych dialogów i charakterów.

Wspomniana także w rozdziale o komedii w Polsce Franciszka Radziwiłłowa napisała dla swego prywatnego teatru w Nieświeżu aż 5 tragedii i 2 opery; mają one jednak słabą konstrukcję i powolną akcję. Nielepsze od nich są tragedie hetmana Wacława Rzewuskiego, pisane również dla własnego teatru w Podhorcach. Pozostając pod wpływem sztuki francuskiej, przestrzega, jak to czyniono powszechnie, trzech jednostki. Wiele w tych utworach sentencji moralnych, charaktery są słabo narysowane, ale wiersz płynie potoczyscie. Dwie jego tragedie: „Żółkiewski“ i „Władysław pod Warną“ świadczą o szlachetnej tendencji patriotycznej autora.

Nawiązywanie do teatru francuskiego przypisać należy temu, że Francja w XVIII w. była krajem stojącym na szczycie kultury umysłowej, toteż nie tylko język, ale i kulturę francuską chętnie naśladowano ze szkodą dla rodzimego obyczaju. Pisarze francuscy jak: Corneille, (Kornej), Racine (Rasin), Moliere, Lafontaine (Lafąten), Boileau (Baulo) wpływali na twórczość całej Europy, a utwory ich uważano za ostatni wyraz artyzmu. Woltera nazywano bożyszczem wieku, gdyż jego wszechstronna twórczość wpływała na zmianę pojęć filozoficz-

nych, religijnych i społecznych. Myśliciele jak Montesquieu (Mąteskje), Rousseau (Russo), Diderot (Didero) stworzyli nowe prądy w dziedzinie społecznej, politycznej i moralnej. Dlatego naśladowanie sztuki i szerzenie prądów francuskich uważano za objaw postępu, wiedzy i wykulturowania. Krytycyzm stał się cechą myślenia także dlatego, że pisarze francuscy burzyli dotychczasowe poglądy na stosunki, ustroje i tradycyjne kategorie myślenia. Pod względem uświadamienia politycznego i na pojmowanie roli obywatela w państwie bardzo oddziaływała tzw. „Wielka encyklopedia“, wydana pod redakcją Diderota przy współpracy Holbacha, Rousseau, Woltera i innych współczesnych wielkości. — Te prądy przenikające do Polski w drugiej połowie XVIII w. znalazły pojętnych uczniów w grupie pisarzy, działaczy i polityków stanisławowskich i tym się tłumaczy tak głęboki wpływ kultury i literatury francuskiej na Polskę. Środkiem do przeprowadzenia reformy było nie tylko wprowadzenie w życie uchwał sejmowych, ale była nim także literatura polityczna i piękna, która szczególnie uległa wpływom francuskim.

b) ich oddziaływanie na różne dziedziny życia publicznego

c) „Wielka encyklopedia“

d) szybka asymilacja tych prądów w Polsce

Wpływ ten przejawiał się również z licznych tłumaczeniach pism francuskich np. Trembecki tłumaczy „Syna marnotrawnego“ Woltera nadając mu koloryt polski. Karpiński zaś pisze dramat „Judyta“ w duchu poetyki francuskiej.

Sił swoich na polu dramatycznym próbuje także Franciszek Kniaźnin, przerabiając opery włoskie na dramaty; do takich należy „Temistokles“. Oryginalnym utworem dramatycznym są jego „Cyganie“; do napisania ich podsunęła mu myśl księżna Czartoryska. W tej trzyaktówce występuje lud żyjący własnym życiem, pełen prostoty i prawdy życiowej. — Pierwszy przekład „Hamleta“ Szekspira dał Wojciech Bogusławski z przeróbki niemieckiej Schrödera i wystawił go po r. 1797 w Warszawie. Napisał także kilka dramatów słabych wprowadzić, ale przy ubóstwie ówczesnego repertuaru bardzo potrzebnych.

Kniaźnin:
„Cyganie“
dramat ludowy

W pierwszą rocznicę Konstytucji 3 maja Julian Ursyn Niemcewicz wystawił dramat „Kazimierz Wielki“; wykazał w nim podobieństwo między panowa-

Dramat
Niemcewicza

„Kazim. W.”
— obrona ludu

niem króla chłopków i rządami bezwolnego hedonika, Stan. Augusta. Pomimo tego śmiesznego porównania utwór chwyta za serce szlachetną obroną ludu polskiego, którego imieniem Niemcewicz występuje przeciw uciskowi. Akcja jest tu nikła, lecz po raz pierwszy w dramacie polskim nie występuje jedność miejsca. Niemcewicz swą pracą literacką i polityczną położył duże zasługi dla polepszenia doli ludu polskiego, za czym przemawiały nie tylko względy humanitarne, ale i argumenty społeczne, polityczne i ekonomiczne.

XI.

DRAMAT W LITERATURZE POLSKIEJ W OKRESACH: KLASYCYSTYCZNYM (POROZBIOROWYM), ROMANTYCZ- NYM I POZYTYWISTYCZNYM

Wpływ kultury francuskiej w Polsce zwiększył się u schyłku XVIII w. i był bardzo silny w okresie Księstwa Warszawskiego: utworzenie legionów, sława Napoleona i nadzieje wskrzeszenia Polski przez cesarza Francuzów — wszystko to pogłębiało sympatie francuskie w Polsce. Poeci polscy nadal tłumaczą Corneille'a, Racine'a, Woltera i innych. Można także zauważyć słabe wpływy literatur angielskiej i niemieckiej. Około 1810 r. znane było w Warszawie wydanie odczytów Augusta Wilhelma Szlegla „O literaturze dramatycznej“, a nawet pojawiło się liche naśladownictwo „Zbójców“ Szyllera. — O wzroście zainteresowań teatrem świadczyć może powstanie towarzystwa krytyków teatralnych zwanego „Towarzystwem Ixów“.

Wzrost wpły-
wów franc.
w końcu
XVIII w.

Początki wpły-
wu lit. ang.
i niem.

W czasach Księstwa Warszawskiego Niemcewicz pisze tragedię w 5 aktach „Władysław pod Warną“, a w okresie Królestwa Kongresowego „Zbigniewa“ w 3 aktach z chórami. W tej ostatniej tragedii także nie przestrzega jednoci miejsca, jak w „Kazimierzu Wielkim“. Tragedie Niemcewicza są pozbawione siły, gdyż autor nie umiał stworzyć namiętnych charakterów, oddać kolorytu dziejowego i wyrazić kolizji, zachodzących w duszach bohaterów.

„Wład. pod
Warną“
i „Zbigniew“
Niemcewicza.

Ponowny przekład „Cida“ Corneille'a dał znany klasyk Ludwik Osiński; tłumaczy on także inne tragedie francuskie, aby odwieść sfrancuziałych Polaków od bywania we francuskim teatrze, który konkurował z polskim w Warszawie.

Tłumaczenia
Osińskiego

Znawcą literatury i estetyki niemieckiej był prof. Euzebiusz Słowacki, ojciec Juliusza, zmarły w 1814 r. Napisał on 2 tragedie: „Mendog” i „Wanda” w duchu klasycystycznym.

A. Feliński

Spośród wielu tragedii największą sławą cieszyła się w czasach Księstwa Warsz. i Królestwa Kongresowego „Barbara Radziwiłłówna” Alojzego Felińskiego. — Materiału zaczerpnął autor z historyków XVI w., a opracował według tragedii typu Racine’a. Wystawienie „Barbary” w 1817 r. w Warszawie zdobyło Felińskiemu sławę z powodu patriotycznej treści i potocznego języka. Postacie Zygmunta, Barbary i Tarnowskiego przypominały dawną wielkość Polski. Ta gloria przeszłości wobec niepewnej przyszłości budziła ufność i dumę narodową, zwłaszcza, że autor obdarzył swoich bohaterów szlachetnością charakteru. Utwór jest jednak typowo klasyczny: pełno w nim uroczystych tyrad i sentencji moralnych, podanych w nieskazitelnym szacie językowej; zachowane są 3 jedności, dostojność postaci i ważność problemu. — Mimo to wszystko krytyka ówczesna obeszła się z „Barbarą” dość surowo. — „Barbara” jest najlepszą tragedią ps.-klas., bo lepszej nie było, jak „Odprowa” Kochanowskiego jest także najlepszą tragedią humanistyczną, bo poza nią i dramatami Szymonowicza innych nie było.

Patriotyczny
charakter
„Barbary”

Jej cechy klas:
tyrady, dydak-
tyzm, 3 jedności,
język piękny

Rozprawa Wę-
żyka sympaty-
zującego z ten-
dencjami dra-
matu niemiec-
kiego

Oburzenie
klasyków

W kilka lat potem Franciszek Wężyk wydaje „Bolesława Śmiałego” i swoją „Barbarę Radziwiłłównę”. Jako członkowi Tow. Przyjaciół Nauk zlecono Wężykowi napisanie rozprawy o dramacie. Wężyk wyraził się w niej z uznaniem dla nowoczesnych kierunków w dramacie niemieckim, który ostrożnie zrywał z klasycystycznymi przepisami, i wypowiedział swój zachwyt dla twórczości Szekspira i Szyllera; proponował zerwanie z „jednościami”, poddał krytyce autorytet Racine’a, a wreszcie wykazał szkodliwość reguł dla dynamiki talentu. Rozprawa Wężyka nie znalazła uznania klasyków, którzy byli wyrocznią dobrego smaku, toteż nie została wydrukowana w „Rocznikach” Towarzystwa jako rewolucyjna, aż dopiero śmiały nowator ogłosił ją, częściowo modyfikując, jako wstęp do edycji swych tragedii. Jest ona jednak ważnym momentem w dziejach dramatu jako protest prze-

ciw konwencjonalności w poezji. Autor stanowisko swoje podkreślił raz jeszcze w rozprawce „O poezji w ogólności”, ironicznie odnosząc się do zwolenników przepisów, którym są one potrzebne dla zamaskowania braku ich talentu.

Ale romantyzm odnosi zwycięstwo. Treść i forma dramatu zmienia się zupełnie. Występuje w nim wiele nowych pierwiastków, a przede wszystkim motyw „weltszmercu”, fantastyki i ludowości. Prototypem dramatu fantastycznego, który rozwijał się w okresie romantyzmu, stał się dla młodych pisarzy „Faust” Goethego. Łączył on w sobie pierwiastki realistyczne i fantastyczne, ludzi z codziennego życia i siły pozagrobowe. „Faust” wywarł przemożny wpływ na literaturę europejską XIX w. Oddziałął on także w zakresie fantastyki na twórczość A. Mickiewicza, co przejawia się w „Dziadach”. Na powstanie tego utworu, a raczej tych utworów, bo „Dziady” składają się z części I, II, IV i III, złożyło się kilka powodów: obrzęd ludowy praktykowany na Litwie i Białej Rusi, nieszczęśliwa miłość poety, lektura pisarzy zachodnich i położenie narodu.

Zwycięstwo
romantyków

Faust — pro-
totypem dra-
matu fantastycz-
nego

Wpływ
„Fausta”
na literaturę

Lud białoruski i litewski w święto umarłych zastawia na grobach dziadów jadło i napój wierząc, że to przyniesie ulgę w cierpieniu po śmierci. Fragmenty I cz. „Dziadów” przedstawiają: dziewczę, która czytając popularny wówczas romans baronowej Krüdener zazdrości jego bohaterce kochanka i marzy o tym, który jest jej przeznaczony; starca, który opowiada dziecięciu balladę o młodzieńcu, obracającym się w kamień, gdy przegląda się w tajemniczym zwierciadle; Gustawa tęskniącego do niewidzialnej dziewczyny, która dla niego została stworzona.

I cz. „Dziadów”
i jej 3 luźne
wątki

II cz. „Dziadów” ma jako temat wdzięczny dla poezji obrządek zwoływania duchów podczas nocy zadusznej. — Zjawiają się duchy lekkie — dwoje dzieci; duch obciążonego ciężkimi grzechami dziecka i duch pośredni — dziewczyny z wioski, obojętnej za życia na miłość pasterzy. Duchy te cierpią bądź dlatego, że „zbytkiem słodczy na ziemi” nie mogą osiągnąć szczęścia, gdyż za życia nie cierpiały; bądź obciążały swe dusze okrucieństwem,

II cz. „Dzia-
dów”

a) trzy rodzaje
duchów

b) ich winy

a więc brakiem miłości społecznej; bądź — jak dziewczyna — budziły miłość, ale nikogo nią nie obdarzały; dziewczyna żyła na świecie, lecz nie dla świata. Ich winy są winami pojętymi swoiście przez poetę. Wierzy on, że cierpienie doskonał ducha. Dzieci nie są doskonałe, bo nie cierpiały; dziecko zasklepił się w egoizmie, który posunął aż do okrucieństwa. Widmo złego dziedzica wyraża sąd poety, że krzywda społeczna obciąża sumienie. Zosia zaś grzeszyła próżnością. Zjawia nieszczęśliwego kochanka z pręgą na sercu, występująca na końcu poematu, przypomina samego autora i jego cierpienie na skutek nieszczęśliwej miłości. To ogniwo łączy II cz. „Dziadów“ z IV cz. — Utwór pomyślany jest jako poemat muzyczny: przez wprowadzenie arii, duetów, recitatywów i chórów, toteż przypomina operę.

c) duch kochanka

e) muzyczność

II cz. „Dziadów“ przypomina też oratorium i zawiera wiele liryzmu; pierwiastkiem fantastycznym zbliża się do dramatu fantastycznego. — Stan. Moniuszko skomponował do II cz. „Dziadów“ melodie i swemu utworowi nadał tytuł „Widma“.

IV cz. „Dziadów“

W IV cz. „Dziadów“ Gustaw, romantyczny kochanek, opowiada księdzu o swej nieszczęśliwej miłości i przeżywa ją ponownie. W „godzinie miłości“ przedstawia dzieje swej miłości cierpiąc nad utratą kochanki; w „g. rozpacz“ buntuje się przeciw losowi, który mu wydał ukochaną i wypowiada pełną dramatycznego napięcia tyradę: „Kobięto, puchu marny“; w „g. przestrogi“ powiada, że dla nauki innych „scenę boleści powtórzył zbrodzień“, prosi księdza, w którego mieszkanku przebywa, aby przywrócił obrzęd „Dziadów“. Duchy uważa za sprężynę nakręcającą mechanizm świata i utożsamia je z duszą. — Ta ostatnia godzina nasuwa przypuszczenie, że w okresie wileńsko-kowieńskim Mickiewicz toczył walkę wewnętrzną o prymat między uczuciami osobistymi a społecznymi i porównywał stan swój z okresu filomackiego z bolesnym stanem z okresu miłości do Maryli Wereszczakówny.

a) g. miłości

b) g. rozpacz

c) g. przestrogi

d) walka w duszy poety

IV cz. „Dziadów“ nie jest dramatem w normalnym rozumieniu, gdyż brak jej akcji dramatycznej, postać Gustawa ma jednak charakter dramatyczny; toczy on walkę wewnętrzną, zachodzą w nim konflikty uczuciowe, wywołujące pewne decyzje. Utwór ten jest połączeniem pierwiastków lirycznych z dramatycznymi; można go nazwać dramatem romantycznym, który cechuje: niejednolitość psychiki bohatera, tajemniczość jego postaci, splątanie w kojarzeniach wyobraźni i myśli, indywidualizm bohatera, silnie występujący liryzm, konflikt ze światem i bezład w konstrukcji utworu.

e) cechy dramatu romantycznego

tajemniczość
niejednolitość
psychiki
splątanie kojarzeń
indywidualizm
liryzm
konflikt ze światem
bezład w konstrukcji

Romantyczny kochanek staje się w III cz. „Dziadów“ Konradem, bohaterem narodu. — Mickiewicz nie brał udziału w powstaniu; cierpiał po jego upadku, ale uważał, że „wojnę należy nadal prowadzić dziełami, kiedy miecze schowane“. W Dreźnie pisze od dawna zamierzony poemat narodowy, którego bohaterem miał być polski Prometeusz. W prologu podobnie jak w „Fauscie“ jest wyrażona myśl, że źródła ludzkich myśli i czynów leżą w sferze pozaświatowej, która działa na człowieka przez duchy podczas jego snu. W scenach w celach bazylikańskich bohaterem jest zbiorowość — młodzież polska; Sobolewski jest wyrazicielem jej dynamicznego patriotyzmu. Świadomość niepomszczonej krzywdy doprowadza tę młodzież do niewiary i żądzy zemsty. Wzrastający nastrój uczuciowy udziela się Konradowi, który w małej improwizacji walczy z krukiem — symbolem cielesności, ograniczającej siłę ducha i poznania. Natchnienie Konrada rozplómienia się w wielką improwizację; występuje w niej do walki z Bogiem w imię szczęścia narodu. Do podjęcia tej walki uprawnia go poczucie własnej mocy, niezwykły indywidualizm i miłość ojczyzny. Ma poczucie swego geniuszu, który pozwoli mu tak władać narodem, jak włada słowem; wchłonął w siebie cierpienia narodu, a chce go uszczęśliwić, żąda władzy nad duszami. Świadomość braku tej władzy, której mu tylko Bóg może udzielić, prowa-

W III cz. „Dz.“ przemiana Gustawa w Konrada

Młodzież w celach bazylikańskich

Mała improwizacja

Zasadnicze myśli wielkiej improwizacji

a) poczucie geniuszu

b) żądanie władania narodem

c) bunt przeciw
Bogu
Widzenie
X. Piotra

a) pokora

b) obraz Polski

c) mesjanizm
w tej scenie

d) symbolika 44

Rewolucyjność
Polaków

Łączność
wszystkich cz.
„Dziadów“

Idea

Francuskie
dramaty
A. M.

„Kordian“
J. Słowackiego

dzi go do buntu, którego epilogiem jest bluźnierstwo. — Przełom następuje w widzeniu X. Piotra, który jest wyrazem przemiany religijnej, jaka zaszła w poecie w Rzymie. W improwizacji zgrzeszył pychą, w widzeniu X. Piotra doznaje poczucia małości wobec potęgi Boga. — Wizja X. Piotra wyraża ideę mesjanistyczną poety, według której Polska spełni w życiu narodów tę misję, jaką spełnił Chrystus wobec ludzkości. Polska ma sprawić, żeby miłość i sprawiedliwość obowiązywała nie tylko w stosunkach między jednostkami, ale i między narodami. — Symbol 44 nie jest wytłumaczony; może oznacza on wiarę Mickiewicza w polityczną rolę księcia Ludwika Napoleona (XLIV)? W scenie „Salon warszawski“ najważniejszym momentem jest charakterystyka narodu polskiego, który mimo dwutorowości w życiu jednak w większości jest wartościowy moralnie i rewolucyjny.

III cz. „Dziadów“ łączy się z poprzednimi jednością głównego bohatera i wiarą poety we wpływ świata niewidzialnego na myśli i czyny ludzkie. Mickiewicz nazwał to ideą-matką „Dziadów“.

Nawet sceny realistyczne przepełnione są symbolizmem i liryzmem, co odpowiadało nastrojom romantycznego pokolenia. — Mickiewicz wierzy w istnienie ideałów i w „Dziadach“ walczy o nie. — Można zaryzykować twierdzenie, że nie ma w literaturze europejskiej utworu o takiej sile natchnienia, jaką spotyka się w III cz. „Dziadów“.

Przebywając w Paryżu Mickiewicz napisał po francusku dwa dramaty: „Konfederaci barscy“ i „Jakub Jasiński albo dwie Polski“. Zamierzał wystawić je na scenach francuskich. Do tego jednak nie doszło, a rękopis poety zaginął.

Pierwszym dramatem Juliusza Słowackiego jest dość słaby „Mindowe“, ale „Maria Stuart“ ukazuje już dojrzewający talent dramatyczny poety.

„Kordian“ Słowackiego powstał pod wpływem zamiaru przeciwstawienia się ideologii Mickiewicza, wyrażonej w III cz. „Dziadów“. Niektóre sceny w „Kordianie“ wyraźnie wskazują na to, że dramat Mickiewicza wpłynął na powstanie „Kor-

diana“; analogia przejawia się w scenie improwizacji, w dziejach miłości Kordiana, w jego zwrocie od spraw osobistych do narodowych, w nadaniu rysów osobistych autora bohaterowi utworu, a wreszcie w podobieństwie imion. Są jednak i ogólne różnice: Słowacki przedstawia ewolucję charakteru swego bohatera; Kordiana, pokrewnego marzycielstwem Konradowi, stawia pośrodku życia i każe mu działać. Romantyczny bohater ma zdobyć się na siłę woli i energię, ale załamuje się wobec czynu. Można więc przypuszczać, że Kordian jest w koncepcji Słowackiego Konradem, którego Słowacki postawił oko w oko z życiem. Bohater osiągnął upragnioną możliwość działania dla narodu, ale — jak widać — nie był zdolny przeprowadzić idei uszczęśliwienia go. Słowacki wyprowadza praktyczne konsekwencje, jakie wynikły z postawy Konrada — marzyciela, dążącego do uszczęśliwienia narodu. Wysztycha więc ideę konradyzmu, tym bardziej, że nie wierzył w wartości twórcze powstańczego pokolenia, jak o tym można sądzić z „Przygotowania“. Tłum w scenie koronacji także jest szyderczo scharakteryzowany, a przecież Kordian jest przedstawicielem tego, co było najlepsze w tym pokoleniu. — „Kordian“ jest dramatem romantycznym, w którym Słowacki bardzo scenicznymi środkami wypowiada treść liryczną.

a) rywalizacja z A. Mickiewiczem

b) podobieństwa utworów

c) różnice

d) problem utworu

e) stosunek do pokolenia ówczesnego

W tym także okresie powstaje pełna efektów scenicznych i napięcia tragedia „Mazepa“, przypominająca „Otella i Desdemonę“ Szekspira.

„Mazepa“

Powstanie „Balladyny“ przypada w tym czasie, kiedy Słowacki dużo obcował z przyrodą alpejską przebywając w Szwajcarii. Tragedia ta miała być jedną z cyklu 6 tragedii. — Wybrał przedhistoryczny okres walki o koronę Popielów III i IV. Podania ludowe i lektura poety znalazły echo w tym utworze. Widzimy bowiem wpływ „Malin“ Chodźki, gdzie spotykamy motyw malin i zabójstwa; w „Liliach“ występuje motyw pustelnika; w „Śnie nocy letniej“ Szekspira — świat fantastyczny;

„Balladyna“

a) wpływ innych utworów

- w „Makbecie” Szekspira — fatalistyczny łańcuch zbrodni; w „Królu Learze” — wypędzenie matki. Podobne motywy spotykamy w „Balladynie”. Ośrodkiem skupiającym akcję jest tragiczna postać bohaterki, kobiety z natury przewrotnej, pysznej i namiętnej. Pół-świadoma zbrodni zabójstwa siostry pociąga za sobą łańcuch następnych zbrodni, których świadomość Balladyna posiada; raz wkroczywszy na drogę występku, już się cofnąć nie może, gdyż zburzyłaby gmach tak misternie przez siebie wznoszony. Wisi więc nad nią fatum, aż wreszcie niebo wymierza jej sprawiedliwość. —

- W tragedii tej dał Słowacki dowód fantazji twórczej i daru poezji. Widzimy przewrotność natury i charakterów ludzkich, które poeta grupuje kontrastowo: Balladyna — Alina; Kirkor — Kostryn; Grabiec — Filon. — Anachronizmy widać w pomieszaniu pierwiastków chrześcijańskich z pogańskimi w akcji z epoki przedhistorycznej, a występujący w utworze rycerze przypominają szlachtę polską XVI w.

- „Lilla Weneda” „Lilla Weneda” miała należeć do zamierzonego cyklu 6 kronik dramatycznych. Bohaterem utworu jest walczący naród oraz Lilla jako jednostka, która w imię miłości do ojca podjęła walkę z okrucieństwem ludzkim, ginie jednak wraz z całym narodem w tej nierównej walce. — Słowacki scharakteryzował ją przede wszystkim jako kobietę i córkę zdolną do najwyższych poświęceń; promieniuje z niej dobroć serca i urok kobiecy. Reprezentantką dramatu narodowego jest Roza Weneda jako kontrast Lilli; Roza umiłowała sprawę narodową ponad wszystko i gotowa jest poświęcić jej swą rodzinę. W duszy jej rozgrywa się walka wewnętrzna, bo jako wróżka zna przyszłość narodu, a jednak wysyła rycerzy do walki, skazując ich tym samym na śmierć. — Ojciec obu bohaterów — król Derwid — jest pełen majestatu w swym cierpieniu. Widząc groźne fatum nad narodem, ratunku spodziewa się tylko od harfy. Traci trzy największe miłości: naród, harfę i córkę.

— Marzyciel Lelum i bohater Polelum są jego synami. Tej rodzinie królewskiej przeciwstawiona jest inna rodzina: Lechitów; porywczy Lech ulega okrutnej Gwinonie, która do okrucieństwa chce zaprawić serca swoich synów. Losy tych rodzin występują na tle walk ich narodów. Nie mamy tu więc romantycznego przeciwstawienia jednostki zbiorowości, ale istotnymi bohaterami są dwa walczące narody; Wenedzi są narodem tragicznym, stojącym w obliczu zagłady. Ta bowiem zbiorowość zwycięży, która wierzy w zwycięstwo; Wenedzi zaś są pokoleniem, w którym przeważa uczucie i wyobraźnia; nie wierzy w siebie, ale wierzy w cud, dlatego nie może sprostać niższemu moralnie Lechitom, gdyż ci prócz siły i bezwzględności mają wiarę w siebie. Pokolenie Wenedów w zetknięciu z trudnościami życia załamuje się, jak załamał się Kordian. — Poeta widzi rozdwojenie w życiu tego narodu: zapatrzony jest on w piękno ducha, ale nie umie go realizować w życiu czynnym. To rozdwojenie podkreślił raz jeszcze w postaciach marzyciela Lelum i bohatera Polelum, skutych razem, oraz w kontraście Lilli i Rozy. Św. Gwalbert jest wyrazem spotykanej niekiedy niekonsekwencji w życiu ludzi wierzących między zasadą a praktyką. Harfa oznacza rolę sztuki dla życia narodu, jako środka podtrzymującego wiarę w jego siłę i wartość. — W utworze tym przejawia się wpływ Eurypidesa, występuje tu także fatum, ale jako środek artystyczny, a nie jako nieznany los, bo przecież własna niewiara jest grobem Wenedów. Podniosłości utworowi dodaje chór starców jak w starożytnej tragedii. Gwinona i Śláz są postaciami szekspirowskimi.

W okresie mistycznym pisze Słowacki dramaty: „Książd Marek” — „Zawisza Czarny” — „Samuel Zborowski”.

Inne wartości w dramacie romantycznym reprezentuje Zygmunt Krasiński; nie ma on takiej swobody jak Słowacki w użyciu środków arty-

c) Lelum i Polelum

rodzina Lecha

walka 2 plemlon

cechy Wenedów

odrębne ujęcie fatum

Mistyczne dramaty Słowackiego

Z. Krasiński: „Nieboska komedia”

stycznych, ani takiej siły fantazji, ale ma zdolność głębszego ujmowania zagadnień i dar przewidywania dalekich konsekwencji wydarzeń.

- a) tło powstania utworu „Nieboska Komedia” jest obrazem dramatycznej walki starego i nowego porządku. Rozruchy robotnicze w Lyonie, teoria utopijnego socjalizmu Saint-Simona, który nawoływał do oparcia stosunków społecznych na idei pracy; poczynająca się walka klas, która niosła ze sobą kres przywilejom bez zasług — wszystko to budziło obawy poety-
b) walka obywateli o przyszłość świata. Według przekonania poety do walki ze starym porządkiem, którego bronią obłudni egoiści, wystąpił obóz nowy, reprezentujący wartości materialne; zburzy on dotychczasowy dorobek, ale nie wzniesie nowego, gdyż rządzi się nienawiścią. Przeto ta walka nie uzdrowi stosunków ludzkich jako pozbawiona cementu miłości.

- c) hr. Henryk Przedstawicielem arystokratów jest mąż — hr. Henryk, romantyk i indywidualista, który z wydarzeń opływających łzami i krwią dramat sobie układa; życie dla tego estety jest sceną; dlatego dopuścił do zniszczenia rodziny i mimo pocucia honoru, swej warstwy nie obronił. — Jest to nowoczesny Hamlet, mający dobre chęci przy braku woli; dąży do ideałów, których nie ma w sercu.

- d) Pankracy Jego przeciwnik, Pankracy, jest zimnym mędrcem i wodzem. Nie kocha, ale referuje uczucia zbiorowości. Chce wytepić przeciwników i na gruzach ich kultury wzniesć nowy świat. Występują tu więc 3 orientacje wobec życia: Henryka — estetyczna; Pankracego — intelektualna; poety — moralna. Pierwsze dwie muszą przegrać, gdyż rządzą się nienawiścią, zwycięstwo zdaniem poety odniesie trzecia, której symbolem jest krzyż pojawiający się Pankracemu. Krasieński kończy więc tragedię optymistycznym akordem wiary, że nowy porządek rzeczy wyłoni się w miłości.

- f) stanowisko poety „Nieboska” jest utworem, w którym autor podchodzi do rozwiązania problemu społecznego na podstawie filozoficzno-społecznej. Cechuje ją doj-

rzałość artystyczna autora; jest jakby proroczą wizją przyszłych konfliktów społecznych. Że do walki o sprawiedliwość społeczną przyjść musiało, świadczą o tym czasy, jakie przeżywamy.

„Irydion“, druga tragedia poety, wiąże się z po- bytem Krasińskiego w Rzymie w 1833 r. oraz z wypadkami w Polsce. Bohater utworu, Irydion, w imię dobra narodu chce wyrzucić zemstę na ciemnięzycielu. Obraz Rzymu kojarzy się z obrazem Rosji, a losy Grecji z losami Polski. Także w tym utworze Krasiński stoi na stanowisku, że twórca może być tylko miłość, a czyny płynące z nienawiści są szkodliwe. Postęp osiąga się w- dług poety nie rewolucyjnymi czynami, lecz pracą ducha, wysiłkiem nad osiągnięciem rozumu i cno- ty. Doraźnej korzyści rewolucyjnej przeciwstawia „pracę wieków“ gwarantującą postęp. Rachuby Irydiona oparte na zemście zawiodły, przeto musi iść do „ziemi mogił i krzyżów“, gdzie po pracy wieków osiągnie zmartwychwstanie. — Motywy walenrodyczne tej tragedii polegają nie tylko na wprowadzeniu zemsty i zdrady, ale i na roli Massynissy; Halban jednak jest pieśniarzem, Massynissa — szatanem podżegającym do zdrady i de- prawującym uczucia Irydiona. Celem jego jest zniszczenie chrześcijan, których w końcu dzieli na 2 obozy: dążących do utrzymania czystości idei w sobie i zamierzających ucieleśnić ją orężem. W Irydionie widzimy rozdzźwięk wielokrotny: działanie z nienawiści i pragnienie szczęścia; miłość do Metelli i poświęcenie jej na ofiarę zemście; sympatię do chrześcijaństwa jako wzniosłej idei i uczynienie z niego środka walki; miłość do siostry i zgodę na poniżenie jej godności kobiecej. „Nieboska“ jest intuicyjnym spojrzeniem w przyszłość.

Cyprian Norwid pisze trudną i niejasną tragedię „Kleopatra i Cezar“. Jak można sądzić z jej drukowa- nych fragmentów, jest ona pozbawiona żywszej akcji.

Wśród bogatej puścizny Józefa Korzeniowskiego znajdują się także i dramaty. Psychologiczny jest „Mnich“ na tle życia Bolesława Śmiałego; „Karpaccy

„Irydion“

a) cel bohatera

b) analogie

c) postęp owo-
cem pracy
ducha

d) „Irydion“
i „K. Wallen-
rod“

e) Massynissa

f) rozdzźwięk
w duszy
Irydiona

„Kleopatra
i Cezar“
Norwida

Dramaty
Korzeniow-
skiego

Górale" zawierają pierwiastki ludowe oraz ideę umiłowania wolności. Dość interesujący jest dramat „Pięty akt”. Korzeniowski zrywa z jednością miejsca i w ogóle stopniowo porzuca przepisy klasycystycznej poetyki.

Na rok przed powstaniem styczniowym Miecz. Romanowski pisze pięcio-aktową tragedię „Popiel i Piast” na tle walk polsko-niemieckich.

„Cola Rienzi”
Asnyka

Z dramatycznej twórczości A. Asnyka dobrze obmyślony wątek tragiczny zawiera „Cola Rienzi”. Utwór ten jest oparty na tle walk wewnętrznych Włochów w XV w.; nie ma jednak siły tragicznej.

Dramaty
Świętochowskiego

Najlepszymi dramatami Aleksandra Świętochowskiego są: „Helvia” — obraz przedstawiający triumf godności kobiecej na tle czasów J. Cezara, i „Aspazja”, w której zawarł ideę wolności myśli w walce z tradycją. „Duchy” są poematem dramatycznym, przeplatany epickimi fragmentami.

Tłumaczenia
klasyków
starożytnych

Druga połowa XIX w. przejawia duże zainteresowanie dramatem starożytnej Grecji. Pojawia się wtedy wiele cennych przekładów tragików Hellady. Antoni Malecki tłumaczy „Elektrę” Sofoklesa; K. Kaszewski tragedie Sofoklesa i Ajschylosa; K. Morawski tłumaczy wielu klasyków. Utalentowany aktor, krytyk teatralny i literat, Józef Kotarbiński, napisał wiele rozpraw o dramatach pisarzy polskich i obcych.

Rozprawy
Kotarbińskiego
o dramatach

XII.

DRAMAT SYMBOLICZNY I WSPÓŁCZESNY

Przy końcu XIX w. powstał nowy kierunek w literaturze francuskiej zwany symbolizmem. W czasopiśmie „Figaro” w Paryżu pojawił się w 1886 r. artykuł poetów Jana Moreasa i Paula Adama, określający istotę tego nowego prądu.

Powstanie
symbolizmu
we Francji

Symboliści odwracali się od świata zewnętrznego, którego niedoskonałość ich raziła, i dążyli do pełni tj. do świata nieskończonego. Twierdzili oni, że poeci jako jednostki wzniesione ponad przeciętność mają wewnętrzny wzrok, który pozwala im badać tajemnice nieskończoności, by później opisać je słowem. Jest ono wszakże bardzo niedoskonałym narzędziem do wyrażenia pełni nieznanych tajemnic, toteż środkiem przekazywania myśli i uczuć staje się symbol, przez który poeta wyraża przeżywane stany. Ale i symbol wszystkiego nie wypowie, przeto w poezji pozostaje jakaś niewyraźna reszta. Dlatego w poezji symbolicznej czytelnik czy widz spotyka coś niedopowiedzianego, wizyjność, nawet niejasność. Poeta-symbolista nie dba o pełne oddanie treści, ale o wywołanie nastroju i przeniesienie czytelnika w krainę fantazji. Zwraca natomiast uwagę na rytmikę słowa, które winno tworzyć jakby symfonię muzyczną. Mistrzem w odtwarzaniu nastroju jest Maurycy Maeterlinck, dramaturg belgijski, autor „Intruza” — „Ślepców” i innych dramatów. Uczy on odczuwania przez intuicję. Dążenia ludzkie budzą w nim politowanie, gdyż człowiek jest igraszką sił tajem-

Stosunek
symbolizmu
do świata
zewnętrznego

Niedoskonałość
słowa

Symbol

Wizyjność
poezji symbol.

Rytmika słowa

M. Maeterlinck

nicznych. Bohaterem jego utworów jest duch ludzki; w dramatach jego występuje liryzm. Utwory jego bardzo silnie oddziaływały na twórczość całej Europy.

H. Ibsen

Niezwykły wpływ wywarł także na pisarzy polskich dramaturg norweski Henryk Ibsen. W twórczości jego występują pierwiastki romantyczne i realistyczne. Pisywał dramaty historyczne: „Pretendenci do tronu”; symboliczne: jak „Peer Gynt”. — W dramatach swych stawia walkę z zakłamaniem i oportunistycznym w życiu, jak to jest np. we „Wrogu ludu” — i oświecla zakamarki psychiki człowieka nowoczesnego. — Wskazuje ideał wierności wyznawanym przekonaniom.

Rola teatru
nowego
w Krakowie

Pogłębienie znajomości arcydzieł literatury europejskiej i sztuki aktorskiej w Polsce należy zawdzięczać na przełomie XIX i XX w. wspomnianemu już nowemu teatrowi w Krakowie. Wystawiano tam utwory dramaturgów zachodnio-europejskich i polskich, jak Przybyszewskiego, Kisielewskiego, Wyspiańskiego i innych. Świetnie dobrane siły aktorskie budziły zamiłowanie do teatru i pogłębiały zdolność odczuwania sztuki. W „Życiu” krakowskim, redagowanym kolejno przez Górskiego i Przybyszewskiego, drukowano utwory i sprawozdania najwybitniejszych piór. — W „Życiu” warszawskim Zenona Przesmyckiego pojawiały się studia i recenzje teatralne.

„Życie” krak.

Pomniejsi
dramaturgowie

a) Tetmajer:
„Zawisza
Czarny”

Do dramaturgów tzw. „Młodej Polski” należy Kazimierz Przerwa-Tetmajer, autor „Zawiszy Czarnego” — „Judasza” — „Rewolucji” i innych. Nie mają one jednak tej siły, co liryki tego poety.

b) Kasprowicz:
„Świat się
kończy”

W r. 1891 Jan Kasprowicz wydaje dramat „Świat się kończy” z życia ludu wielkopolskiego; pisze też dramat „Sita” i dokonywa wielu przykładów z Szekspira, jak „Hamlet” — „Król Lear” — „Makbet”; daje przekłady Maeterlincka, Ajschylosa, Eurypidesa i wielu innych.

c) Rydel:
„Zaczarowane
koło”

Popularnym widowiskiem teatralnym było „Zaczarowane koło” Lucjana Rydla, u dramatyzowana baśń, która umiejętnie wprowadza pierwiastek ludowy. Krzywdę ludu przedstawił w „Bodenheimie”. Uczucia patriotyczne budzi melodyjne „Betleem polskie”. W 1913 r. wydaje trylogię dramatyczną „Zygmunt August”.

J. Żuławski w pięknym „Eros i Psyche“ w 7 obrazach roztaacza obrazy miłości tych dwojga kochanków na tle ewolucji cywilizacji ludzkiej.

d) Żuławski:
„Eros i Psyche“

Reprezentantem typowo modernistycznego dramatu jest Stanisław Przybyszewski w utworach: „Śnieg“ — „Złote runo“ — „Dla szczęścia“. Są to dramaty pełne napięcia, w których poeta zręcznie operuje symbolami i umie wywołać zamierzony nastrój. Bliski mu jest Jan August Kisielewski, którego sztuka „W sieci“ cieszyła się dużym powodzeniem na scenach polskich.

Symboliczne
dramaty
Przybyszew-
skiego

„W sieci“
Kisielewskiego

Najszczytniej dramat polski reprezentuje w czasach „Młodej Polski“ Stanisław Wyspiański, artysta-malarz i dramaturg. Jego rapsody i liczne dramaty cechuje głębokie ujęcie problemów. Pobyt w Paryżu wywołał w jego sztuce malarskiej zerwanie z kierunkiem Matejki i zwrot do sztuki nowoczesnej, a pod wpływem literatury i teatru francuskiego zaczętki jego twórczości dramatycznej. W Paryżu napisał „Wandę“ („Legendę“) w 1892 r. — „Warszawiankę“ i inne. Do dramatu wniósł potężne pierwiastki indywidualne, które po jałowości dramatycznej pozytywizmu posunęły naprzód dramat polski.

Wyspiański

W „Warszawiance“ wystąpił Wyspiański przeciw romantycznemu gestowi Polaków, gdy chodzi o sprawę narodową; przedstawia to poeta na przykładzie uczestników powstania listopadowego, których na pole walki wzywało obok umiłowania sprawy przede wszystkim rozpoetyzowanie, przejawiające się w chęci zdobycia sławy i tytułu bohatera. Ten romantyczny patos i postawa estetyczna stają się celem same w sobie, a przecież rzeczą obywatela jest służenie narodowi z prostego obowiązku. Ten patos tkwi i w pieśni „Warszawianka“. Chłopicki, który ów zarzut stawia, sam nie jest wolny od winy; młodość ginęła po aktorsku i nie miała wiary w zwycięstwo, on kierował się ambicją, rywalizując z Radziwiłłem, i na stracenie wysłał dywizję Żymirskiego. Ta wina ciąży i na próżnej Marii, która wysłała narzeczonego na pole walki, aby się odznaczył. Dopiero wieść o klęsce i śmierci narzeczonego wywołuje w niej zmianę: pojmuje

Wystąpienie
przeciw ro-
mantycznemu
patosowi
w „Warsza-
wiance“

Wina
Chłopickiego

Wina Marii

Bohaterem —
Wiarus

tragizm wydarzeń i w proroczym widzeniu przepowiada zgubę narodowi, jak druga Kassandra. Bohaterem utworu jest wolny od romantycznej pozy stary wiarus, który po prostu spełnia w utworze obowiązek.

Ofiara krwi
w „Nocy listopadowej”

Ale ofiara krwi złożona przez pokolenie powstańcze nie jest daremna, ponieważ zgotuje ona lepszy byt narodu w przyszłości; klęska znajdzie swoich mścicieli. W „Nocy listopadowej” odtwarza Wyspiański ową ofiarę krwi, a więc odtwarza tragizm powstania. Obok bohaterów polskich występują bogowie greccy; akcja ludzka i boska łączą się wzajemnie. Zstąpienie Kory do Hadesu jest symbolem utraty wolności. W utworze tym upadek powstania przypisuje temu, że naród był zbiorowiskiem „bohaterów i karłów”.

Wesele Rydla

W listopadzie 1900 r. odbyło się wesele Lucjana Rydla z chłopką Mikołajczykówną ze wsi Bronowice pod Krakowem. Na tę uroczystość był zaproszony także Wyspiański. Zgromadzenie inteligencji i chłopów w „rozśpiewanej chacie” Włodz. Tetmajera, także ożenionego z chłopką, siostrą Rydłowej, nasunęły Wyspiańskiemu smutne refleksje co do wzajemnego stosunku obu tych warstw i ich współpracy dla kraju. „Wesele” więc jest poetycką wizją ówczesnej rzeczywistości polskiej. Mimo popularności hasła zbratania i manifestowania go związkami małżeńskimi, Wyspiański nie wierzy w jego istotność, a w małżeństwach tych widzi karykaturę zbratania. Nie dostrzega wspólnego podłoża między jałowymi inteligentami a pełnymi sił fizycznych, ale pozbawionymi kierunku chłopami. Różnice między postawą inteligencji i ludu widać zaraz na początku w rozmowach redaktora i radczyni z chłopami. — Inteligencja jest bezbarwna; lud pełen dynamizmu; jedynie młode pokolenie rozumie się wzajemnie. Wśród inteligencji wyrafinowanie kultury doprowadziło do rozdźwięku między przekonaniem a czynem; czyn ludu wypływa bezpośrednio z jego przekonania. Inteligencja zajmuje postawę estetyczną w życiu, jak to widać

„Wesele” wizja
rzeczywistości

Inteligencja
a lud

u Racheli; ona to zachęca pana młodego, by zaprosił chochoła na „Wesele“. W tym momencie kończy się część satyryczna, a zaczyna się dramat.

Pojawiające się symbole są symbolami tego „co się komu w duszy gra“, a więc wyrażają przeżycia osób dramatu. Redaktor „Czasu“, R. Starzewski, staje oko w oko ze Stańczykiem, błaznem-filozofem Zygmunta Starego. — Stańczyk („Czas“ był organem stańczyków krak.) zarzuca dziennikarzowi nieistotne informowanie opinii i doręczając mu swój błazeński kaduceusz mówi: „Mąć nim wodę, mąć!“ — Rycerz wyrzuca poecie, Kazim. Tetmajerowi, obniżenie roli poezji, która bądź wzbudza erotyczne wstrząsy, bądź rzuca jałowe hasła „sztuki dla sztuki“, bezwartościowe wobec aktualności tych problemów, które stanawszy na drodze ówczesnego pokolenia, domagają się rozwiązania. — Widma dwóch jurgieltników: Branickiego i Szeli oznaczają plamy na honorze narodowym obu zgromadzonych w chacie warstw. — Włodz. Tetmajer, który wyszedł z inteligencji, a żył się z ludem, jest jakby węzłem łączącym obie te warstwy. To też jemu właśnie zjawia się Wernyhora, symbol dążeń narodu do odzyskania niepodległości, aby oba stany pozwał do czynu. Dźwięk złotego rogu zespoli je w dążeniu do wspólnego celu. Róg jednak dostał się w nieprzygotowane ręce, skoro po zniknięciu Wernyhory gospodarz przekazuje go w ręce parobczaka, a sam udaje się na spoczynek w tej „chwili osobliwej“. I Jasiek nie zdaje sobie sprawy ze znaczenia powierzonego mu przedmiotu, bo nikt go o tym nie pouczył, toteż szukając swej czapki z pawich piór gdzieś na rozstajnych drogach, gubi złoty róg Wernyhory. — W „chwili osobliwej“ dźwięk rogu miał zespolić te dwie warstwy w jeden naród dążący do celu, lecz zabrakło hasła wyzwalamącego ukryte siły. Inteligencja nie rozbudziła idei walki, a lud z tego powodu nadal zachowa w stanie statycznym swe siły, których wyzwolenie i skierowanie na właściwe drogi mogłoby przyspieszyć chwilę zmiany wa-

Duchy —
symbole:

a) Stańczyk
i dzielnikarz

b) Rycerz
i Tetmajer

c) Branicki
i Szela

d) Wernyhora
wręcza gospodarzowi
złoty róg

e) symbolika
rogu

f) bierność
pokolenia

g) wpływy
przejawiające
się w „We-
selu“

„Wyzwolenie“
ewolucją poglą-
dów poety

Ideologie
i grupy:
a) magnaci
b) lojaliści
c) krzykacze
d) duchowień-
stwo
e) mędrkowle
f) hedonicy
g) chwalcy
przeszłości

Walka z cier-
piętnictwem

runków bytu narodowego. — Ostatnia scena oczekiwania cudu, a potem scena tańca na pół sennych weselników, ciągle w obrębie tych samych opłotków bronowickiej chaty, obok której przechodził szeroki gościniec, oddaje tragizm tego pokolenia biernych marionetek.

W „Weselu“ krzyżują się wpływy ludowych jaśelek, dramatu romantycznego z jego fantastycznością i dramatu symbolicznego typu Maeterlincka. Wyspiański w sposób artystyczny i nastrojowy wypowiedział swój surowy sąd o współczesnym mu pokoleniu. — „Wesele“ było sygnałem ostrzegawczym przed niebezpieczeństwem bierności, która pociągała za sobą osłabienie świadomości narodowej i zanik czujności na najżywotniejsze problemy.

„Wyzwolenie“ jest dalszą ewolucją sądu Wyspiańskiego o charakterze współczesnego mu pokolenia. — Daje tu przegląd fetyszów-idej, którym kłania się naród, a które utrudniają mu skupienie sił do walki o lepszy byt narodu, gdyż rozpraszają te siły. Przez wnętrze katedry wawelskiej przesuwają poeta grupy społeczne i ideologie: a więc magnatów, którzy mimo zgotowania narodowi niewoli roszczą dalsze pretensje do władzy nad nim; trójlojalistów nawołujących do współpracy z zaborcami; krzykaczy, których patriotyzm sprowadza się do manifestacji; duchowieństwa, przerzucającego troskę o wyzwolenie narodu na Boga; mędrków zagłębianych w abstrakcji, a nie dostrzegających życiowych potrzeb narodu; zwolenników erotycznych wzruszeń, a wreszcie chwalców przeszłości, dla których Polska to przeszłość. — Konrad-poeta wypowiada walkę różnym poglądom, uosobionym przez maski, na sposoby odzyskania niepodległości. W końcu Konrad Mickiewiczowski stacza walkę z ideologią cierpiętnictwa i z przeciwstawianiem się użyciu realnych środków do wyzwolenia narodu. Należy wyzwolić się z idei, które uniemożliwiają narodowi obranie właściwej drogi. W „Akropolis“ wyraża wiarę

w nadejście czasów, w których naród rozwinie siły fizyczne i duchowe. Ożywione postacie z gobelinów wawelskich i bóstw greckich wypowiadają wróżbę przyszłej wolności. Cierpienie oczyści naród z grzechów, po czym nastąpi triumf zmartwychwstania. Myśl tę symbolizuje przez triumf Salwatora-Apolina; Salwator — to Chrystus, Zbawca cierpiący; Apollo — bóg słońca i radości.

W „Akropolis”
wiera w zmar-
twychwstanie

Te 3 ostatnie dramaty nazwane polską „Boską komedią” stanowią trylogię. — Wyspiański napisał także dramaty sumień ludzkich, jak „Kłątwa” — „Sędziowie” oraz greckie jak „Protesilas i Laodamia”.

Dramaty
sumień;
i greckie
dramaty

Przypadkowe odkrycie zwłok Kazimierza Wielkiego w 1869 r. i jego pogrzeb nasunęły Wyspiańskiemu myśl napisania rapsodu „Kazimierz Wielki”. Wyraża „Kazim. Wielki” w nim przekonanie, że współcześni nie umieli, jak król chłopków, uczynić z chłopów obywateli. Rozłopienie w łzach i tęsknota do przeszłości paraliżuje zdolność do czynu.

Twórczość Wyspiańskiego zawiera pewne oryginalne cechy, które uderzają swoją siłą; są nimi: operowanie wizją poetycką odtworzoną z wielką wyrazistością; surowa szczerłość w odsłanianiu błędów narodu; ukazywanie pierwotnych namiętności natury ludzkiej; siła tragiczna wynikająca z fatalizmu i z odtworzenia skutków ludzkich namiętności.

Cechy talentu
Wyspiańskiego

Dramaty symboliczne, przepełnione wizyjnością pisał Tad. Miciński; takim jest „Książę Potiomkin”. Realistycznym dramatem jest „Marcin Łuba”.

Micińskiego
„Potiomkin”

Pod silnym wpływem Wyspiańskiego pozostał Karol Hubert Rostworowski, w którego dramatach — jak sam to określił — bohaterem jest etyka katolicka. Młodzieńcza tetralogia wykazuje jego przeżycia na tle kształtowania poglądu na świat. Zdobywa sobie sławę „Judaszem” i „Kaligulą”. — W „Judaszu” charakteryzuje przeciętnego i słabego człowieka, który nie może pojąć głębi i piękna nauki Chrystusa. W „Kaliguli” widzi geniusza duszącego się w nikczemnej atmosferze intrygi i fałszu. — Dla obu swych bohaterów

K. H. Rostwo-
rowski

„Judaszu”

„Kaligula”

- Współczucie autora** ma współczucie. — „Miłosierdzie“ jest symbolicznym obrazem wypędzenia z życia miłości; jest to misterium średniowieczne. Trylogia: „Niespodzianka“ — „Przeprowadzka“ — „U mety“ zawiera dzieje Franka Szywały, który dochodzi do stanowiska prof. uniwersytetu. Autor przedstawia rozwój jego postawy moralnej wobec życia. Słabość prowadzi go do upadku.
- Trylogia**
- W twórczości Rostworowskiego przejawia się także wpływ Wagnera i romantyzmu.
- Zeromski**
„Róża“
- Dramaty Żeromskiego „Róża“ i „Sułkowski“ są również symbolicznymi. „Róża“ jest przedstawieniem stosunków współczesnych autorowi i ma na celu podkreślenie wychowawczego znaczenia hasel rewolucyjnych dla narodu. Przecistawia poległych rewolucjonistów walczących o wolność kraju klasom posiadającym, które odrzuciły walkę o niepodległość, aby korzystnie urządzić sobie życie. Bohater Czarowic jest jakby nowym wcieleniem Konrada.
- Znaczenie hasel rewol.**
- „Sułkowski“ — celowość wojny**
- Żeromski wychował się w atmosferze pacyfistycznej, która potępiała wojnę, ale w okresie jego twórczości powróciło przekonanie, że tylko wojna europejska wyzwoli Polskę. „Sułkowski“ jest symbolicznym utworem dramatycznym uzasadniającym ideowe znaczenie wojny dla Polski. Toteż Sułkowski widzi rację udziału Polaków w wojnach napoleońskich. W tym utworze zajmuje Żeromski także sympatyzujące stanowisko wobec rewolucji społecznej.
- Z innych dramatów Żeromskiego sceniczne są: „Ponad śnieg bielszy się stanę“ (1921), w którym dziedzic zrzeka się dobrowolnie posiadłości na rzecz chłopów. — „Turoń“ jest dramatem z okresu rzezi galicyjskiej i wyraża tendencję autora, by lud zrzucił z siebie bydlęcą maskę Turonia.
- „Turoń“**
- Tad. Rittner**
„Głupi Jakub“
- Do cenionych dramaturgów naszych czasów należy Tadeusz Rittner; utwory jego, jak „Głupi Jakub“ — „Człowiek z budki suflera“ — „W małym domku“ pisane są żywo i z nerwem scenicznym, toteż cieszyły się powodzeniem w Polsce i w Wiedniu.

Po odzyskaniu niepodległości w 1945 r. kilku pisarzy zdobyło sobie poważne stanowisko swymi utworami w nowym piśmiennictwie. Do takich należy Wanda Wasilewska, autorka dramatu „Bartosz Głowacki“ w 7 odsłonach. Bohaterem i ofiarą jest tu Bartosz, który po powstaniu kościuszkowskim zostaje przez starostę Szujskiego wyzuty z nabytych praw i oddany na służbę Austriakom. — Występują tu dwie przeciwne siły społeczne: ludu, reprezentowanego przez Bartosza, i szlachty, reprezentowanej przez Szujskiego, przeżytej i egoistycznej. Lud jest warstwą twórczą i obywatelską; psychika postaci oddana realistycznie, siła dramatu duża.

W. Wasilewska
„Bartosz Głowacki“

Dwie siły
w dramacie:

Lud i szlachta
Realizm dra-
matu

Tragedię Żydów w czasie okupacji niemieckiej wziął sobie za temat dramatu Stefan Otwinowski w „Wielkanocy“. Żydzi okazują dużą świadomość narodową. Bohaterem jest Samuel Freud, twórca powstania żydowskiego. Na tle sprawy żydowsko-narodowej przedstawia O. dzieje Ewy Freud, której Polacy, nawet antysemita Siciński, udzielają pomocy. Ewa w końcu wychodzi za mąż za Polaka Łaskiego. Autor osiąga duże napięcie w prologu i w I akcie, ostatni akt przez wprowadzenie sielanki miłosnej obniża dramatyczny ton „Wielkanocy“. Zakończenie ma charakter publicystyczny, ponieważ autor wypowiada swe „credo“ na różne aktualne tematy. Problemem sztuki jest odtworzenie tragedii Żydów i niemieckiej niekiedy postawy Polaków wobec prześladowań Żydów. Akcja dramatu rozgrywa się w czasie „Wielkanocy“, stąd tytuł utworu.

Otwinowski
„Wielkanoc“

Freud bohate-
rem
żydowskim

Losy Ewy

Publicystyczny
ton dramatu
w zakończeniu

Fakt usunięcia z życia warstwy ziemiańskiej utrwalił w dramacie „Stary dworek“ Adam Ważyk. Reforma rolna zmieniła stosunki na wsi, kładąc kres przestarzałym dworom żyjącym tradycjami szlacheckimi. Autor wykazuje anachronizm dworu i pęd dojrzałego ludu wiejskiego do życia obywatelskiego.

A. Ważyk:
„Stary dworek“

Problem dworu

Poważną pozycję w dzisiejszym dramacie zdobył sobie Tadeusz Gaycy, poległy w czasie pow-

Gaycy
„Homer i Orchidea“

Dar twórczy
okupiony cierpieniem

Kara boska
i ludzka

Dramat
Orchidei

„Orfeusz“
Świrszczyńska]

Problematyka

- a) walka Orfeusza z prawem silniejszego
- b) przezwyciężenie lęku i śmierci
- c) Chrystus i Orfeusz
- d) Persefona
- e) gotowość na śmierć Orfeusza

stania warszawskiego, swym pełnym liryzmu utworem „Homer i Orchidea“. Przedstawia tu problem, że geniusz, który się wznosi ponad przeciętność, musi swój dar okupić cierpieniem: Apollo dał Homerowi dar wizji poetyckiej, ale zabiera mu wzrok. — Osamotniony geniusz ma przyjaciół w świecie nadprzyrodzonym, ale niezrozumiany w ojczyźnie musi ją opuścić jako wygnaniec. Dopiero gdy zdobył sobie sławę, zdobył i uznanie wśród rodaków. Kara ludzka przeminęła, ale ślad boski trwa. Także i Orchidea przeżywa dramat walcząc z bogami i ludźmi o szczęście kochanka, aż walkę swą przypłaca śmiercią. — Gaycy przepełnił swój utwór prawdziwym pięknem poetyckim.

Współcześni pisarze chętnie czerpią motywy z kultury antycznej. — Anna Świrszczyńska indywidualnie ujęła znany mit o Orfeuszu. Główna problematyka tego trudnego utworu jest taka: Orfeusz decyduje się na podjęcie walki z istniejącą organizacją świata widząc, że podstawą tej organizacji jest prawo silniejszego. Takie prawo rodzi wśród ludzi lęk; człowiek winien mocą ducha przezwyciężyć moralnie i psychologicznie otaczający go lęk, a wtedy zdobędzie radość. Orfeusz przezwyciężywszy lęk, chce zwyciężyć śmierć. Autorka dyskretnie sugeruje porównanie między Orfeuszem a Chrystusem, który zwyciężył lęk i śmierć; doktryna katolicka to przezwyciężenie śmierci nazywa przezwyciężeniem skutków grzechu pierworodnego. Ale postawa Orfeusza nie jest dogłębna, bo Orfeusz kocha Eurydykę cielesnie, a Chrystus ukochał duszę ludzką; a więc grecki wieszacz nie mógł śmierci zwyciężyć. Eurydyka chce dobrowolnie pozostać w Hadesie, gdyż jest tam szczęśliwa. — Przebywa tam inna jeszcze kobieta — Persefona, tęskniąca za życiem i oczekująca na wybawcę. Uwolnienie jej — to uwolnienie całej ludzkości, a więc i Eurydyki, ale Orfeusz kocha tylko żonę. Ten brak miłosierdzia dla ludzi nie pozwala mu więc na uwolnienie ich od lęku i śmierci. Orfeusz wątpi w celowość swojej walki.

— Załamanie swego bohatera Świrszczyńska przedstawia w jego gotowości na śmierć z rąk Menad. Utwór napisany jest w chwilach prawdziwego natchnienia i zawiera wiele piękna poetyckiego.

Dar zawiązywania konfliktów dramatycznych przejawiał Jerzy Zawieyski w swej sztuce „Rozdroże miłości“. Bohaterką utworu jest młoda dziewczyna, Elżbieta, która mając zły wpływ na ludzi, doprowadziła do zbrodni. Dziewczynę chce uratować proboszcz w imię zbawienia, Piotr przez miłość, wójt w imię dobra gromady. Poza bohaterami utworu występuje jako osoba dramatu — Bóg, który działa widocznie, choć niewidzialnie poprzez Łaskę, ingerując przez cały ciąg utworu na życie Elżbiety. Bohaterka trzykrotnie stacza walkę z imperatywem Łaski. — Dramat przedstawia rozdroże ścierania się Łaski z oporami, jakie jej stawia dusza człowieka, który na swój sposób usiłuje rozwiązywać problemy życia, w końcu widzimy triumf zdobywczej Łaski — przebaczenie.

Zawieyski dał dowód talentu przez umiejętnie przełożenie na język sceniczny trudnego, ale codziennie występującego w życiu człowieka tego właśnie problemu mistyki chrześcijańskiej. Utwór w psychologicznym rozwiązaniu węzła dramatycznego przypomina „Kłatwę“ Wyspiańskiego; w obu występuje nieodzowność kary za winę; w obu też zleje groza, wynikająca z gniewu ludzi i obawy przed karą boską.

Najnowszym dramatem Zawieyskiego jest „Ocalenie Jakuba“, utwór rozwijający problem usprawiedliwienia przez żal.

Zawieyski J.
„Rozdroże mi-
łości“

Elżbieta i jej
rola w utworze

Bóg jako per-
sona dramatis

Walka Elżbiety
z Łaską

Podobieństwo
„R.“ do
„Kłatwy“
Wyspiańskiego.

XIII.

SATYRA W LITERATURZE POLSKIEJ

Satyra o kmie-
ciach pracują-
cych

Przejawem antagonizmu między szlachtą a włościanstwem w XV w. jest satyra na chłopów, zwana inaczej wierszem „O kmieciach pracujących”. Nieznany szlachcic uskarża się na wybiegi chłopów, którzy stwarzają pozory pracy, a w istocie marnują czas, zwłaszcza gdy pozostają bez dozoru dziedzica. — Widocznie malowała ona prawdziwy stan rzeczy, skoro przerabiano ją w XVI w., a jako odplata pięknym za nadobne pojawiły się wiersze ludowe p. t.: „Lamenty chłopskie na pany”.

Satiry huma-
nistów:

a) Krzycki
„Skarga re-
ligii”

b) Janicki
„Skarga
rzplitej”

Bielski:

a) „Sejm majo-
wy”

b) „Sejm nie-
wieści”

c) „Rozmowa
baranów”

W satyrach poruszano także momenty polityczne, a nawet historyczne. Biskup krakowski, Andrzej Krzycki, jeden z pierwszych polskich humanistów, napisał satyrę „Skarga religii i rzeczpospolitej” po łacinie; chłoscze on powierzchowność religijną i indyferentyzm obywatelski szlachty. Pod tym samym prawie tytułem („Skarga rzeczpospolitej”) pisze głośny liryk polski, Klemens Janicki, także swoją satyrę za namową Piotra Kmity, aby oddziałać na życziwsze ustosunkowanie się szlachty do spraw państwowych.

Satyrą polityczną jest „Sen majowy pod gajem zielonym” Marcina Bielskiego. Autor ostrzega w niej Polaków, że spotka ich ten sam los, jaki spotkał Węgrów zagrożonych przez Turków, jeśli będą nadal trwali w gnuśności obyczajów. W „Sejmie niewieści” przedstawia obrazek, jak to niewiasty, widząc lekceważenie obowiązków obywatelskich przez swych mężów, schwyliły ster rządów i na sejmie swoim uchwałyły rozumniejsze ustawy niż ich mężowie. Wiersz ten jest naśladowaniem „Sejmiku niewieściego” Erazma z Rotterdamu. Szereg ciekawych obrazków obyczajowych z życia szlachty, duchowieństwa i kupców pomieścił Bielski w swej trzeciej satyrze: „Rozmowa

nowych proroków, dwu baranów o jednej głowie". Barany zaniepokojone pływizną życia Polaków obawiają się rychłego końca Polski.

Przeciw duchowieństwu i szlachcie występuje także Mikołaj Rej w „Krótkiej rozprawie między trzema osobami: panem, wójtem i plebanem“, wydana pod pseudonimem Ambrożego Rożka. Podaje w niej krytykę postępowanie duchowieństwa, wytyka stronnictwo sędziów i chłoszcze stany uprzywilejowane za ucisk chłopów. Satyra ta pozbawiona jest dowcipu, ale zawiera wiele prawdy życiowej schwytaanej na gorąco.

Satyrą polityczno-obyczajową jest „Satyr albo J. Kochanowski: „Krótka rozprawa“
dziki mąż“ J. Kochanowskiego. Powstała ona po mowie wygłoszonej przez biskupa Piotra Myszkowskiego, przyjaciela poety, na sejmie w 1563 r. Idąc za Myszkowskim Satyr uskarża się na szlachtę, która wyrąbując sosny na „szkuty“ (łódzie towarowe), wypędziła bożka greckiego z lasów polskich. Wytyka autor szlachcie upadek ducha rycerskiego, żądę wzbogacenia się, wpływ zepsutych obyczajów włoskich (dworu Bony), gani spory religijne, gadulstwo sejmowe i owczy pęd młodzieży do wyjazdów za granicę. Domaga się podniesienia poziomu Akademii Krakowskiej. — Jest to część satyryczna.

W części drugiej, dydaktycznej, udziela wskazówek naprawy zła i uważa, iż należy chować młodzież w surowości obyczajów i zaprawiać do rzemiosła rycerskiego. Ta część utworu jest słabsza.

Nieopanowaną chciwość schłostał Sebastian Klonowicz w „Worku Judaszów“. Prototypem ludzi, którzy cudzą krzywdą dochodzą do majątności, jest Judasz, stąd tytuł utworu. Worek Judasza miał jakoby składać się z czterech skór, dlatego autor podzielił swój utwór na cztery części, w których opisuje chciwców, dochodzących nieuczciwą drogą do zdobycia pieniędzy: złodziei, prawników, zakonników i magnatów, ale z obawy przed zemstą szlachty ostatnia część zawiera tylko 8 wierszy. Utwór zawiera mało obrazków obyczajowych, nie ma werwy i kąśliwości satyryka i odznacza się moralizatorstwem; jest słaby i niesmaczny.

Uwagi satyryczne na stosunki miejskie zawiera poemat łaciński Klonowicza „Zwycięstwo bogów“.

M. Rej:
„Krótka rozprawa“

J. Kochanowski:
„Satyr“

a) upadek
rycerskości
b) żądza
bogactw

c) środki naprawy zła

„Worek
Judaszków“
Klonowicza
opisem
chciwców
bogacących się
nieuczciwie

Uwagi
satyryczne
w „Zwycięstwie
bogów“
Klonowicza

„Babie koło“
Grochowskiego
poświęcone
sprawie
wyboru
bisk. krak.

Galerię satyryków XVII w. rozpoczyna X. Stan. Grochowski. W swym „Babim kole“ przedstawił gro-
no przekupek, radzących na rynku krakowskim nad
wyborem kandydata na stanowisko biskupa krakow-
skiego. Wysunięcie sprawy kościelnej i politycznej
na rynek między przekupki było złośliwą satyrą i spo-
wodowało wytoczenie procesu autorowi.

Krytyka życia
prywatnego
i publicznego
w satyrach
Opalińskiego

Krzysztof Opaliński pozyskał sobie miano pol-
skiego Juwenalisa (satyryk rzymski żyjący od 60
do 140 r. po Chr.), ponieważ podobnie jak on
w ponurych barwach opisywał prywatne i pu-
bliczne życie w Polsce. Przesada autora przeja-
wia się choćby w tym, że-żywcem tłumaczy ustę-
py ze swego pierwowzoru i podaje jako opisy oby-
czajowości polskiej. Czerpie także z Horacego (li-
ryk i satyryk rz. z I w. przed Chr.). Opaliński
karci obłudę, zbytek, pijaństwo, plotkarstwo itd. —
Z upodobaniem kieruje ostrze swych satyr prze-
ciw kobietom. Wyśmiewa przywary z ich życia
prywatnego. — W satyrach dotyczących życia pu-
blicznego wydrwiwa szkodliwe wychowanie mło-
dzieży, tchórzostwo, pychę szlachecką i chłoszcze
szlachtę za ucisk włościan w satyrze „Na ciężary
i opresję chłopską w Polsce“. — Trzecia grupa
satyr stanowi raczej rozprawki moralne. Opa-
liński napisał 52 satyry; piękna w nich mało,
wiersz biały (są nierymowane).

Przegląd
wad narodu
w „Satyrze“
Twardowskiego

Przeglądu wad narodowych dokonał także Samuel
Twardowski w „Satyrze na twarz Rzeczypospolitej“
Sejmowi zarzuca jałowość, społeczeństwu — nowin-
karstwo, sędziom — stronnictwo, mężatom — zdrady,
mężom — pijaństwo, duchowieństwu — chciwość. W
utworze przejawia się wpływ „Satyra“ Kochanow-
skiego.

„Ogród fraszek“
Potockiego

W „Ogrodzie fraszek“ W. Potockiego znajduje się
kilka utworów satyrycznych. W jednej z nich: „Czuj!
Stary pies szczeka“ ostrzega Potocki szlachtę przed
wewnętrznyimi i zewnętrznymi wrogami i wyrzuca
przewiny stanom i urządowi polskiemu. Kończy melan-
cholią uwagą, że chociaż pies szczeka, nikogo to
z drzemki nie budzi. Także w zbiorze „Liryk pol-
skich w niepróżnującym próżnowaniu napisanych“
Wespazjan Kochowski zamieszcza kilka ostrych sa-
tyr, karzących szlachtę za nietolerancję, zbytki, złe

„Liryki
polskie“
Kochowskiego

wychowanie młodzieży i przecenianie świetności herbów.

W okresie upadku literatury polskiej za czasów saskich powstała satyra nieznanego autora pt. „Małpa-człowiek”. Zawiera ona smutną, ale dosadną charakterystykę czasów saskich.

Satyrę pisywała także poetka Elżbieta Drużbacka. W „Skardze kilku dam, we wspólnej kompanii będących, dla jakich racji z mężami swoimi żyć nie chcą” oburza się na modne panie, które dla błahych powodów zrywają związki małżeńskie.

E. Drużbacka
„Skargi dam...”

W okresie Stanisława Augusta satyra ma aż trzech przedstawicieli. Pierwszy z nich, Gracjan Piotrowski, prof. szkół pijarskich, ogłosił aż 25 satyr, w których szedł śladem Horacego i satyryków francuskich, ale przedstawiał stosunki polskie i gromił sarmatyzm oraz inne wady narodowe.

Satyrycy
okresu sta-
nisławowskiego
a) Piotrowski

Na Adama Naruszewicza Piotrowski nie oddziaływał, gdyż Naruszewicz ulegał wpływowi wybitnego satyryka francuskiego Boileau. W przeciwieństwie do subtelności francuskiego pisarza Naruszewicz jest rubaszny, a niekiedy nawet nieco wulgarny. Napisał on 8 satyr, z których najlepsze są: „Chudy literat”, i „Reduty”. Pierwsza z tych satyr jest wyśzydzeniem braku zainteresowań umysłowych szlachty, dla której wystarczającym źródłem wiadomości był kalendarz jarmarczny. — Wykazuje w niej także autor ubóstwo, w jakim znajdowało się wielu pisarzy. „Reduty” są zbiorem obrazków obyczajowych i charakterystyk wykwinnych pań i panów z życia towarzyskiego ówczesnej Polski.

b) Naruszewicz
„Chudy
literat”
i „Reduty”

Ignacy Krasicki, obdarzony z natury zmysłem satyrycznym, w wielu swych utworach wyśmiewa z delikatną ironią i humorem naiwność i błędy swoich współczesnych. Zmysł satyryczny przejawiał on już w „Myszeidzie” — „Monachomachii” i w „Antymonachomachii”. Najbardziej jednak ten rodzaj jego talentu wystąpił w zbiorze 21 satyr, wydanych w dwóch częściach, z których pierwsza poprzedzona jest wierszem „Do Króla”, napisanym z wielką finezją, wytykającą niby to wady króla; w istocie rzeczy wiersz ten jest panegyrykiem. Do najlepszych jego satyr należą: „Żona modna”, w której ośmiesza bezkrytyczne uleganie

c) Krasicki:

„Do Króla”

„Żona modna”

„Pijaństwo“

Cechy talentu
satyrycznego
Krasickiego

Trembecki

Węgierski

Zabłocki —
jako satyrycy

Towarzystwo
Szubrawców

„Ramoty“
Wilkońskiego

Motywy
satyryczne
w dziełach
niektórych
pisarzy

modzie francuskiej, i „Pijaństwo“, w którym drwi ze skłonności szlachty do kielicha, mimo że w chwilach rozsądku sama uświadamia sobie szkodliwość tego nałogu. Krasicki zrećtnie łączy prawdziwość zarzutów z żartobliwością tonu, nie przybiera pozy moralizatora, lecz śmieszy i bawi; nie maluje ohydy grzechu, lecz podsuwa zwierciadło, aby każdy w nim dostrzegł swoje błędy. Ironia i dowcip poety większy wywierały wpływ, niż gromy moralizatora.

Satyr próbowali także: Trembecki, Węgierski i Zabłocki. — Węgierski napisał poemat „Organy“ skierowany przeciw duchowieństwu, będący naśladowaniem „Pulpitu“ Woltera. Zabłocki ośmiesza typowe wady społeczeństwa, jak to widzimy w „Spacerze nocnym po Warszawie“ lub w „Dumaniu ubogiego literata“. W okresie sejmu czteroletniego pisze pamflety polityczne, skierowane przeciw szkodnikom sprawy narodowej.

Po utracie niepodległości powstało w Wilnie w 1816 roku Towarzystwo Szubrawców, które wydawało pismo satyryczne pt. „Wiadomości brukowe“. Członkowie tego Towarzystwa zamieszczali w nim satyry chłoszczące obskurantyzm, oportunistów wobec władz rosyjskich, pijaństwo i inne przywary społeczeństwa.

W połowie XIX w. dużym powodzeniem cieszyły się „Ramoty i ramotki“ Augusta Wilkońskiego, który wydrwiwał ciemnotę obok naiwnego naśladowania obcych wzorów, pychę rodową i pogardę chłopca.

Prócz wyżej wymienionych — także wielu innych pisarzy przejawiało talent satyryczny, ponieważ jednak wypowiadali się oni bądź w komedii, jak np. Niemcewicz, bądź w felietonach, jak Jan Lam, bądź wreszcie w bajce lub piosence, jak Jan Lemański i Boy-Żeleński, przeto do tego rodzaju literackiego tj. satyry — nie należą.

XIV.

POWIEŚĆ W POLSKIEJ LITERATURZE PRZEDROZBIOROWEJ

Powieść w piśmiennictwie polskim można omawiać już od dość wczesnego okresu, ponieważ w w. XV—XVI mamy sporą ilość różnych opowieści pisanych prozą po polsku. Samych „Facciej polskich abo żartobliwych a trefnych opowieści“ wyszło aż 9 wydań. Opowieści z tych czasów można ułożyć systematycznie w pewne grupy:

1. Apokryfy tj. średniowieczne opowieści o życiu Chrystusa lub Matki Boskiej, uzupełniające nieścisłości ewangelii, wysnute z fantazji autorów. W literaturze naszej mamy jedyny taki zabytek znany pod nazwą „Rozmyślań o żywocie Pana Jezu Krysta“ z XV w.

Apokryfy

2. Opowiadania z życia bohaterów starożytnych, jak np. bardzo popularna „Historia o Aleksandrze Wielkim“ po łacinie, znana już w XV w., a tłumaczona na przełomie XV i XVI stulecia. W I cz. podany jest opis wojen bohatera; w II cz. fantastyczne opowieści o dziwacznych twórcach przyrody jak wielkoludach, psiogłowcach itp. — „Historia o siedmiu mędrcach“ zwana inaczej „Historia piękna i uciezna o Poncjanie“.

**Opowiadania
o bohaterach
starożytnych**

3. Opowieści francuskiego pochodzenia, np. romans pt. „Historia o szlachetnej i pięknej Meluzynie“, przełożona na język polski w XVI w.; była to powieść rycerska, pozbawiona motywów erotycznych.

**Tłumaczenia
z francuskiego**

4. Opowieści włoskiego pochodzenia — np. „Powieść o Gryzeldzie“, wyjęta z „Dekameronu“ Boccaccia, ale znana w przeróbce łacińskiej Petrarri, przetłumaczona na język polski w XVI w.

**Tłumaczenia
z włoskiego**

„Rozmowy
Salomona
z Marchońtem...”

5. Średniowieczne „Rozmowy, które miał król Salomon mądry z Marchońtem grubym a sprośnym”..., wydane w początkach XVI w., przełożone z łaciny przez bakałarza Jana z Koszyczek. — Na zapytania Salomona chłop Marchońt udziela odpowiedzi w formie przysłówi, dając dowód zdrowego rozsądku chłopskiego.

Oryginalna
powieść
„Peregrynacja
Maćkowa”

6. Oryginalną powieścią polską zapewne z drugiej połowy XVI w. jest „Peregrynacja Maćkowa” o chłopie, który wędrując po świecie widział niezwykle dziwy. Napisana jest gwarą mazurską; należy do literatury sowizdrzałskiej.

Mnogość
powiastek

Prócz wyżej wymienionych istnieje taka obfitość różnych opowieści, że nie sposób tutaj ich wymieniać. Były to powieści ludowe tłumaczone często przez mieszczan.

Powieści
Hieronima
Morsztyna

W XVII w. kilka powieści napisał Hieronim Morsztyn: 2 prozą, a 4 wierszem. Wydał je pod zbiorowym tytułem „Antypasty małżeńskie”. Najpopularniejsza była „Historia ucieczna o zacnej królewnie Banialuce”. Prócz tego napisał Hier. Morsztyn 3 powieści miłosne wydane pod wspólnym tytułem: „Afek-tów gorącej miłości wyrażenie”.

„M. Doświad-
czyńskiego
przypadki”
I. Krasickiego

W XVII w. przedrukowywano powieści z XVI w.

III części
powieści

Pierwszą powieścią polską godną tej nazwy są „Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki” Ignacego Krasickiego; napisał je na wzór francuskich i angielskich powieści obyczajowych, awanturniczych i utopijnych z XVII i XVIII w. — W I cz., obyczajowej, opowiada w sposób satyryczny o wychowaniu młodego szlachcica przez zafanowanych rodziców w oglupiającej atmosferze dworku; w II cz., utopijnej, opisuje na wzór Rousseau’a idealne społeczeństwo żyjące na wyspach Nippu; w III, awanturniczej, przedstawia przygody Mikołaja w Polsce i za granicą.

Fantastyczna
powieść
Krasickiego

Drugą powieścią Krasickiego jest „Historia na dwie księgi podzielona” o bohaterze, który zdobywszy balsam nieśmiertelności żyje od czasów Aleksandra Wielkiego do Bol. Chrobrego i wykazuje jako naoczny świadek nieścisłości historyków. Tendencją powieści jest wykazanie, że wojna nie wypływająca ze szlachetnych pobudek jest godna potępienia. Z powiastek wzorowanych na Wolterze najlepsza jest „Dziekan z Badajoz”, potępiająca niewdzięczność ludzką.

Tłumaczenie
z Woltera

W „Panu Podstolim“ Krasicki opisał życie na wsi rozumnego i rządowego szlachcica, który dba o dobro swych poddanych i kraju. Opowiadania Kr. są stłoczone, bezplanowe i nudne; moralizowanie nuży czytelnika. Przez usta podstolego przemawia oświecony Polak XVIII w. Powieść składa się z 3 części. W sprawie włościańskiej staje Krasicki na takim stanowisku, jakie później zajął sejm czteroletni.

„Pan Podstoli“
i jego braki

XV.

POWIEŚĆ W LITERATURZE POLSKIEJ W OKRESACH: KLASYCYSTYCZNYM (POROZBIOROWYM), ROMANTYCZ- NYM I POZYTYWISTYCZNYM

Powieści dla ludu

Zgodnie z tendencjami wprowadzenia ludu do życia obywatelskiego, wyrażonymi przez uchwały sejmu czteroletniego, a przede wszystkim w Konstytucji 3 maja, poczynają pojawiać się książki dla ludu pisane przez osoby wykształcone.

„Dwaj panowie Sieciechowicze” Niemcewicz — pierwszą powieścią tradycyjną

M. in. do drugiego wydania „Pielgrzyma z Dobromila” (opowiadania o dziejach Polski) X. Izabeli Czartoryskiej dołączono powieści wiejskie jej córki Marii.

„Lejbe i Siora” — asymilacja Żydów

Powieść tradycyjną, tzn. opartą na opowiadaniach przekazywanych z pokolenia w pokolenie, rozpoczyna J. U. Niemcewicz utworem „Dwaj panowie Sieciechowicze” (1815). Jest to zbiór interesujących scen obyczajowych, opisanych przez dziada, Sieciecha, z czasów Augusta II Sasa. Wnuk jego żyje w czasach Ks. Warszawskiego. Ma on niektóre wady swoich przodków, ale ma i wielką cnotę, mianowicie ofiarność dla kraju. Powieść więc zawiera tendencję dydaktyczną. — W kilka lat potem wydaje Niemcewicz powieść „Lejbe i Siora”, w której nawołuje do asymilacji Żydów przez wspólne kształcenie w szkołach młodzieży żydowskiej z młodzieżą polską. Świat żydowski dzieli się w powieści na fanatyków ortodoksji i postępowców.

Francuskie powieści

Dorobek beletrystyczny do 1825 r. jest niewielki, toteż czytano powieści autorek francuskich przeważnie po francusku. Z powieści francuskich naj-

większą poczytnością cieszyła się „Nowa Heloiza” Rousseau’a. W pierwszej ćwierci XIX w. najwięcej talentu powieściopisarskiego okazała X. Maria z Czartoryskich Wirtemberska, która napisała częściowo na tle przeżyć osobistych, a częściowo zmyśloną powieść „Malwina czyli domyślność serca” (1816). Akcja rozgrywa się współcześnie w Puławach i w Warszawie, wśród sfer arystokratycznych. Opowiadanie jest pełne realizmu; autorka wykazuje odczucie piękna i zmysł konstrukcyjny. Widać pewien wpływ „Cierpień Wetera” i powieści Walter-Scotta. Autorka wyzbyła się sentymentalizmu, cechy wówczas modnej. W okresie zimnej poezji klasycystycznej ta i inne powieści dawały sentymentalną pożywkę i sposobność do wylewu uczuć.

Realizm
„Malwiny”
X. Maril
Czartoryskiej

Do bardzo poczytnych utworów należy wówczas „Pojata, córka Lizdejki” Feliksa Bernatowicza; jest to znów najlepsza powieść historyczna z pierwszej połowy XIX w.; miała ona 6 wydań i była tłumaczona na obce języki z powodu ciekawej akcji, która odbywa się na Litwie za Jagiełły. Podkreślony jest wrogi i arbitralny stosunek Krzyżaków do sąsiadów. Autor ulega wpływom Walter-Scotta.

Przygodowość
„Pojaty”
Bernatowicza

Pośród powieści Klementyny z Tańskich Hoffmanowej należy wyróżnić „Wiązanie Helenki”, w której dała wiele trafnych rad w sprawie wychowania dziewcząt.

„Wiązanie
Helenki”
Hoffmanowej

Stopniowy rozkwit poezji romantycznej jakby powstrzymał początkujące powieściopisarstwo. W następnej ćwierci XIX w. prócz nielicznych powieści pojawiają się tłumaczenia Walter-Scotta; wpłynęły one na późniejszą powieść historyczną w Polsce. W powieści obyczajowej pisarze ulegali także wpływom powieści angielskich (Sterne, Goldsmith).

Wpływ powieści
angielskiej

Józef Korzeniowski prócz dramatów i komedii pozostawił kilka powieści. Do najlepszych należy „Spekulant”, w którym występują postacie z codziennego życia na tle ciekawie odmalowanej atmosfery obyczajowej. Dyskryminując wyrachowanego spekulanta wyraża tendencję, że w sprawach małżeńskich nie powinna decydować ślepa miłość, lecz miłość rozsądna pod opieką rodziców. Lepszą jeszcze powieścią jest „Kollokacja”. Przedstawiając typy uczciwej i nieuczciwej szlachty, występuje przeciw przesądom szlacheckim. Niektóre epizody są odmalowane świetnie.

Korzeniowski
„Spekulant”

„Kollokacja”

„Pamiętki“
Rzewuskiego
apoteozą
przeszłości

Zalety
„Pamiętek“

Wewnętrzne
dzieje Polski
XVIII w.
w „Listopadzie“

J. I. Kraszewski

a) studia

b) początek
twórczości —
„Pan Walery“

c) pobyt na
Wołyniu —
idealizm —
„Poeta
i Świat“

Postacią bardzo oryginalną ze względu na ślepe uwielbienie przeszłości i tendencyjne potępienie współczesności był Henryk Rzewuski, autor „Pamiętek pana Seweryna Soplicy“; zawierają one 25 gawęd. Rzewuski bezkrytycznie chwali obyczaje, wychowanie i przywileje szlacheckie, ale opowiadanie napisane jest interesująco, postacie żyją i działają. Obraz świata jest barwny i nacechowany prawdą. Opowiadanie skupia się koło osoby X. Radziwiłła — Panie Kochanku. — Mickiewicz ceniąc dar narratorski Rzewuskiego zachęcał go do spisywania anegdot szlacheckich. „Pamiętki“ oddziaływały na powstanie oryginalnej w Polsce formy literackiej — gawędy.

Wewnętrzne dzieje Polski XVIII w. Rzewuski odmalował w „Listopadzie“. Występują tam dwa prądy: konserwatywny i postępowy. — Autor stara się być obiektywny, ale widoczna jest jego sympatia dla zachowawców. — Obóz konserwatywny grupuje koło Radziwiłła; postępowy koło króla. Akcja dotyczy małżeństwa Zofii i porwania Stanisława Augusta. Powieść zawiera wiele rysów obyczajowych i epizodów, ale pomija tendencje sejmów czteroletniego, jak poprawę doli mieszczaństwa i chłopstwa. Powieść tę uważano wtedy za najlepszą w Polsce.

Pewnego rodzaju fenomenem twórczości literackiej jest Józef Ignacy Kraszewski. Przypisać to należy nie tylko talentowi twórczemu, ale i stałym studiom Kraszewskiego nad filozofią i literaturą, które pogłębiały i poszerzały jego horyzonty, oraz umiejętnej obserwacji życia. Zna on Balzaca, Gogola, Irvinga, Richtera, a z filozofów Hegla, Trensowskiego i innych. Kraszewski przechodzi fazy rozwojowe. Zaczyna pisać mając lat 18, powstaje wtedy „Pan Walery“ (1831). W okresie pobytu na Polesiu, rozporządzając olbrzymią biblioteką przyjaciół, poddaje się wpływowi romantyków francuskich (do r. 1838). Przeniósłszy się na Wołyni po ożenieniu, przechyla się ku idealizmowi. Z tego okresu też pochodzi powieść „Poeta i świat“, która zdobyła mu rozgłos. Przebywając na wsi interesuje się życiem ludu i skłania do kierunku demokratycznego. Pierwiastek ludowy widzimy

w „Ułanie” — (niedola mężatki uwiedzionej przez młodszego dziedzica) i „Ostapie Bondarczuku” (wykształcony chłop-lekarz nie może pracować zawodowo z powodu swego pochodzenia). Kraszewski występuje wtedy w obronie wiary, cnoty i przeszłości, a potępia pozorny demokratyzm. Przejawem jego demokratyzmu jest „Historia kołka w płocie” (zniesienie pańszczyzny). Po powstaniu w 63 r. kreśli obrazy powstańcze np. „Dziecię Starego Miasta” i nawołuje do odrodzenia narodu; powstaje wtedy „Rzym za Nerona”. U schyłku życia pisze „Morituri”, w których twierdzi, że arystokracja powinna zrezygnować ze swych urzędów do przywilejów i przewództwa w narodzie.

d) demokratyzm „Ułana”

e) „Historia kołka w płocie” obroną ludu

f) Powieść powstańcza

Do najlepszych powieści historycznych należą: „Zygmuntowskie czasy” — „Powrót do gniazda”; — cykl powieści saskich: np. „Brühl”; cykl chronologiczny dziejów Polski w powieściach poczynając od „Starej Baśni” do „Saskich ostatków”.

g) Najcenniejsze powieści Kraszewskiego

Popularną powieścią Kraszewskiego jest „Stara Baśń”, osnuta na tle życia Polan z IX w. Jest to obszerny obraz życia naszych przodków ujęty na tle parcia Niemczyzny na Wschód i dzikiej przyrody ówczesnej Polski. Jest w niej ostrzeżenie przeciw niebezpieczeństwu niemieckiemu.

„Stara Baśń”

Wobec tak pospiesznego tworzenia (napisał ponad 600 powieści) nie mógł Kraszewski wszystkich powieści głębiej opracować i dlatego niektóre z nich odznaczają się słabą kompozycją, naiwnością i brakiem treści ideologicznej, a wreszcie powtarzaniem się obrazów.

Brak powieści Kraszewskiego

Owocem gruntownych studiów historycznych były powieści Zygmunta Kaczkowskiego. Popularność zdobyła mu „Bitwa o Chorażankę” oraz cykl 6 powieści „Ostatni z Nieczujów”, z których najlepsza jest „Murdello”, zawierająca pierwiastek obyczajowy i awanturyczny na tle życia szlachty XVIII w. oraz idealizująca przeszłość.

Z. Kaczkowski „Bitwa o chorażankę”

„Murdello”

Zarzucając H. Sienkiewiczowi brak rzeczywistego odtworzenia przeszłości w „Ogniem i mieczem”, pisze „Olbrachtowych rycerzy” jako wzór powieści historycznej; jest ona jednak przeładowana pierwiastkiem

„Olbrachtowni rycerze”

- historycznym. — Kaczkowski pisał także powieści obyczajowe z czasów sobie współczesnych.
- Chodźko „Pamiętniki kwatermistrzów”**
Z powieści i opowiadań Ignacego Chodźki najpopularniejsze są „Pamiętniki kwatermistrzów”, pisane pod wpływem gawęd Rzewuskiego.
- Z. Miłkowski**
Ruchliwy działacz narodowy Zygmunt Miłkowski (pseud. Teodor Tomasz Jez) po podróży na Węgry i do krajów bałkańskich pisze szereg powieści chętnie czytanych, np. „Uskoki”.
- M. Czajkowski i jego burzliwe życie**
Burzliwe życie miał Michał Czajkowski: po powstaniu w 31 r. wyjechał do Paryża, gdzie wydał kilka powieści, wśród nich „Wernyhora” i „St. Czarnieckiego”. Po ożenieniu się z Ludwiką Śniadecką, pierwszą miłością J. Słowackiego, udał się do Turcji i przyjął islam. W czasie wojny krymskiej utworzył pułki kozackie z komendą polską i w Burgas zetknął się z A. Mickiewiczem. Osiadłszy w Kijowie zrusyfikował się i chciał przyjąć prawosławie.
- Tendencje pozytywizmu**
Nowoczesna powieść polska zaczyna się w okresie pozytywizmu; był on reakcją przeciw romantycznej postawie społeczeństwa wobec życia. Klęski obu powstań odwróciły pokolenie 1863 r. od ideałów romantycznych; hasło Mickiewicza „mierzyliśmy na zamiary” zawiodło w zetknięciu z siłą fizyczną. Społeczeństwo polskie chce stanąć na praktycznym gruncie i zwraca się obecnie do realizacji swych planów gospodarczych i społecznych, skoro polityczne dążenia się nie udały. Następuje zbliżenie się do materializmu, ale mimo to społeczeństwo nie traci idealistycznego spojrzenia na potrzeby narodu. Ten idealizm przejawiał się w humanitaryzmie; rzucono hasła wolności człowieka, uświadomienia obywatelskiego warstw ludowych, szerzenia oświaty, pogłębienia i poszerzenia gospodarczego rozwoju kraju i emancypacji kobiet. Realizację tego programu nazwano pracą organiczną, pracą u podstaw i od podstaw.
- Hasła pozytywistyczne**
Zasady tzw. pozytywistycznej filozofii rozwinął myśliciel francuski August Comte w rozprawie „Rozprawy o filozofii pozytywnej”. We Francji był to abstrakcyjny kierunek filozoficzny, w Polsce ze względu na specyficzne warunki kraju stał się kierunkiem praktycznym. Na kierunek myśli ówczesnej oddziałał także Darwin, autor dzieła „O po-
- Comte i jego dzieło**

nych: kapłanów, szlachty i dzierżawców z jednej strony a ludu z drugiej. Ta walka klas jest zro- b) Walka klas
zumiała wobec konieczności obrony własnych in-
teresów przez klasy wydziedziczone, ale jednocześnie jest ona groźnym memento dla państwa. —
Młody faraon Ramzes XIII występuje do walki c) Ramzes XIII
o poprawę doli ludu w imię podniosłego i korzy- obrońcą ludu
stnego dla ludu programu, lecz brak doświadcze-
nia w grze politycznej, brak cierpliwości oraz ciem-
nota ludu doprowadzają go do upadku; bohater
wprawdzie zginął, ale jego słuszną idea została
podjęta przez jego przeciwnika politycznego —
Herhora i zrealizowana ostatecznie. — Powieść ta
jest podkreśleniem konieczności sprawiedliwego
ustroju społecznego państwa w imię jego potęgi
i dobra ludu.

Współczesny Prusowi Adolf Dygasiński jest malar- A. Dygasiński
zem świata zwierzęcego w powieściach: „Wilk, psy
i ludzie“ i w „Puszczy“. — W „Godach życia“ przyroda
występuje w całej swojej potędze jako bohater utworu.

W powieściach pozytywistycznych przejawia się
tendencja do praktycznego oddziaływania na inte-
lekt i wolę czytelnika; szczególnie przejawiało się
to w twórczości Elizy Orzeszkowej i — jak wi-
dzieliśmy — Prusa. W powieściach swych poru-
szyła ona najważniejsze problemy społeczne,
a więc:

zagadnienie fałszywego wychowania kobiet,
z czego wypływały szkodliwe dla nich i społeczeń-
stwa następstwa, omówiła w „Marcie“, najlepszej
swej powieści z życia kobiet. W związku ze zmia-
nami, jakie zaszły w strukturze społecznej, nale-
żało przygotować kobiety do samodzielnego radze-
nia sobie w życiu, jest więc E. O. zwolenniczką
emancypacji i praktycznego wychowania kobiet.

Zagadnienie stosunku wzajemnego dworu b) stosunek
i chaty rozwinęła w swej najlepszej powieści dworu
w ogóle: w „Nad Niemnem“; jest tam podana cha- i chaty
rakterystyka wsi polskiej jako zbiorowości z jej
wadami i zaletami. Środkiem rozwiązania antago-
nizmu między dworem i chatą jest według autorki

Praktyczne
nastawienie
pozytywizmu
w powieściach
E. Orzeszkowej

Problemy
u E. O.

a) wadliwe
wychowanie
kobiet

zbliżenie się szlachty do ludu, a więc wyrzeczenie się przesądów stanowych. Myśl tę ilustruje przedstawiając wzajemną miłość Justyny Orzelskiej, panny z dworu, i Jana Bohatyrowicza z zaścianka szlacheckiego. Ideologię pozytywistyczną reprezentuje w „Nad Niemnem” Witold Korczyński, który usiłuje realizować program ówczesnego obozu demokratycznego.

c) wartości
duszy
chłopskiej

Wartości duszy i serca ludu polskiego ukazuje E. O. w „Chamie”, gdzie występuje chłop Paweł, niezsutych kulturą miejską, posuwający się do heroizmu dobroci wobec upadłej żony. Fatalne zaś skutki braku oświaty ludu i płynącej stąd zaboronności wykazuje w „Dziurdziach”.

d) problem
żydowski

Trudny problem żydostwa w Polsce omówiła w cyklu powieści żydowskich; w „Meirze Ezofowiczu” uwydatnia rozłam w samym społeczeństwie żydowskim, rozłam, którego ofiarą pada szlachetny Meir.

Stanowisko
E. O. w spra-
wie żyd.

W sprawie Żydów E. O. stoi na stanowisku asymilacji i humanitaryzmu; uważa, że Żydzi, jak wszystkie narody mają swoje wady i zalety i że obowiązkiem postępowego odłamu narodu jest podanie ręki żydostwu, by je wyprowadzić z ciemnoty i poddać wpływowi kultury polskiej.

Motywy
patriotyczne
w „Gloria
victis”

„Gloria victis” jest hołdem dla bohaterów powstania listopadowego oraz wyrazem bólu patriotycznego autorki z powodu jego upadku.

Krzywdy
chłopskie
u H. Sienkiewicza.

a) „Szkice
węglem”

Henryk Sienkiewicz w pierwszym okresie swej twórczości jest jednym z pionierów haseł pozytywistycznych; w młodzieńczych nowelach głównym problemem, który porusza, jest kwestia ciemnoty i niedoli chłopów. Tę krzywdę niezaradnego żywiołu chłopów przedstawia w „Szkicach węglem”: chłop Rzepa „idzie w żołdacy” za sprawą nikczemnego pisarza gminnego, Zołzikiewicza, a Rzepowa jest oddana teraz na jego łaskę i niełaskę.

b) „Za chle-
bem”

W noweli „Za chlebem” opisane są losy Wawrzona i jego córki, którzy szukają złotego runa w Ameryce, gdzie nieszczęśliwie giną.

W „Bartku Zwycięzcy“ przedstawił krzywdę c) „Bartek Zwycięzca“
chłopa polskiego w zaborze pruskim. Bartek po
bohatersku bije się za sprawę Prus, ale z opieki
państwa nie korzysta, a nawet zostaje wyzuty
z ziemi.

W najpiękniejszej ze swych nowel, „Janku Mu- d) „Janko Mu-
zykancie“, usiłuje przez wywołanie współczucia dla
krzywdy wiejskiego dziecka przemówić do sumień,
by skłonić społeczeństwo do zaopiekowania się ta-
lentami, które rodzi chata wieśniacza, a które
z powodu ciemnoty otoczenia i obojętności społec-
zeństwa giną ku hańbie i stracie narodu. Tra-
gizm małego Janka polega nie tylko na jego
śmierci, ale i na niezrozumieniu go przez oto-
czenie.

Duże uznanie zdobył H. S. trylogią noweli-
styczną: „Stary sługa“ — „Hania“ — „Selim Mi-
rza“ (napisany później w Ameryce), w których
przedstawił obrazki ze swych lat dziecińczych. Ale
jeszcze większą popularność osiągnął przez napi-
sanie trylogii powieściowej: „Ogniem i mieczem“
— „Potop“ — „Pan Wołodyjowski“. Pozytywizm
ograniczał się wyłącznie do zagadnień wychowaw-
czo-społecznych w duchu swoich czasów, H. S. uka-
zał w piękny sposób tradycję rycerską Polski, do-
tychczas pomijaną w twórczości tego okresu;
prócz tego S. barwnie i żywo opowiedział przy-
gody czterech przyjaciół, a wreszcie w tym okresie
wielkiego ucisku krzepił serca rodaków, ukazując
bohaterstwo ducha polskiego mimo spadających
klęsk w XVII w. — W tym leży powodzenie try-
logii. Akcja toczy się w połowie XVII w.
W „Ogniem i mieczem“ i w „Potopie“ walczą ze
sobą dwa wrogie obozy, z których każdy ma
swoich wodzów historycznych i zmyślonych boha-
terów wątku romansowego: Jeremi — Chmielnicki;
Sobieski — Karol szwedzki; Czarniecki — Miller;
Skrzetuski — Bohun; Wołodyjowski — Azja Mel-
lechowicz. — Dzieje narodu są przedstawione ogół-
nikowo i jednostronnie z tendencją do gloryfiko-
wania; nawet burdy i łamanie praw mają w sobie

Trylogia
nowelist.

Trylogia
powieściowa

Powody jej
popularności

Bohaterowie

Postacie
kontrastowe

**Czterej
przyjaciele**

humor i ponętę. Niektóre postacie wątku roman-
sowego: Skrzetuski, Wołodyjowski są historyczne,
ale ich romantyczne losy są zmyśnione; wydarzenia
osobiste bohaterów ściśle łączą się z tłem histo-
rycznym. Czwórka przyjaciół są to ludzie prawi;
Zagłoba i Wołodyjowski grzeszą, ale dobrze nie
rozumieją swych błędów, toteż trzeba ich brać na
tło całości stosunków i nie stosować wobec nich
dzisiejszych kryteriów. Każdy z nich jest inną
indywidualnością, choć wszyscy są charakterami
prostymi; Longinus jest zbyt idealistycznie pomy-
ślany; są także postacie o bujnym temperamentcie:
Bohun, Kmicic, Azja. Postacie kobiece są słabsze,
poza Oleńką, która jest świadomą indywidual-
nością. Trylogia zawiera splot pierwiastków awan-
turniczych, lirycznych i humorystycznych; język
utworu jest umiarkowanie archaizowany.

**Bohater bez
ideału
w „Bez dog-
matu”
Płoszowski
wychowany
na jednostron-
nej filozofii**

W „Bez dogmatu” stworzył H. S. typ bohatera po-
zbawionego ideału religijnego, patriotycznego czy
społecznego. Płoszowski jest człowiekiem psychicznie
chorym jak Hamlet lub Werter; wątpienie i nadmiar
refleksji osłabiły jego wolę, tak że niezdolny jest na-
wet poślubić ukochanej kobiety; jest to typ deka-
denta; H. S. zwracał przez to uwagę na niebezpie-
czeństwo jednostronnej filozofii pozytywistycznej, która
mimo głoszenia podniosłych haseł społecznych, nie-
zdolna była do krzewienia głębokich ideałów w duszy
ludzkiej. Innym typem jest Połaniecki z „Rodziny
Połanieckich”; jest to przedstawiciel trywialnie po-
jętego pozytywizmu uznającego groszorbstwo za
cel, a dobra materialne za najwyższe dobro. Poła-
niecki jest ślepy na ideowe hasła pozytywizmu. Ten
trywialny pozytywizm podniósł H. S. do wyżyn pro-
gramu narodowego.

**Połaniecki
trywialny
pozytywista**

**Intuicyjne
odtworzenie
epoki
w „Quo vadis”**

**a) dwa światy
w „Quo
vadis”**

W „Quo vadis” odtworzył S. w intuicyjny spo-
sób duszę epoki za rządów Nerona. Bogate wiado-
mości historyczne z życia Rzymian, zdobyte sta-
ranną lekturą, ożywił swoim geniuszem. Wystę-
pują tu dwa przeciwstawione sobie światy: pogań-
ski, opisany wszechstronnie, i chrześcijański, opi-
sany dyskretnie, ponieważ chrześcijaństwo odwraca-
ło się od świata i kryło w mrokach katakumb.
Świat pogański scharakteryzowany jest w szczy-
towym momencie rozwoju kultury materialnej

i intelektualnej, w momencie, od którego zaczyna się już rozkład, o ile jednocześnie kształcenie charakteru przestaje być zagadnieniem społecznym. W ukryciu poczyną dojrzewać nowa cywilizacja, która główny nacisk kładła właśnie na kształceniu wartości duchowych. — Zdobywczość chrześcijaństwa przejawia się w stopniowym dojrzewaniu duszy Winicjusza do chrześcijaństwa i w nawróceniu sceptyka Chilona, który wszystkie dotychczasowe filozofie przeżył; potęga chrześcijaństwa promieniuje z postaci, które je reprezentują. — Przeciwnie, plebs rzymski jest zmierzwi-
 lizowany, arystokracja — przeżyta; jedynie Petroniusz jest naprawdę estetą, ale jednocześnie słabość jego woli wpływa na to, że jest on bier-
 nym świadkiem wydarzeń. — Neron jest poze-
 rem, a nie znawcą sztuki. H. S. bez przesady od-
 malował bogactwo przejawów życia Rzymu (uczty,
 igrzyska, zebrania, stosunki społeczne itd.) Barwną
 nicią wije się miłość Winicjusza i Ligii, miłość,
 której przeciwstawione jest zakochanie się Eunice
 w Petroniuszu. — Problem utworu sprowadza się
 do tego, że w bezbronnym chrześcijaństwie tkwi
 zdobywczą siłą moralna. Za tę powieść S. otrzy-
 mał nagrodę Nobla.

b) zdobywczość
i potęga
chrześcijań-
stwa

c) plebs
i arystokracja

d) Petroniusz

e) Neron

f) dwie miłości

g) problem
utworu

Intuicyjne przedstawienie epoki widać także w „Krzyżakach“, w których dał S. obrazy życia obyczajowego, religijnego, umysłowego i rycerskiego XV w. Tło historyczne jest tu wszechstron-
 niejsze niż w Trylogii, a wątek miłosny także jest
 wybitniejszy. — Charakter epoki przejawia się w
 opisach dworów, obyczajów rycerskich i życia do-
 mowego. Postacie — jak zwykle u H. S. — są
 niepogłębione psychologicznie i nieskomplikowane.
 — Na tle historyczno-obyczajowym snuje nić mi-
 łosną Zbyszka i Danusi, a potem Zbyszka i Ja-
 gienki. Wyraziście podkreślił nienawistny stosu-
 nek Krzyżaków do Polski i wstręt rasowy Słowian
 do Germanów. Przedstawiając potęgę Polski za Ja-
 giełły i triumf oręża polskiego pod Grunwaldem,
 S. chciał podnieść na duchu uciskany naród i po-

Intuicyjna
wizja średnio-
wieczna
w „Krzyżakach“

a) postacie

b) miłość

c) Krzyżacy

Ku pokrzepie-
niu serc

głębić wiarę w siebie, ponieważ narody przechodzą różne koleje losu.

„W pustyni
i w puszczy“

Swój niezwykle dar przedstawiania przygodowości ukazał S. tawże „W Pustyni i puszczy“.

Rodziewiczówna

Spośród dużej liczby innych powieściopisarzy (Sewer, Lam, Junosza, A. Szymański) dużą poczytność zdobyła sobie Maria Rodziewiczówna; najlepszą jej powieścią jest „Dewajtis“, w której sławi zrośnięcie się z ziemią, oraz „Lato leśnych ludzi“ — opowieść o życiu chłopców na tle przyrody.

Zapolska

Gabryela Zapolska pisze powieści przedstawiające drastyczne przerosty erotyzmu: „Kaśka-Kariatyda“ — „Menażeria ludzka“, itp.

XVI.

POWIEŚĆ W CZASACH „MŁODEJ POLSKI“ I NAJNOWSZA

Tradycje wielkiej powieści polskiej chlubnie przejmują powieściopisarze Młodej Polski. Tetmajer w przepięknym zbiorze opowiadań, pisanych gwarą górali z Tatr: „Na skalnym Podhalu“, dał obraz życia górali; tym samym językiem napisana jest „Legenda Tatr (Maryna z Hrubego). — Piękną nowelą nagrodzoną w konkursie „Czasu“ jest „Ksiądz Piotr“.

K. Tetmajer

Najwybitniejszym pisarzem tego okresu jest Stefan Żeromski; twórczość jego oddziaływała na wielu późniejszych beletrystów polskich.

St. Żeromski.
3 fazy twórczości

Rozróżnić można 3 fazy jego twórczości. W pierwszej stopniowo doskonalili swą technikę pisarską i wobec beznadziejności sprawy polskiej w stosunkach międzynarodowych kładzie nacisk na zagadnienia społeczne. Powstają wtedy: m. in. „Ludzie Bezdolni“ i „Popioły“.

W II fazie potęguje się pesymizm pisarza wobec niepewności co do dalszego kierunku ruchów rewolucyjnych. Krzepi go jednak wiara w niepożytą moc ducha polskiego, wiara, której wyraz daje w „Urodzie życia“ i „Wiernej rzecze“.

W III fazie dalej krzepnie wiara Ż. w moc ducha narodu, przy czym dokonywa on wyboru środków do budowania przyszłości narodu w „Walcie z szatanem“ i „Przedwiośniu“.

Do wczesnych powieści S. Ż. należą „Syzyfowe prace“. Jest to powieść oparta na własnych przeżyciach autora. Występuje tu zbiorowy bohater —

„Syzyfowe
prace“

- Młodzież —
zbiorowym
bohaterem**
- Losy Marcinka**
- Luźność
konstrukcji**
- „Ludzie
bezdumni“:**
- a) nędza warstw
robotniczych
- b) wpływ idei
społecznych
na
powstawanie
walczących
organizacji
- c) postawa
Judyma
wobec
obowiązków
lekarza
- d) bezdomność
Judyma
i Joasi
- młodzież polska w walce z rusyfikacją. Jest ona jednak w tej walce osamotniona, gdyż starsze pokolenie albo jest znużone, albo obojętne dla sprawy. Powieść przedstawia losy Marcinka Borowicza i jego kolegów podczas ich pobytu w szkole. Widzimy wśród tej młodzieży zarówno wpływy pozytywizmu jak i nowsze ideały, jest to pokolenie przyszłych bojowników o wolność i demokrację. W „Syzyfowych pracach“ brak intrygi miłosnej; poszczególne części nie wynikają z siebie, mimo to konstrukcja powieści jest jasna i ścisła. — Jak praca Syzyfa była daremna, tak daremne są wysiłki wroga, by zrusyfikować młodzież polską.
- Głęboki wpływ na społeczeństwo z początków XX w. wywarła powieść „Ludzie bezdomni“. Jest to utwór ideologiczny, wysuwający jako zagadnienie zasadnicze nędzę warstw robotniczych i płynącą stąd konieczność walki o naprawienie krzywdy społecznej. — S. Ż. przedstawia warunki bytu i pracy robotników w taki sposób, aby wykazać krzywdę tej warstwy, (warunki pracy w fabryce cygar, kopalnie w Zagłębiu, fabryka stali, mieszkanie brata na Ciepłej; niski poziom higieny itp.). Idee walki o naprawę krzywdy społecznej przenikały z Zachodu i wytwarzały ideowy ferment, który wpływał na powstawanie organizacji walczących o dobro proletariatu. W „Ludziach bezdomnych“ te zagadnienia ujęte są w formę artystyczną, autor jednak przedstawia tylko problem, ale nie daje jego rozwiązania. Wyzysk słabych uważa za występki. Dr. Tomasz Judym walczy o prawdę moralną: wykazuje lekarzom warsz. ich chciwość i zaniedbanie potrzeb maluczkich; bojkotowany za to przez kolegów obejmuje stanowisko lekarza w Cisach, ale i tu nie może dopuścić, by chciwość jednostek żerowała na niedoli proletariatu, wyrzeka się więc i stanowiska i szczęścia osobistego, by służyć jedynie idei wywyższenia mas z nędzy. Proletariat walczący reprezentuje brat Judyma, robotnik. Dr. Judym i Joasia nie tylko dlatego są bezdomni, że nie pobrali się, że

w konsekwencji swych zasad i ideałów miotani są losem tu i owdzie, ale i dlatego, że ich wzniosłe idee nie znalazły konkretnej realizacji w formie np. pożytecznych instytucji, które by służyły dobru potrzebującym.

W historycznej powieści „Popioły” przedstawił Ż. czasy napoleońskie, które wśród Polaków budziły nadzieje odzyskania niepodległości. Było to na rubieży oświecenia i romantyzmu, a więc w okresie nowszych idei i romantycznych porywów, gdy legiony Dąbrowskiego stały pod sztandarami Napoleona. Wśród obrazów bitewnych widzimy także życie obyczajowe szlachty, ucisk ludu, ofiarność i egoizm jednostek. Postacie Napoleona i X. Józefa występują epizodycznie; postacie Rafała Olbromskiego i Krzysztoła Cedry są zmyślane. Pierwszy jest wcieleniem prymitywnej woli życia, cechującej Polaków, często obrażającej prawo; drugi — subtelności duszy polskiej i ideowości. Brat Rafała — Piotr nosi w sercu ideał sprawiedliwości; Księżę Gintułt znów — bezideowiec — wyczerpuje się w walce wewnętrznej. Centralnym zagadnieniem powieści jest wojna, jako nadzieja wyzwolenia, gdyż z wojną europejską wiązano odzyskanie niepodległego bytu. Choć ma ona zrodzić dobro, to jednak Ż. widzi jej niszczącą siłę. Wydarzenia autor przepaja liryzmem i opisaniami przyrody. — W różny sposób przedstawia Ż. w tej powieści reagowanie ludzi na miłość, toteż mamy jej tu różne formy.

„Przedwiośnie” należy także do lirycznych powieści St. Ż. Wypowiada on tu również wiarę w żywotność narodu i miłość ojczyzny. Cezary Baryka udaje się z ojcem z Rosji Sowieckiej do Polski; przed śmiercią opowiada starzy synowi o szklanych domach w ojczyźnie. Zawód, jaki spotkał Cezarego, skłania go do walki o ideę twórczą dla Polski, by podnieść poziom bytu proletariatu i dać mu na mieszkanie „szklane domy”, symbol postępu.

„Popioły”

a) nadzieje odzyskania niepodległości

b) opis życia w Polsce

c) wojna — centralnym zagadnieniem powieści

Liryzm i przyroda

„Przedwiośnie”
powieścią liryczną

Szklane domy
symbolem postępu

Reymont —
pierwsze no-
wele

„Ziemia
obiecana“

a) „Chłopi“
obrazem ży-
cia wsi

b) Lipce sym-
bolem wsi
polskiej

c) praca i po-
bożność wsi

d) obrzędy
i życie to-
warzyskie

e) miłosne
fatum

f) realizm
i modernizm
„Chłopów“

„Z ziemi
chełmskiej“

Żeromski jest niedoszłym laureatem Instytutu Nobla. Laur ten otrzymał przyjaciel Ż., Władysław Stanisław Reymont. Swój lwi pazur pisarza pokazał Reymont już w pierwszych nowelach, jak „Śmierć“ i „Zawierucha“. Widać w nich oryginalny talent samouka. Wkrótce wydał „Fermenty“ i „Ziemię obiecaną“ (1899); jest nią Łódź. — Obraz społeczny miasta jest ponury; Borowiecki i całe jego otoczenie poza pierwszą jego narzeczoną są obłudni, cyniczni i chciwi. Powieść nie ma idei, a jest opisem życia plutokracji — fabrykantów łódzkich.

Natomiast pełnym obrazem życia wsi polskiej są „Chłopi“. Tryb życia chłopów regulowany jest zegarem przyrody. Lipce jako wieś, a Boryna jako gospodarz są tak typowi dla wsi polskiej, że można ich uważać za symbole. Powieść składa się z czterech części: Jesień, Zima, Wiosna, Lato. W powieści tej spotykamy się przede wszystkim z opisem prac chłopów w odpowiednich porach roku i ich troską o byt; prócz tego podkreślona jest pobożność chłopów, dla którego religia jest dziedziną wyżycia się duchowego. Proboszcz pomimo swych słabostek jest autorytetem dla wsi z powodu swego stanowiska i dobroci. — Reymont daje wszechstronny opis prac, obrzędów i życia towarzyskiego często na marginesie zajęć (np. kwaszenie kapusty). Roch jest działaczem chłopskim, budzącym świadomość narodową na wsi podczas zaborów; jest on postacią dość tajemniczą. Fatum miłosne wprzęgło w swe tragiczne koło Borynę, Antkę i Jagnę, główne postacie utworu. Miłość która łączy Antkę i Jagnę, ma charakter żywiołu. Wiejskim geniuszem płci jest Jagna. — W opisie zajęć i obrzędów Reymont jest realistą; w charakterystyce osób i w liryzmie powieści widać wpływ modernizmu. Język Reymonta nie jest żywą gwara, lecz syntezą gwar mazowieckich.

W zbiorze opowieści „Z ziemi chełmskiej“ Reymont przedstawia prześladowanie unitów przez rządy carskie za wyznawanie katolicyzmu. — Ostatnie lat

istnienia Rzplitej opisał Reymont w trylogii: „Ostatni sejm” — „Nil desperandum” — „Insurekcja”.

**Trylogia
Reymonta**

Do poczynnych pisarzy ostatniej doby przedwojennej należą:

Wacław Sieroszewski, który napisał: „Na kresach lasów” — „W matni” — „Beniowski” — „Ocean” i wiele innych.

Sieroszewski

Józef Weyssenhof jest autorem „Żywota Zygmunta Podfilipskiego”, który stał się symbolem egoistycznego stosunku do życia arystokracji polskiej. „Soból i panna” jest zespołem obrazków z życia myśliwych, w które wplótł autor sielankę miłosną.

Weyssenhof

Ignacy Dąbrowski oddał tragizm śmierci w powieści „Śmierć”.

Dąbrowski

Gustaw Daniłowski, związany z ruchem P.P.S. jest wyrazicielem zwrotu do romantyzmu. Do lepszych jego utworów należą nowele „Nego” i powieść „Z minionych dni”, wyrażająca ideę służby dla ojczyzny.

Daniłowski

Stanisław Przybyszewski napisał kilka powieści malujących zwyrodnienia, do jakich może dojść nieopanowana natura ludzka: „Homo sapiens” — „Dzieci szatana” i inne.

Przybyszewski

Wyrazicielem ruchu rewolucyjnego i atmosfery konspiracyjnej przed pierwszą wojną europejską jest Andrzej Strug. Bohaterem jego wczesnych powieści jest szary towarzysz partyjny, jak to widzimy w „Ludziach podziemi” lub „Dziejach jednego pocisku”. Do najlepszych jego powieści należy pełna liryzmu powieść napisana w okresie międzywojennym: „Mogiła nieznanego żołnierza”. Napisał jeszcze powieści: „Pieniądz” — „Odnaka za wierną służbę” i wiele innych.

**Strug wyrazi-
cielem ruchu
konspiracyjne-
go**

Nieobfita, ale bardzo wartościowa jest twórczość Wacława Berenta. — Za „Fachowca” otrzymał nagrodę konkursową. — „Próchno” jest obrazem zwyrodnienia artystów — schyłkowców w Mochach. — „Ozimina” przedstawia podłość plutokracji warszawskiej, a „Żywe kamienie” odtwarzają w genialny sposób ducha średniowiecza; wiele w nich plastyki i bogatych obrazów obyczajowych, a język umiarkowanie archaizowany. Be-

**Berent:
pierwsze po-
wieści**

**„Żywe ka-
mienię”**

**Zalety tej po-
wieści**

Znaczenie
jego twórczości

rent znajduje się pod wpływem romantyzmu i modernizmu, ale usiłuje się spod tego wpływu wyzwolnić. Twórczość Berenta wniosła duże wartości artystyczne do literatury powieściowej w Polsce.

Powieść międzywojenna
Z. Kossak
„Złota wolność”
i Trylogia

Liczba powieściopisarzy doby międzywojennej jest tak duża, że można tu wymienić tylko najwybitniejszych, a więc bardzo dużym talentem jest Zofia Kossak-Szczucka; napisała ona piękną powieść „Złota wolność”, trylogię „Krzyżowcy” — „Król trędowaty” — „Bez oręża”. Piękne opowieści „Szaleńcy Boży” i wiele innych. — Gustaw Morcinek pisze powieści z życia górników śląskich: „Serce za tamą” — „Wyrąbany chodnik” i inne.

Morcinek pisze
opowieści
śląskie

Bandrowski
„W cieniu...”

Juliusz Kaden-Bandrowski, autor wielu powieści, napisał m. in. „W cieniu zapomnianej olszyny” i „Miało mojej matki”; są one najlepsze z jego dorobku.

Makuszyński
i jego pogoda

Rysem pociągającym w twórczości Kornela Makuszyńskiego jest jego wiara w dobroć serca ludzkiego i optymistyczny pogląd na świat. W tej jednak pogoni za pogodą w utworach jest trochę maniery i sztuczności. Napisał powieść: „Szatan siódmej klasy” — „O dwóch takich, co ukradli księżyc” i inne.

Andrzejewski
„Noc”
i „Ład serca”

Po drugiej wojnie europejskiej częstym tematem beletrystów stały się obrazy wojenne. Jerzy Andrzejewski w zbiorze nowel „Noc” przedstawia z dużym realizmem okrucieństwa Niemców wobec Polaków i Żydów. — Poważną pozycję w twórczości tego pisarza jest „Ład serca”, napisany przed wojną i mający wyraźny pion ideologiczny.

Gojawiczyńska
„Krata”

Pola Gojawiczyńska, autorka „Dziewcząt z Nowolipek” po wojnie napisała „Kratę” odtwarzającą atmosferę słynnego „Pawiaka” w Warszawie oraz spryt więźniarek, dzięki czemu wiele z nich przetrwało więzienie.

Brandys
„Miasto
niepokonane”

Kazimierz Brandys w „Mieście niepokonanym” odtwarza atmosferę Warszawy podczas okupacji. To miasto pozornie uległe, jak widać z powieści Brandysa, żyło swym własnym, ukrytym życiem i to bardzo intensywnym, osiągającym swoje cele wbrew intencjom okupanta. Ów nerw tajemny miasta uchwycił autor bardzo zręcznie i trafnie.

XIX.

CHŁOP JAKO BOHATER INDYWIDUALNY W LITERATURZE POLSKIEJ PO OKRESIE POZYTYWIZMU

Na samym początku XX w. komisja kolonizacyjna w Prusach otrzymała ponownie duże zasiłki od rządu pruskiego na dalszą walkę z polskością, a „hakata” cieszyła się nadal poparciem państwa i społeczeństwa niemieckiego. — Każdy objaw protestu, jak np. we Wrześni, surowo tłumiono. Na miejsce wyrugowanych Polaków osadzano kolonistów niemieckich. — W Galicji ordynacja wyborcza dopuściła do parlamentu warstwy robotnicze i włościańskie. Stronnictwa ludowe i P. P. S. w programach swych postawiły dążenie do odzyskania niepodległości. — W zaborze rosyjskim zaś następuje fala strajków, a w Rosji wybucha rewolucja po jej klęsce w wojnie z Japonią w 1905 r.

Literatura polska w tym okresie pogłębia swój charakter narodowy i ludowy.

Zdobywanie awansu społecznego kosztem wysiłków i upokorzeń przedstawia Stefan Żeromski w opisie losów Andrzeja Radka w „Syzyfowych pracach”. Będąc synem parobka z czworaków, Radek byłby zapewne został fornałem, gdyby nie pomoc studenta, który otworzył chłopcu oczy na szerszy świat. — Radek jest w szkole wyrazicielem nowych ideałów społecznych, które budziły się w duszy młodego pokolenia u schyłku XIX w.

Reymont w noweli „Sprawiedliwie” przedstawia tragiczne dzieje chłopca wiejskiego, który raczej przez splot okoliczności i zawzięć otoczenia, niż

Andrzej Radek
w „Syzyfowych
pracach”

„Sprawiedli-
wie” Reymonta

Warszulka
w „Sobolu
i pannie“
Weyssenhoffa

ze złej woli staje się przestępcą i ginie. Pełna wdzięku dziewczyna wiejska, Warszulka, występuje w „Sobolu i pannie“ Józefa Weyssenhoffa. W „Zaczarowanym kole“ Lucjana Rydla reprezentantem młodego pokolenia wiejskiego jest Maciuś.

Franek
z trylogii
Rostworowskiego

Trylogia Karola Huberta Rostworowskiego: „Niespodzianka“ — „Przeprowadzka“ — „U mety“ zawiera wśród innych problemów także zagadnienie pokonywania trudności, jakie napotykała młodzież wiejska w dążeniu do wiedzy. Franek Szywał, zanim został profesorem Szywalskim, cierpiał głód, nędzę i poniewierkę, a nie mając sił do dalszej walki z rzekomą „pomocą społeczeństwa“, która go wiodła do upodlenia — nawet targnął się na swoje życie. Wyczerpujące pokonywanie trudności zniechęca słaby z natury charakter Franka. Dopiero jego szwagier, szofer Felek, podaje mu rękę naprawdę bezinteresownie, przekonawszy go, że nie jest obrazą godności człowieka przyjęcie pomocy dłoni przyjaciela. Niestety, Franek jako profesor krakowskiego uniwersytetu pokochał egoistkę i snoba — Ludę i wstydzi się wobec niej swego pochodzenia i swej rodziny, której odpłaca niewdzięcznością. — Utraciwszy Ludę, popełnia samobójstwo.

Felek z tegoż
utworu

Boryna jako gospodarz związany ściśle z życiem swojej wsi omówiony jest w rozdziale „Lud w lit. „Młodej Polski“, str. 140.

XX.

LUD JAKO ZBIOROWY BOHATER W LITERATURZE POLSKIEJ W OKRESACH KLASYCYSTYCZNYM (POROZBIOROWYM), ROMANTYCZNYM I POZYTYWISTYCZNYM

W wielu dziełach literatury polskiej występuje nie konkretna jednostka z ludu jako bohater, lecz lud jako zbiorowy, bezimienny bohater, często na tle swej tradycji, obyczajów, legend i obrzędów. Zainteresowanie się ludowością już w początkach XIX w. było bardzo żywe. Niektórzy ludoznawcy polscy z tych czasów jak Zorian Dołęga-Chodakowski lub Krystyn Lach-Szyrma nawołują do zbierania pieśni, opowieści, legend i wierzeń ludu, jako świadectw oryginalności kultury polskiej lub źródeł prawdziwej poezji. Sam Lach-Szyrma pisuje artykuły w „Dzienniku Wileńskim” (1818 r.) i drukuje pieśni ludowe. — Z tych samych względów na oryginalność i piękno poezji ludowej Kazimierz Brodziński zachęca pisarzy do sięgania do folkloru w swojej „Rozprawie o klasyczności i romantyczności”, drukowanej w „Pamiętniku Warszawskim” od marca 1818 r.

Pomijając zimne i sztywne „Ziemiaństwo” Koźmiana czy „Ziemiaństwo francuskie” Felińskiego, wspomnieć należy o powieściach Marii z Czartoryskich Wittemberskiej, w których występują liczni przedstawiciele ludu. Natomiast pierwiastki ludowe w pełni swej poetyckiej kraszy zostały wyzyskane przez poezję romantyczną. Życie, obyczaje i pieśni ludowe występowały już w twórczości Książka, Bogusławskiego i Brodzińskiego,

Zainteresowanie
się ludowością
w XIX w.

Chodakowski
i Szyrma —
ludoznawcy

Poematy
klasycystyczne

Ludowość
okresu
klasycystyczn.

Ludowość
u Mickiewicza

Lud
w balladach
Mickiewicza

II. cz.
„Dziadów“

„Pan Tadeusz“

Kozacy
Zaleskiego

Lud
„Lilli W.“.
Słowackiego

Lud
w „Anhellim“

lecz w balladach Mickiewicza w porównaniu z tamtymi utworami zachodzi duża różnica; u poprzednich autorów lud nie wykazuje tej szerokiej fantastyki, jaką odznacza się lud u Mickiewicza, przeciwstawiony stylizowanemu ludowi poezji klasycystycznej z początków XIX w. W balladach występuje on na tle rodzimej przyrody; poeta czerpie materiał z oryginalnych opowieści ludu litewskiego i białoruskiego. — Obrządek gromadnie obchodzony ku czci zmarłych dziadów występuje w drugiej cz. „Dziadów“. Udział w uroczystości zadusznej biorą zbiorowo mieszkańcy wsi pod przewodnictwem guślarza i śpiewają pieśni ludowe.

W „Panu Tadeuszu“ widzimy rzesze ludu w dniu nieistniejącego święta Matki Boskiej kwietnej i podczas uczty zaręczynowej Tadeusza i Zosi, kiedy to otrzymują uwolnienie od pańszczyzny.

Lud kresów wschodnich jest stałym motywem w utworach Józefa Bohdana Zaleskiego. Kozacy często niezindywidualizowani odznaczają się odwagą, wesołością i melancholią. Są oni niefrasobliwi i spragnieni sławy kozackiej. Takimi ich widzimy w dumach poety.

Bezimienni bohaterowie walczą o byt narodu w „Lilli Wenedzie“. W ciężkich zmaganiach z wrogimi Lechitami Wenedowie tracą wiarę w siłę swego oręża i we własne wartości moralne; to powoduje klęskę Wenedów i poddanie się silniejszemu fizycznie ludowi Lechitów.

Cierpiący tłum zesłańców spotykamy w „Anhellim“. Ta „zgraja kawek“, jak ich nazywa Szaman, biernie poddająca się klęskom, niezdolna jest do wydobywania z siebie pozytywnych wartości. Jedynie jej cierpienie jako ekspiacja za winy może wobec Boga zaważyć na losach narodu. — Rozbici i skłócenia zesłańcy są według poglądu Słowackiego pokoleniem, które już się przeżyło. Rycerz pojawiający się nad zwłokami Anhellego ze sztandarem, na którym widnieje wyraz „Lud“, jest zapowiedzią przyszłej Polski ludowej, która naprawi błędy poprzednich pokoleń.

Będzie to pokolenie walczące o nowe formy społeczne. W „Nieboskiej Komedi” burzy ono dotychczasowe zdobycze cywilizacyjne. W wizji Krasieńskiego jednak nie wydobyło ono z siebie siły moralnej, aby stworzyć nową cywilizację, ponieważ walczy w imię nienawiści, splamiła je krew bratnia, a do tworzenia trzeba miłości, którą symbolizuje pojawiający się na niebie krzyż.

„Rewolucjonisci
w „Nieboskiej
Komedi”.

Współcześnie żyjący ideolog Towarzystwa Demokratycznego, Henryk Kamieński, w rozprawie „Prawdy żywotne narodu polskiego” ujął systematycznie ideologię ówczesnej demokracji i twierdził, że odzyskanie niepodległości nastąpi wtedy, gdy ukryte siły ludu polskiego zostaną wyzwolone, choćby przez ruchy rewolucyjne, o ile szlachta przeciwstawi się dążeniom mas ludowych. Krasieński, dopatrując się w tym gloryfikacji rewolucji, pisze „Psalm przyszłości” (1845), spośród których „Psalm miłości” zawiera najwięcej danych do określenia sądów poety o przyszłej roli ludu i szlachty. Dostrzegając w ideologii Towarzystwa Demokratycznego tendencje zgubne, uważa, że lud może walczyć o wolność przy boku szlachty, którą zasługi upoważniają do dalszego przodownictwa:

Program
ludowo-demokratyczny
w „Prawdach”
Kamieńskiego

„Jeden tylko, jeden cud,
Z szlachtą polską polski lud,
Jak dwa chóry — jedno pienie.”

Krasieński
a lud

Tej jednak gloryfikacji przeżytej szlachty przeciwstawił Słowacki w wierszu „Do autora trzech psalmów” — gloryfikację polskiego ludu. Duch zdaniem poety w swej ekspansji do doskonalenia używa różnych środków, a więc ewolucji i rewolucji. Słowacki zarzucił Krasieńskiemu nieznamość środków działania przysługujących ludowi. Rewolucja może być środkiem realizacji myśli bożej. Szlachta już się przeżyła, gdyż jej serce chore, a lud nazywa poeta ojcem. To stanowisko Słowackiego jest dalszą konsekwencją jego pojęcia ducha jako rewolucjonisty, dążącego różnymi środkami do osiągnięcia szczytów moralnych.

Gloryfikacja
szlachty
w „Psalmach”
Krasieńskiego

Sprzeciw
Słowackiego

Reakcja
Kraśińskiego
na rok 1846

Po rzezi galicyjskiej w 1846 pisze Kraśiński „Psalm żalu“, w którym odpowiedzialnym za tę zbrodnię czyni Towarzystwo Demokratyczne, nie wspominając o roli Austrii, która przez rozbicie solidarności narodowej chciała zapobiec powstaniu, przygotowywanemu przez Towarzystwo Demokratyczne.

Obrazki z życia
ludu u Pola
i Lenartowicza

Obrazki z życia ludu spotykamy w „Pieśni o ziemi naszej“ Wincentego Pola. Podkreśla tu poeta pracowitość, pogodę i rozsądek chłopów. Idealizację ludu mazowieckiego jako twórczej narodowo warstwy spotyka się w poezjach Teofila Lenartowicza. Dostrzega w nim autor ponadto wesołość i zawadiactwo. W „Bitwie Racławickiej“ opisuje sceny powstania kościuszkowskiego, w którym lud brał udział.

Lud zbiorowym
bohaterem
w „Starej
Baśni“

„Stara Baśń“ jest odtworzeniem tradycji ludu słowiańskiego, zamieszkującego ziemię polską. I to jest głównym problemem powieści. Trudno by wskazać jakiegoś indywidualnego bohatera lub centralne wydarzenie w utworze. Mamy natomiast opisy ślubów, postrzyżyn, pogrzebów, strojów, zbroi, świątyń itp. Autor ze starannością podmałlowuje tło obyczajowe, sama zaś akcja toczy się wolno i ma często charakter sielankowy.

Mieszczanie
w pow. „Dzie-
cię St. Miasta“
Kraszewskiego

Udział mieszczan w walce powstańczej w 1863 r. opisuje K. w powieści „Dziecię starego miasta“. — Mieszczanie także występują w powieści poetyckiej Miecz. Romanowskiego „Dziewczę z Sącza“. Poeta realistycznie opisuje ich zalety i wady.

Środowisko
chłopskie
w „Anielce“

Wieś odmalował Prus w „Anielce“ i to w dość szerokim przekroju. Występują tu środowiska: chłopskie i dworskie. P. przedstawia środowisko chłopskie jako ciemne i niekulturalne. Miejscem zgromadzeń, jakby „świetlica“ jest karczma, w której pod czujnym okiem Szmula zapadają uchwały o znaczeniu społecznym dla wsi. Chłopi są naiwni, niesolidarni (chyba że chodzi o dziedzica) i niezorganizowani w działaniu. Łączy ich jedno — niechęć, a u Gajdy nawet nienawiść do dworu; łączy ich także inna cecha — chciwość ziemi. Na braku zorganizowania chłopów i lekkomyślności dziedzica zarabia Szmula, intrygując między dworem i chłopami.

Cechy chłopów
w „Anielce“

Szmula
i jego rola

Mieszczaństwo warszawskie w „Lalce” Prusa składa się z Polaków, Żydów i Niemców. — Według przedstawienia autora Żydzi i Niemcy odznaczają się oszczędnością, praktycznością i pracowitością; tych cech brak właśnie Polakom; a nawet tym osobnikom, którzy wyróżniają się na polu praktycznego działania, utrudniają mieszczenie stwarzanie nowych wartości, jak to było w stosunku do Wokulskiego, który ze strony mieszczaństwa spotykał się z zawiścią i plotkarstwem. Rojny tłum Warszawy występuje w powieści na dalszym planie: kupcy, ekspedienci, robotnicy i studenci, sympatycy budzącego się socjalizmu, są poza Rzekim i Żydami zaledwie naszkicowanymi sylwetkami.

Mieszczaństwo
w „Lalce”

Lud walczący o swe prawa najwszechstronniej został odmalowany w „Faraonie” B. Prusa. Akcja rozgrywa się w XI w. za Ramzesa XII, kiedy Egipt stał u szczytu potęgi, na której jednak pojawiały się już rysy z powodu braku równowagi w podziale dóbr materialnych i z powodu niesprawiedliwości w korzystaniu z praw i w podziale obowiązków. Społeczeństwo egipskie dzieli się na warstwy uprzywilejowane: kapłani, szlachta i urzędnicy — oraz wydziedziczone — lud. Między tymi warstwami trwa walka. — Pierwsi mają dostęp do wiedzy, stanowisk i zarobków; drudzy mają obowiązki pracy, płacenia podatków i rezygnacji z wszelkich ambicji; lud ten jest jednak na tyle ciemny, że nienawiść swą zwraca bezpośrednio na dzierżawców, a nie przeciw niesprawiedliwemu ustrojowi. Najważniejsze bołaczki wadliwego ustroju państwa pragnie usunąć następca tronu, Ramzes XIII, proklamując program z wdzięcznością przyjęty przez lud i wojsko; tezy tego programu to skupienie władzy w rękach rządu, zakaz stosowania kar cielesnych, prawo do wypoczynku, ograniczenie podatków i zapłata długów ze skarbów nagromadzonych w labiryncie. Klęska rewolucyjnego ludu i śmierć Ramzesa zdają się zapowiadać dalszą niewolę. Jednak przewidujący

Warstwy społeczne
w „Faraonie”

Walka klas

Program
Ramzesa XIII.

Podjęcie programu Ramzesa XIII przez Herhora

kapłan Herhor zostawszy faraonem podejmuje program młodego przywódcy ludu, widząc od dawna konieczność reformy społecznej państwa. Idea więc żyje nadal mimo śmierci jej twórcy, lecz realizuje ją antagonistą polityczny; pamięć o Ramzesie zaginęła, a Herhor ściąga na siebie błogosławieństwa wdzięcznego ludu. — Prócz problemu walki klas Prus zwrócił także w tej powieści uwagę na statyczność sił ludu, który przez długie lata może cierpieć niewolę, dopóki nie zjawi się przywódca i nie zdynamizuje go. — Lud pomimo swej utajonej potęgi zdany jest na łaskę czy niełaskę grupki przywódców; jego losy zależą od dobrej czy złej woli przywódcy.

Statyczność sił ludu

Konieczność oświecenia ludu — problemem „Dziurdlów“

Problem oświecenia ludu wiejskiego przedstawiła Eliza Orzeszkowa w „Dziurdlach“. Tragiczne następstwa ciemnoty, która może wyrządzić krzywdę niewinnym, widzimy na losach Pietrusi. Nad całym fanatycznym tłumem wsi unosi się zabobon jak złowróżbne fatum. Pietrusia wychowana w atmosferze swej wsi wierzy, jak i wszyscy w magię czarów, które ujawniają czarownicę, i wystąpiłaby przeciw każdej kobiecie, gdyby pojawiła się niespodziewanie po zapaleniu ognia, ale nie może uznać konsekwencji tej wiary w stosunku do siebie. Odczuwa krzywdę wyrządzoną sobie, ale nie odczułaby krzywdy cudzej. — W konflikcie między sobą a zbiorowością wsi staje się ofiarą. Prócz sprawy ogólnej występuje tu sprawa indywidualna Stefana Dziurdzi, który się mści za odrzucone zaloty, i Szymona — za odmowę pomocy w zdobyciu pieniędzy. Chłopi są zbyt ciemni, by odnaleźć naturalną przyczynę choroby trzody. Słusznie tedy okrucieństwo tłumu i tragiczną śmierć Pietrusi przypisuje autorka brakowi oświaty. Zbrodnie lęgną się w oparach upodlenia lub ciemnoty.

Niekonsekwencja Pietrusi

Sprawa ogólna i indywidualna splecione w losach Pietrusi

„Nad Niemnem“ obrazem życia ludu

„Nad Niemnem“ Orzeszkowej jest obrazem zbiorowego życia ludu z okolic nadniemeńskich. Szlachta chodackkowa w tej powieści trybem życia i poziomem umysłu stoi na równi z włościanstwem. Spotykamy tu opis położenia narodowego, społecznego, ekonomicznego i psychiki ludu tych okolic. Wykazuje on te same cechy typowe, jakie można było spotkać wtedy wśród ludu w innych dzielnicach Polski, a więc: ocenę człowieka według zamożności, głód ziemi, podział na kasty w obrębie

a) przekrój życia ludu

tego samego stanu chłopskiego i nieufność do dworu. Wszechstronnie opisane są zwyczaje i zajęcia ludu: wesela, tańce, zabawy, żniwa i tradycjonalizm. Na tle ogólnym występuje kilka postaci reprezentatywnych: Anzelm oraz Fabian i Jan Bohatyrowiczowie. Małżeństwo Jana z Justyną Orzelską staje się symbolem zbliżenia dworu i chaty, jako hasła wysuniętego przez pozytywizm. Kwestia małżeństwa nie rozwiązuje jeszcze kwestii społecznej i nie poprawi bytu ani roli społecznej mas, ale jest w powieści wyrazem tendencji do zapełnienia przepaści dzielącej szlachtę i chłopów. Zbliżenie stopniowo realizowane mogłoby umocnić polskość w walce o byt narodowy z przeciwnościami spiętrzonymi przez zaborcę.

b) praca
i obrzędy

c) symboliczność
małżeństwa

d) prawdziwe
skutki
zbliżenia
chłopów
i szlachty

Motyw niedoli emigrantów polskich w Ameryce, poruszony przez Sienkiewicza w noweli „Za chlebem”, szerzej rozwinęła M. Konopnicka w „Panu Balcerze w Brazylii”. Zbiorowym bohaterem jest grupa Podlasiaków, którzy dobrowolnie opuszczają kraj, by szukać złotego runa w Ameryce. Spotykają ich jednak same nieszczęścia: pomór, śmierć dzieci, pożar statku, żółta febra. Trudności lokalne nie pozwalają im się zorganizować; powodowani tęsknotą do kraju postanawiają wracać; nie mając pieniędzy, muszą zdobyć je ładowaniem węgla. — Chociaż wszystko utracili, pozostało im w sercu jedno — miłość do rodzinnej ziemi, którą niebacznie opuścili.

Lud w „Panu
Balcerze”
Konopnickiej

XXI.

LUD JAKO ZBIOROWY BOHATER W LITERATURZE „MŁODEJ POLSKI“ I PÓŹNIEJSZEJ

Pogłębiający się pogląd, że odpowiedzialność za losy narodu winna spocząć na szerokich warstwach ludowych i że kultura ludu jest ważnym i równorzędnym członem kultury ogólnonarodowej, wystąpił w wielu ważnych utworach literackich tego okresu.

●powieści
górskie
w utworze
„Na skalnym
Podhalu“
Tetmajera

Kaz. Przerwa-Tetmajer w cyklu opowieści „Na skalnym Podhalu“ stworzył piękną opowieść góralską. Jest to jeden z najoryginalniejszych przejawów regionalizmu polskiego. — W opowiadaniach przedstawił Tetmajer prymitywizm natury i życia górali, kierowanie się instynktami i piękną gwarą góralską. Podobne opowieści, jakie podał Tetmajer, układał prosty góral Sabała, poeta o bardzo rozległej wyobraźni, żyjący w drugiej połowie XIX w.

Sabała

Lud w mło-
dzieńczej twór-
czości
Kasprowicza

Jan Kasprowicz, wyznający w początkach swej twórczości hasła prymatu ludu w życiu narodu, opiewa jego niedolę, dobrze sobie znaną z osobistych doświadczeń, w cyklu „Z chłopskiego zagonu“ i w dramacie „Świat się kończy“. Maluje w naturalistycznych barwach szarość, nędzę i cierpienia ludu polskiego. W duchu pozytywistyczno-społecznym omawia w tym okresie swej twórczości ogólną atmosferę i cechy zbiorowego życia chłopów. Z czasem jednak lud przestanie być „bożyszczem“ dla poety.

W „Zaczarowanym kole“ L. Rydla występuje motyw zespolenia chłopów i szlachty.

Tak ujęty demokratyzm nie występuje w pełni w twórczości pewnych pisarzy Polski niepodległej, lecz wielu z nich porusza tylko niektóre zagadnienia, które by można nazwać demokratycznymi; znajdują się w ich twórczości tylko fragmenty idei demokratycznej i głównie dążą oni w kierunku wywalczenia przynajmniej niektórych praw obywatelskich warstwom nieszlacheckim. W rozdziale niniejszym omówieni są ci pisarze, którzy domagają się tych swobód obywatelskich, a nie ci, którzy żądają jedynie ulgi w stosowaniu ucisku.

Przejawy
myśli
demokrat.
u pisarzy
staropolskich

Za pierwszego pisarza, który rzucił wprawdzie dość ogólnikowo — demokratyczną myśl jednostajnego ustawodawstwa dla wszystkich, można uważać Jana Ostroroga, wojewodę poznańskiego z drugiej połowy XV w. Nie domaga się on jeszcze praktycznego stosowania jednostajności wymiaru prawa dla wszystkich, ale zaznacza, że takie stosowanie byłoby bardzo pożądane. Tę myśl wypowiada w dziele łacińskim „Memoriał w sprawie uporządkowania rzeczpospolitej“, w dziele, w którym omawia także inne problemy państwowe.

Jan Ostroróg
jako pisarz
demokrat.

Tę samą myśl jednostajnego wymiaru prawa podtrzymuje Andrzej Frycz Modrzewski w swoich rozprawach:

Prace
Modrzewskiego

1) w broszurze: „Cztery mowy o karze za męzobójstwo“ (1543) występuje przeciw surowszemu karaniu chłopów za zabójstwo człowieka, niż szlachcica za tę samą zbrodnię. Modrzewski domaga się łagodniejszego traktowania tych samych kar na zabójcę bez względu na jego pochodzenie;

„O karze za
męzobójstwo“

2) w rozprawie: „Mowa miłośnika prawdy“ występuje przeciw prawu wzbraniającemu nabywania dóbr mieszczanom;

Zrównanie
wobec
prawa
za zabójstwo

3) w dziele: „O konieczności naprawy rzeczpospolitej ksiąg pięciorgo“ rzuca w II księdze myśl zrównania chłopów i mieszczan wobec prawa i domaga się tolerancji religijnej. Zdania swoje wyraża w bardziej stanowczej formie niż Ostroróg. — Swe demokratyczne poglądy rozciąga nawet na stosunki kościelne, ponieważ domaga się, aby urzę-

„Mowa miłośnika
prawdy“

3) „O naprawie
rzeczpospolitej“:
zrównanie
chłopów
w prawach

dy w kościele były obsadzone nie przez mianowanie, lecz z wyboru wiernych, nawet świeckich. Występuje także przeciw sądom patrymonialnym, tj. jurysdykcji wobec chłopów. — Dzieła swe napisał po łacinie.

Tolerancję religijną głosili w XVI w. arianie (socynianie).

Olizarowskiego
„O stosunkach
polit.“;
chłopi są
obywatelami

Pierwszym pisarzem w Polsce, który domagał się ze stanowiska prawnego wolności chłopów, jest Aaron Olizarowski, prof. prawa w Akademii Wileńskiej. W dziele „O stosunkach politycznych“ występuje przeciw traktowaniu chłopów jak niewolników; uważa ich za obywateli chłopskiego pochodzenia, zwłaszcza że w czasach najdawniejszych wszyscy byli sobie równi. Prawo niewoli jest uzurpacją szlachty; narzucenie pańszczyzny — krzywdą chłopów; pozbawienie chłopów połowy zbiorów — kradzieżą, prawo życia i śmierci nad chłopem — zbrodnią.

Starowski
w „Reformacji
obyczajów“
żąda wolności
chłopów
i sprawiedli-
wych podatków

W obronie chłopów staje także ksiądz Szymon Starowski; wśród wielu zagadnień poruszonych w jego „Reformacji obyczajów polskich“ (1645) żąda wolności osobistej chłopów, tak nawet, by chłop miał prawo przenoszenia się z miejsca na miejsce, a więc zniesienie *glæbae adscriptio*, przyznanie im takiego wymiaru ziemi, by mogli się utrzymać, i zaprowadzenia sprawiedliwych podatków dla wszystkich, a nie tylko dla stanów nieszlacheckich; autor nie mówi jednak o zrównaniu w prawach.

Piasecki
ujmuje się za
innowiercami

Współczesny mu biskup Paweł Piasecki ujmuje się za innowiercami szykanowanymi przez katolików i do maga się awansu w hierarchii kościelnej dla duchowieństwa nieszlacheckiego pochodzenia. Poglądy swoje wyraził w rozprawie łacińskiej p. t. „Kronika szczególnych czynów w Europie“.

Opaliński
doradza zamia-
nę pańszczyzny
na czynsz

Pewne tylko sugestie o treści demokratycznej czyni Krzysztof Opaliński w satyrze „Na ciężary i opresję chłopską w Polszcze“. Poza przedstawieniem nieludzkiego ucisku chłopów doradza on zamianę pańszczyzny na czynsz, co byłoby zdobyczą społeczną chłopów, i ujmując się także za mieszczanami, uważa, że należy dążyć do podniesienia ekonomicznego miast polskich.

Lubomirski
żąda opodat-
kowania roz-
rzutnych

Na przeciążenie chłopów podatkami oburzał się także Herakliusz Lubomirski, twierdzi on, że podatkami należy przede wszystkim obciążać tych, którzy

więcej trwonią na zbytki, niż świadczą na potrzeby państwa; uważa także za konieczne utrzymywanie stałej armii. Myśli owe wyraził m. in. w dziele „O próżności rad“.

Coraz wyraźniejsze chylenie się państwa ku upadkowi zwłaszcza w XVIII w. wywoływało niepokój wielu rozumnych obywateli, toteż literatura polityczna w Polsce ożywia się w tym stuleciu. Wobec urastających w potęgę państw Wschodu i Zachodu aktualna staje się szybkość reformy. Tej sprawie poświęcił swe dzieło „O naprawie Rzeczpospolitej“ („De ordinanda Republica“) Stan. Karwicki. Poglądy jego zmierzają w kierunku wyrażonego zdemokratyzowania społeczeństwa, a więc jest zwolennikiem jeszcze większego okrojenia władzy królewskiej. dla podkreślenia republikańskiego ustroju Polski, tak aby król był tylko strażnikiem praw i reprezentantem państwa; żąda ograniczenia dochodów szlachty z kopalń soli na rzecz państwa, a głównie na utrzymanie 12 tys. armii i wypłatę żołdu, co uwolniłoby lud od rabunków stacjonującego wojska; domaga się elekcji króla przez tajne głosowanie z decyzją większości głosów, a wreszcie wyraża obawę, że dalsze tolerowanie anarchii spowoduje utratę niepodległości kraju.

Dowodem postępu myśli demokratycznej w Polsce jest dzieło Stanisława Leszczyńskiego: „Głos wolny, wolność ubezpieczający“. Zagadnienie chłopskie stawia autor śmiało jak na owe czasy. Używa argumentów politycznych, humanitarnych i ekonomicznych w sprawie usunięcia przypisania do roli i sądów patrymonialnych, a nawet dowodzi, że oczynszowanie chłopów przyniesie korzyści także i dworom. I to jest wprawdzie połowiczne rozwiązanie zagadnienia wolności włościństwa, ale zastosowanie tych projektów byłoby znacznym posunięciem sprawy chłopskiej ku jej pomyślnemu ostatecznie rozwiązaniu. Używa Leszczyński następujących argumentów:

a) niewola i prawo dziedzica do majątku kmiecia wywołuje w chłopie niechęć do pracy;

Karwicki
w dziele
„O naprawie
Rzplitej“ żąda

a) okrojenia
władzy król.

b) ograniczenia
dochodów
szlachty na
rzecz pań-
stwa

c) elekcji kró-
la większo-
ścią głosów

St. Leszczyński
w „Głosie wol-
nym“ żąda

a) zniesienia
przypisa-
nia do roli
i sądów pa-
trymonial-
nych

b) oczynszowa-
nia

Argumenty
Leszczyńskiego

b) nie pozwala mu na rozwój talentów ze stratą dla kraju;

c) wywołuje niemożność rozwoju przemysłu, rzemiosła i handlu;

d) pogrąża chłopów w ubóstwie i poniża jego godność ludzką;

e) zagraża wojnami chłopskimi.

Konarski
atakuję libe-
rum veto
w dziele
„O skutecznym
rad sposobie“

Do rozstrzygania spraw sejmowych demokratyczną większością głosów nawołuje Książd Stan. Konarski w dziele „O skutecznym rad sposobie“. Skutki wykazują szkodliwość liberum veto.

Częściowe ograniczenie liberum veto nastąpiło dopiero za Stanisława Augusta odnośnie do spraw wojskowych i finansowych państwa, lecz stosowano je tylko przez kilka lat.

Demokratycz-
ność uchwał
sejmu cztero-
letniego

Na drogi demokratyzacji wchodzi rozumna większość narodu w okresie sejmu czteroletniego; w celu naprawy zacofanej struktury politycznej i społecznej państwa zniesiono elekcyjność tronu, wprowadzono głosowanie większością głosów, udział miast w sejmie, opiekę rządu nad chłopem i inne uchwały. Konstytucja 3 maja jest dowodem oprzytomnienia narodu.

Zródła tych
reform

Na przeprowadzenie tych reform oddziałął niepokój o dalsze losy państwa oraz wpływ prądów idących z Francji i Anglii. Niektórzy Francuzi, a wśród nich J. J. Rousseau dawali Polsce projekty reform, Rousseau w dziełku „Uwagi nad rządem Polski“. — Przesady konserwatywnej części szlachty, Targowica, krótki okres owocowania uchwał sejmu czteroletniego i wroga akcja sąsiadów nie dopuściły do reformy państwa.

Przyczyny
bezsukcesyj-
ności reformy

Ustawa Komisji Edukacji Narodowej przewidywała m. in. zakładanie szkół dla ludu wiejskiego i miejskiego. Sprawą opracowania podręczników szkolnych zajęło się Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych; w układaniu podręczników wzięła udział grupa Polaków, a nawet dwóch Francuzów.

Szkoły ludowe
w programie
Kom. Eduk.
Nar.

Dwa kierunki
w społ.: postę-
powy, konser-
watywny

W samym społeczeństwie powstają wyraźne dwa kierunki: postępowy oraz konserwatywny, ośmieszony w „Sarmatyzmie“ przez Zabłockiego.

Do spopularyzowania sprawy ludowej znacznie przyczynił się Uniwersał Połaniecki Kościuszki i powstanie, w którym lud wiejski brał udział.

Niewątpliwie demokratyczne poglądy wyznawał Wojciech Bogusławski. Wprowadzenie ludu i motywów ludowych na scenę świadczy o kierunku jego poglądów i upodobań. Natomiast wyraźnie wypowiedział swe postępowe przekonania J. Ursyn Niemcewicz, poeta i poseł na sejm czteroletni; jest on jednym z pionierów demokracji polskiej. Poglądy swoje wyrażał w redagowanej przez siebie „Gazecie narodowej i obcej” oraz w swych komediach, np. w „Powrocie posła” (1791), ośmieszając w niej konserwatystów i podkreślając obywatelską postawę demokratów, których reprezentuje Podkomorzy i jego syn Walery, zwolennicy reform społecznych i wolności ludu.

Pod wpływem niebezpieczeństw, zagrażających Polsce od wewnątrz i od zewnątrz, pisze Stan. Staszic „Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego” i „Przestrogi dla Polski”. Widząc wzrost potęgi sąsiadów, nieudolność szlachty do stawiania im oporu i anarchię wewnętrzną, nawołuje do tzw. aukcji wojska przez powołanie chłopów do wojska jako obywateli równych szlachcie. By jednak bronić własnej, nie pańskiej ziemi, należy obdarzyć ich wolnością i uwłaszczyć (nie oczynszować). Aby dać dobry przykład, Staszic nabywa dobra Hrubieszowskie i tworzy fundację społeczną na korzyść chłopów. W dziedzinie politycznej domaga się wzmocnienia rządu, dziedziczości tronu, zniesienia liberum veto i głosowania większością głosów. To stanowisko podzielał także Hugo Kołłątaj, szermierz praw mieszczaństwa. W dziełach swych: „Do Stanisława Małachowskiego Anonima listów kilka” i „Prawo polityczne narodu polskiego” (1790) apeluje do szlachty, aby nie uciskała chłopów, ale tego zagrożenia dokładnie nie omawia.

Uniwersał
Połaniecki

Ludowość
w komediach
Bogusławskiego
wyrazem jego
poglądów
demokrat.

Postępowość
Niemcewicza

„Powrót posła”
wyrazem
postępowości
Niemcewicza

Staszic
w „Uwagach...”
i
„Przestrogiach...”
żąda
powiększenia
liczby wojska
i wolności
chłopów

Akcja
Hrubieszowska

Kołłątaj
obroncą
mieszczań

XXIII.

POLSKA MYŚL DEMOKRATYCZNA OD ROZBIORÓW DO SCHYŁKU XIX W.

Idea demokratyczna w Polsce w XIX w. wyrażała się nie tylko w literaturze jako pogląd pewnych myślicieli na polityczne i społeczne organizowanie życia narodu, ale i w praktyce tego życia. Powstają ruchy polityczne, które wytwarzają z kolei swą literaturę.

Stowarzyszenia
w XIX w.

- a) „Panta
kojna“;
- b) Filomaci

W 1817 r. powstaje w Warszawie związek „Panta kojna“ (wszystko wspólne — gr.), założony przez Ludwika Mauersbergera i głoszący braterstwo wszystkich. Nie obca też była idea demokratyczna Towarzystwu Filomatów w Wilnie. Niewątpliwie jej echem są słowa Mickiewicza w „Pieśni Adamowej“:

„Ale kto w naszym jest gronie,
Śród pracy, czy śród zabawy,
Czy przy pługu, czy w koronie,
Niechaj pomni na ustawy“ —

wobec ustaw bowiem wszyscy członkowie Towarzystwa byli równi sobie bez względu na to czy w herbach mieli wielopałkowe korony, czy też pochodzili od pługa.

Pierwsze
związki
socjalistyczne;
St. Simon

W pierwszej połowie XIX w. powstawały w Europie Zachodniej związki socjalistyczne, reprezentujące myśl demokratyczną. Takie stowarzyszenie utworzył najpierw myśliciel francuski Saint-Simon przy współudziale swych uczniów Enfantin'a i Bazard'a. Wśród Polaków pierwsze przebliski idei socjalistycznej pojawiły się po 1831 r.

na emigracji w Paryżu, ale miały tam zabarwienie mistyczne. Do sympatyków idei socjalistycznej należeli przecież tacy działacze katoliccy jak Kaj-siewicz i Semeniński. Mistykiem i głosicielem równości społecznej oraz wspólnej własności był Ludwik Królikowski.

Socjalizm
wśród
emigrantów
polskich
w Paryżu

Najpoważniejszą organizacją demokratyczną wśród emigrantów było Towarzystwo Demokratyczne Polskie, które swą ideologię wyłożyło w „Manifestie” w grudniu 1836 r. Wyrażał on wiarę w posłannictwo Polski oraz wysuwał podstawowe idee demokracji: skupienie władzy ustawodawczej w rękach ludu, ustrój parlamentarny, wolność słowa, powszechność nauczania oraz uzależnienie prawa do własności od wykonywania pracy. Towarzystwo działało w dwóch kierunkach: walki o niepodległość kraju i o reformy społeczne. Do wybitnych działaczy tego Towarzystwa należeli: Henryk Worcell, Ludwik Nabelak i Ludwik Mierosławski. Wybitnym demokratą był wówczas w Paryżu profesor Joachim Lelewel, choć nie był członkiem tego Towarzystwa; Lelewel wyrażał poglądy skrajne, rewolucyjne; dla uzewnętrznienia swych demokratycznych poglądów chodził w bluzie robotniczej. Radykalnym demokratą był także Maurycy Mochnacki, który gorąco domagał się przeprowadzenia postulatów demokratyzmu. Jego późniejszą zmianę przekonań i zbliżenie się do obozu księcia A. Czartoryskiego należy tłumaczyć dążeniem do skupienia rozbitych obozów polskich. — Na emigracji Henryk Kamieński napisał dzieła: „O prawdach żywotnych narodu polskiego” i „Katechizm demokratyczny”, w których zajmował stanowisko rewolucyjne. Demokratyczny kierunek myślenia wyznawał także A. Mickiewicz, chociaż również nie należał do Tow. Demokrat.

Tow. Demokr.
Polskie

Manifest
Tow. Dem. P.

Wybitni
demokraci
w Paryżu

Dzieła
Henryka
Kamieńskiego

Demokratyzm
A. Mickiewicza

W „Księgach pielgrzymstwa polskiego” Mickiewicz a) zajmuje negatywny stosunek do cywilizacji zachodnio-europejskiej, uważając ją za zaprzeczenie idei chrześcijańskiej; dlatego zdaniem poety pielgrzymi winni zachować odrębność i przygoto-

a) „Księgi
Pielgrzym-
stwa p.”

wywać się w swym gronie do walki o wolność. Wypowiada się jako zwolennik idei braterstwa ludów. Demokracizm chce Mickiewicz budować na odrodzeniu moralnym człowieka.

b) Credo polityczne Mickiewicza w „Symbolu politt.“

Swoje credo polityczne wypowiedział on wyraźnie w „Symbolu politycznym“, napisanym dla legionu polskiego, który miał walczyć przy boku Włoch. Stając tam także na gruncie chrześcijańskim, wypowiada tezy: wolności słowa i wyznania, równości praw dla wszystkich Słowian zamieszkujących Polskę, równouprawnienia kobiety, uprzywilejowanego stanowiska Żydów jako najstarszego narodu wybranego przez Boga, obieralności urzędów i poddania prywatnej własności pod opiekę gminy. — Autor symbolu zaznaczał później swe demokratyczne stanowisko, rewolucyjność i idee solidarności ludów w „Trybunie ludów“. Był to dziennik wydawany w języku francuskim dla szerzenia powyższych idei. Mickiewicz był jego współ-redaktorem.

c) „Trybuna ludów“

Swoisty charakter rewolucyjności Słowackiego

Tendencje demokratyczne zawiera także twórczość J. Słowackiego. Zgodnie ze swą tezą, że duch przez rewolucje zdobywa wyżyny moralne, poeta uważa, że Bóg realizuje swe cele nieraz przez krew, a nieraz ewolucyjnie. Wobec ekskluzywizmu szlachty zajmuje stanowisko negatywne; w wierszu „Do autora trzech psalmów“ (p. str. 133) lud uważa za ojca narodu; wierzy w skuteczność walk i przełomów. Cyprian Norwid w „Fortepianie Chopina“ dostrzega pierwiastek ludowy w muzyce Chopina. Geniusz jego podniósł „ludowe do ludzkości“, tzn. nie naśladował tylko zewnętrznej strony sztuki muzycznej ludu, ale rozwinął jej ducha i ukazał jego istotę. Ludowość odtąd wystąpiła jako organiczny pierwiastek sztuki polskiej, którą przez to stała się demokratyczną w swej treści, ale jeszcze nie w zasięgu. A więc ta muzyka zawiera w sobie przemieniony pierwiastek sztuki ludowej, według określenia Norwida, „Polskę przemienionych kołodziejów“. Zdaniem poety jest to na razie tylko cechą muzyki Chopina, ale w przy-

Ludowość muzyki Szopena według Norwida

Ujęcie istoty twórczości Szopena przez Norwida

szłości będzie to cechą przyszłej, doskonałej Polski, która to, co ludowe, podniesie do najwyższego poziomu ludzkości, do piękna, za którym tęskni duch ludzki. Przyszła Polska uwydatni nie prostactwo, lecz to, co jest istotą doskonałości i piękna — prostotę.

Wiarę w lud polski wyraża Seweryn Goszczyński w „Królu Zamczyska“. Lud jest według poety najszlachetniejszą podstawą narodu. — Goszczyński tworzy także organizacje demokratyczne we Lwowie i Krakowie. Wysiłek do wyzwolenia się starszszlacheckich przesądów i uznania w chłopie brata okazywał Kornel Ujejski. Poeta oświadczył, że struna jego poezji drga bólem ludu; poeta chce przeniknąć do jego serca. Swą miłość do ludu wyśpiewał m. in. w wierszach: „Za służbą“ i „Zawiana chata“.

Wiara
Goszczyńskiego
w lud polski

Zdecydowanymi szermierzami demokratyzmu byli w literat. polskiej — w czasach romantyzmu późniejszego: Zygmunt Miłkowski, który w „Wasylu Hołubie“ żąda uwłaszczenia włościan, praw i sprawiedliwości dla nich, oraz Antoni Pietkiewicz, wypowiadający swe poglądy demokratyczne m. in. w „Zagonie rodzinnym“.

Inni
poeci — demokr.

Dla realizacji tych idei powstają organizacje demokratyczne; należą do nich także pisarze, którzy swoje pióro poświęcili walce o zwycięstwo wyznawanych idei. — Nie tylko miłość cierpiącego człowieka, ale i samo życie kierowało społeczeństwo polskie na drogę rozwiązywania nasuwających się problemów społecznych w duchu demokratycznym. — Po powstaniu styczniowym powstają nawet przeciwne sobie kierunki demokratyczne: tzw. narodowa demokracja i socjalizm.

Teoretykami pierwszej byli Jan Popławski, Zygmunt Balicki i Roman Dmowski, którzy reprezentowali kierunek umiarkowany, uznawali jednak lud za najgłówniejszy składnik narodu; stali na stanowisku klasowym i dążyli do normalnego rozkładu bogactw, podkreślali także siłę uczuć religijnych ludu. Byli autorami wielu pism i broszur. W okresie powrotu w 1905 r. w Rosji stanęli na gruncie państwowości rosyjskiej, ale domagali się autonomii dla Królestwa. W Galicji twórcą ruchu ludowego był Bol. Wysłouch.

Ruch
narodowo-
demokratyczny

J. Popławski

Wysłouch
twórca
ruchu ludowego
w Galicji

Socjalizm zaś, którego podstawy naukowe dał omówiony już Karol Marx (patrz str. 101 „Po-

Socjalizm

a) ideał sprawiedliwości

b) upaństwowienie środków produkcji

c) dochód z pracy

d) materializm dziejowy i teoria nadwartości Marxa

e) rozwinięcie teorii Marxa przez Lenina i Stalina

f) liderzy polskiego socjalizmu

Prus sympatykiem socjalizmu

Prus wytyka błędy narodu

wieść...") i jego uczniowie, jest kierunkiem dążącym do zaprowadzenia w życiu ideału sprawiedliwości społecznej; usiłuje więc zorganizować społeczeństwa na podstawie wspólnoty własności, by przez to sprawiedliwie rozłożyć dobra i uniknąć wyzysku; chce on własność prywatną zastąpić przez upaństwowienie środków produkcji, a więc: ziemi, fabryk i kopalń. W społeczeństwie socjalistycznym dochód można czerpać tylko z pracy, a nie ze sprytniej operacji kapitałami. Teoria Marxa o materializmie dziejowym głosi, że stosunki w społeczeństwie układają się zależnie od sposobu produkcji i wymiany dóbr; a teoria nadwartości uzasadnia, że siła robocza jako jeden z towarów rynkowych i cena jej, tj. płaca zależy od wysokości kosztów utrzymania. Wartość wytworu jest wyższa od płacy robotnika, stąd kapitalista wyzyskuje nadwartość bez pracy, płacąc robotnikowi tylko koszty utrzymania, a nie opłacając tej wartości, jaką materia otrzymała dzięki pracy robotnika, a to uważa za niesprawiedliwe. — Teorię Marxa rozwinął później Lenin w zakresie teorii państwa, a ewolucyjnie myśl Lenina rozwija J. Stalin w „Zagadnieniach leninizmu”. — Nowoczesny socjalizm pojawia się w Polsce po r. 1863 (patrz str. 159—163 „Sylwetki robotników“) i zdobywa sobie zwolenników w teorii i praktyce. Poza wspomnianymi już Waryńskim i Dłuskim do liderów socjalizmu w P. P. S. należą Jodko, Perl, St. Grabski i inni działacze na emigracji; Ign. Dąziński zaś w b. Galicji. — Byli oni nie tylko wytrawnymi praktykami w pracy terenowej, ale i autorami wielu pism socjalistycznych.

Idee socjalistyczne zdobyły sobie sympatię wielu pisarzy. Do takich należy Bol. Prus. W swych nowelach i powieściach wytyka dworom indyferentyzm wobec społecznych problemów wsi, uwypukla siły żywotne chłopca (p. „Anielka“, „Placówka“ str. 126—7), marnowanie się talentów wśród ludu (p. „Antek“ str. 126), powstawanie nowych sił w miastach i ich prawo do życia (p. „Lalka“ str.

- a) indyferetyzm społeczny dworów 102—3), niewolę ludu (p. „Faraon“ str. 135) zagadnienie organizacji państwa (p. Faraon“ str. 135—6), i t. d.

- b) marnowanie talentów ludu

- c) niewolę ludu Oświata, emancypacja, stosunek dworu i chaty u Orzeszkowej

Demokratyzm Konopnickiej

obrazy krzywdy podniętą do zmiany stosunków

Zmiana form życia w przyszłej Polsce
■ A. Asnyka

Kwestię oświaty wśród ludu, emancypację kobiet, współżycie dworu i chaty oświetla także E. Orzeszkowa w „Chamie“, — „Dziurdziach“, — „Marcie“, — „Nad Niemnem“ (p. str. 136).

Krzywdę ludu we wzruszający sposób opisuje M. Konopnicka w swoich obrazkach. Demokratyzm autorki polega na odmalowaniu niezawinionej krzywdy, przez co budzi współczucie i wywołuje gorącą chęć naprawy zła. Kontrast pomiędzy realizmem życia pokrzywdzonych warstw a świadomością o pomyślnym bycie warstw uprzywilejowanych lub świadomością, że społeczeństwo tak mało czyni wysiłków dla usunięcia cierpienia ludzi nie umiejących albo nie mogących się bronić — wywołuje poczucie solidarności z tymi, którzy są wydziedziczeni z praw i skazani na cierpienie z powodu przewagi silniejszych. Taką postawę zajmuje Konopnicka i ta postawa udziela się czytelnikowi takich jej obrazków jak: „Jaś nie doczekał“ — „W piwniczej izbie“ — „Wolny najmity“ — „Nasza szkapą“ i wiele innych.

A. Asnyk wierzy, że przyszła Polska będzie w swym historycznym istnieniu dalszą kontynuacją losów tego samego narodu, ale wiele form jej dawnego życia będzie musiało ulec zmianie, aby dostosować się do tych warunków, które zostały wytworzone przez ewolucyjny rozwój życia. „Będzie inną, choć będzie tą samą“, mówi w sonetach „Nad głębiami“.

POLSKA MYŚL DEMOKRATYCZNA W LITERATURZE
POLSKIEJ CZASÓW NAJNOWSZYCH

Tendencje
demokratyczne
w „Weselu”
Stan.
Wyspiańskiego

Tendencje demokratyczne odbiły się potężnym echem w twórczości Stan. Wyspiańskiego. W „Weselu” uważa warstwę chłopską za odłam narodu, który ma więcej danych do kierownictwa życiem narodu, aniżeli jałowa i pozbawiona woli inteligencja. Warstwa, która wydała z siebie dynastję Piastów, winna ster życia narodowego ująć w swoje ręce. („Piast” — St. W.) „Wesele” — jak wiadomo — było napisane z powodu ślubu L. Rydla z chłopką, ale słusznym zdaniem poety takie objawy nie są jeszcze dowodem zdemokratyzowania się społeczeństwa; poeta żąda więcej: chce, aby naród zdobył się na jasny i celowy program współdziałania obu warstw; by chłopci przejęli się ideą walki o dobro narodu jako i ich dobro; by inteligencja zeszła z piedestału stanowej wyższości i poczęła uważać się tylko za jeden z członów narodu, uznając równe prawo do Polski także i ludu i wprawdając go w obręb żywotnych spraw narodu.

J. Kasprówicz
a demokrację

Demokratyczną postawę wobec życia zachowuje Jan Kasprówicz, ale lud jest dla niego „bożyszczem” do 1897 r. W następnych okresach inne problemy pociągały uwagę poety.

A. Niemojewski
bojownikiem
demokracji

Bojownikiem idei demokracji jest Andrzej Niemojewski. Widzi on w warstwach robotniczych i chłopskich siłę i wolę, która może oddać wielką przysługę sprawie narodowej. Tę siłę stwierdza w niezmąconej pracy robotnika w fabrykach, kopalniach i hutach oraz w narastającej fali idei rewolucyjnej. Zasadni-

cze jego utwory poruszające te problemy noszą tytuły: „Polonia irredenta” — „Ludzie rewolucji” i inne.

Demokratyzm Stefana Żeromskiego występuje najrealistyczniej w „Ludziach bezdomnych”. Poglądy autora reprezentuje w tej powieści dr Tomasz Judym, sam pochodzący z ludu, toteż rozumie jego niedolę: widzi ją w nędzy, brudzie, w przeciążeniu wyniszczającą pracą i w braku opieki lekarskiej, ponieważ lekarze są opiekunami zdrowia tylko bogatych. Żeromski maluje rozpaczliwe obrazy tej niedoli: np. we wsi Cisy ludność masowo choruje na malarię w pobliżu luksusowego uzdrowiska, a nawet szpitalika, ale nikt nie pomyśli o leczeniu chorych, a już tym bardziej o usunięciu sadzawek, źródła epidemii, gdyż to obniżyłoby frekwencję kuracjuszy i tantiemy przedsiębiorców; opisuje fabrykę cygar, w której robotnicy wyniszczają płuca wdychając tumany pyłu; fabrykę stali, gdzie przez kilkanaście godzin robotnicy muszą z wielkim wysiłkiem pracować bez wytchnienia; kopalnie rud; rozwalone chaty robotników na Śląsku. Wszędzie tam robotnik walczy o byt i przegrywa tę walkę. W poszukiwaniu środków naprawy tej sytuacji Żeromski wskazuje na akcję socjalistów polskich (Korzecki; brat Judyma), a nawet uważa, że ten, kto by chciał przyczynić się do zmiany tych stosunków, winien w istocie rzeczy wyzbyć się szczęścia osobistego, a cały wysiłek włożyć w pracę dla idei usunięcia krzywdzących urządzeń społecznych. Żeromski wierzy, iż nastąpi pożądana naprawa, a wyrazem jego wiary jest wizja szklanych domów w „Przedwiośniu”; znajdują w nich wypoczynek i pogodę te najliczniejsze i smagane biczem niesprawiedliwości rzesze.

Bojownikiem demokratyzmu w twórczości i w konspiracyjnej pracy P. P. S. był Gustaw Daniłowski. W nowelach i w powieści „Z minionych dni” oraz w innych odtworzył ofiarę pokoleń polskich w walce o wolność narodu i budowanie jego życia na gruncie sprawiedliwości, równości społecznej i braterstwa ludów. W powieści „W miłość

Judym — jako
reprezentant
poglądów
Żeromskiego

Obrazy
niedoli ludu
w „L. bezd.”

Wskazanie
środków
naprawy zła
społecznego
w „L. B.”

Daniłowski
bojownikiem
demokrat.

Opis przeżyć
bojowników
o wolność
i demokrację
■ Gałęckiego

i w boju" (1910) opisuje z życia wzięte typy bojowników o wolność i demokrację. Daniłowski jest właśnie typem czystego ideowca, który miłuje ideę dla niej samej. Ofiarność swoją przypłacił ciężką chorobą, która zabrała mu życie. — Ideologicznie bliski mu jest Tadeusz Gałęcki (A. Strug). Brał on także udział w pracach konspiracyjnych. Jego wcześniejsze powieści są opisem przeżyć konspiratorów i rewolucjonistów walczących o ideały demokratyczne, jak to przedstawia w „Ludziach podziemi” lub w „Dziejach jednego pocisku”. Widzimy tu obraz nerwowej pracy i ścigających konspiratora niebezpieczeństw. Agitacje, zamachy, więzienia i kaźnie — to udział życiowy konspiratora. W „Panu i parobku” szlachcic przezwycięża błędy swych ojców.

Postawa
Rostworowskiego
wobec
arystokracji

Ostrzeżenie
arystokracji
przez
Rostworowskiego
w „Pod górę”
i
„Niespodziankę”

Dantejskie
obrazy nędzy
w „Miłosierdziu”

Krytyczną postawę wobec warstwy arystokratycznej zajął wybitny dramaturg polski, Karol Hubert Rostworowski, choć sam pochodził z tej warstwy. W trzecim akcie swej sztuki „Pod górę” zarzuca arystokracji bezprogramowość, brak wydajnej pracy i dobrego przykładu; nazywa arystokrację „wystawą i próżnością narodową”; społeczeństwo na nią i za nią pracuje. — Ostrzega, że jeśli nie nastąpi zmiana, — „będzie musiała śpieszyć do szlachtuzy”, a „narzędziem rzeźnika będzie gilotyna”. Godzina zemsty tłumu zdaniem poety jest bliska, a ratunek widzi w uznaniu praw warstw ludowych do życia i w utrzymaniu czystości zasad, które wzmocnią pion moralny narodu. A. Nowaczyński tego samego memento dopatruje się w „Niespodziance” Rostworowskiego: jak droga do szczęścia Franka nie wiedzie przez zamordowanie Antka, tak i awansu społecznego nie osiągnie się przez wysysanie jednych przez drugih. — Dantejskie obrazy wyzysku i nędzy wydziedziczonych oraz ich bunt przeciw okrutnemu porządkowi widzimy w „Miłosierdziu”. — Silny jest wiersz poety „Robotnicze”, w którym wskazuje na poczucie solidarności, sprawiedliwości i siły, cechujące robotników; szubienice stawiają raz na sto lat, gdy ich cierpli-

wość się wyczerpie, jeśli widzą, że „wielcy“ nie spełniają tego, czego od nich spodziewa się społeczeństwo. Topór do ręki wkłada zawód i rozpacz. W tych i innych utworach staje po stronie skrzywdzonych.

Poczucie
sprawiedliwości
robotników w
„Robociarzach“

Po Pierwszej Wojnie Światowej to, co w okresie niewoli było przeważnie myślą, z trudem stosowaną w życiu ze względu na warunki, staje się w wolnej Polsce czynem. Idea demokratyczna najodważniej i najczynniej, wyznawana przez socjalizm polski, poczyną wpływać na rządy krajem. Socjaliści tworzą pierwszy gabinet w niepodległej Polsce; doprowadzają do zjednoczenia partii socjalistycznych w trzech zaborach; wciągają do organizacji nowe rzesze robotników, tworzą związki zawodowe i zakładają w 1922 r. T. U. R., Towarzystwo Uniwersytetów Robotniczych, dla przygotowania narybku młodzieży. W sejmach walczą o demokrację, ochronę pracy i reformę rolną. Napotykać jednak na sprzeciw partii opozycyjnych, które udaremniały im wprowadzenie w życie socjalistycznego programu według zamierzonego planu.

Realizacje
myśli demokr.
po I wojnie

Po drugiej Wojnie Światowej partie demokratyczne: P. P. R. — P. P. S. — S. L. i inne, sfederowane pod hasłem jedności narodowej, objęły rządy w kraju i planowo realizują przebudowę ustroju w kierunku utworzenia republiki ludowej, przeprowadzając łańcuch ważnych reform demokratycznych.

Realizacja
myśli demokr.
po II wojnie

Wśród dzisiejszych teoretyków demokratyzmu wyróżnił się pracą organizacyjną, polityczną i publicystyczną Władysław Gomułka — (Wiesław), który wydał w 1947 r. aktualną broszurę w sprawie przebudowy ustroju Polski p. t. „O jedność klasy robotniczej“ oraz zbiór rozpraw politycznych p. t. „W walce o demokrację ludową“. Pojawiła się także książka polityczna dr. F. Widy-Wirskiego „Polska i rewolucja“.

W. Gomułka
jako działacz
i publicysta

Demokratyczny
Parnas polski
doby dzisiejszej

Na Parnasie polskim w poezji i prozie reprezentują myśl demokratyczną liczni twórcy, do których — by wymienić choćby najpopularniejszych — należą: Wł. Broniewski, J. Tuwim, M. Jastrun — poeci; K. Brandys — powieściopisarz; St. Żółkiewski i J. Kott — krytycy i publicyści (patrz str. 30).

XXV.

SYLWETKI ROBOTNIKÓW W LITERATURZE POLSKIEJ

Program pracy od podstaw w czasach ^{IP}pozytywizmu przewidywał nie tylko szerzenie oświaty wśród ludu, budzenie w nim zainteresowań życiem narodu i pogłębianie jego uczuć patriotycznych, ale i chciał spowodować szybszy rozwój przemysłu i handlu. Te tendencje szczególnie przejawiają się w zaborze rosyjskim. — Dwie okoliczności głównie wpłynęły na uprzemysłowienie tej części kraju.

Od czasu zniesienia pańszczyzny i uwłaszczenia chłopów poczynają wzrastać trudności finansowe gospodarstw rolnych ziemian; przewrót ekonomiczny, jaki wskutek tego „ukazu” rządu rosyjskiego nastąpił, wywołał bankructwo wielu majątków, wskutek czego liczne rodziny szlacheckie przenoszą się do miast, gdzie tworzą inteligencki proletariat. Miasta zmieniają swój charakter: stają się skupiskami warstw wykształconych oraz centrami przemysłowymi i handlowymi. Przemysł rozwija się na podstawie gospodarki kapitalistycznej, a powstają coraz liczniej fabryki i warsztaty poszukujące taniego robotnika. To powoduje napływ ludności wiejskiej do miast i powstanie proletariatu robotniczego.

Drugim czynnikiem, który wpłynął na rozwój przemysłu, było zniesienie granicy celnej między Polską a Rosją stanowiącą chłonny rynek zbytu dla towarów polskich; w ślad za tym szedł wzrost zamożności posiadaczy. — Przenikające do Polski idee socjalistyczne znalazły więc odpowiedni

Przeobrażenia
w folwarcznej
gospodarce
od 1864 r.
i następstwa ich

- a) bankructwo wielu majątków
- b) napływ ziemian do miast
- c) powstawanie fabryk
- d) wielki kapitalizm
- e) powstanie proletariatu robotniczego

Zniesienie
granicy celnej
między Polską
i Rosją
powodem
wzrostu
zamożności
w zaborze ros.

Pomyślny grunt
do rozwoju idei
socjalistycznych

Dłuski,
Waryński
i Limanowski
pierwszymi
głosicielami
socjalizmu

Powstanie
P. P. S.

Taktyka
P. P. S.

Nowy typ
pracownika —
robotnik
fabryczny

Brak powieści
poświęconej
kwestii
robotniczej

Świat
robotniczy
u B. Prusa:

a) „Michałko“

teren do rozwoju, biorąc w opiekę robotnika przez żądanie polepszenia warunków pracy i ustawodawstwo ochronne. Pierwszym głosicielem idei socjalistycznych w Polsce był Bol. Limanowski, autor rozprawy „O kwestii robotniczej“; pierwszymi pionierami socjalizmu w Królestwie byli: Kazim. Dłuski i Ludwik Waryński. Początkowo socjalizm polski dąży do wyzwolenia robotnika spod wyzysku kapitalizmu, kiedy jednak dzięki wysiłkom Limanowskiego powstaje Polska Partia Socjalistyczna na zjeździe w Paryżu w 1892 r., w programie swoim na pierwszym miejscu stawia walkę z caratem, jako najważniejszy wówczas postulat taktyczny, na drugim walkę z kapitalizmem, na trzecim — powołanie do udziału w życiu politycznym mas ludowych. W życiu więc społecznym w całej doniosłości staje kwestia robotnicza, wysuwa się nowa i liczna warstwa, a wreszcie wśród szlachty, chłopów i kupców pojawia się nieznany dotąd typ człowieka — robotnik fabryczny. — Te przemiany odbiły się echem w literaturze.

Piśmiennictwo nasze nie posiada utworu, który by jako główny problem ujmował zagadnienie robotnicze lub przedstawiał życie robotnika na tle jego środowiska, jak to Reymont uczynił odnośnie do warstwy chłopskiej. — Mamy jedynie pewne migawkowe fragmenty z życia robotników (np. „Dym“ Konopnickiej) lub zagadnienie robotnicze jako motyw wtórny dla kontrastowego podmalowania życia fabrykantów (np. „Ziemia obiecana“ Reymonta).

Świat robotniczy spotykamy w „Michałku“ Bol. Prusa. Występują tam robotnicy budowlani, pracujący przy wznoszeniu domu. Jeden z nich, cieśla, uległ wypadkowi z powodu zawalenia się rusztowania; nieszczęśliwemu śpieszy z pomocą Michałko, który także przybył do miasta w poszukiwaniu pracy. — Michałko nie walczy z instynktem samozachowawczym wobec tragedii cieśli, lecz odruchowo, kierując się również jakby instynktem miłości bliźniego, czyni to, co nakazuje sumienie.

Młynarz i kowal występują w „Przygodzie Stasia”; nie widzimy ich jednak dokładnie przy pracy, gdyż grają oni tam rolę uboczną. — W „Powracającej fali” Niemiec - fabrykant wyzyskuje polskich robotników przedstawionych ogólnie, nie udziela im w razie potrzeby pomocy, a swoje wzrastające wydatki pokrywa obniżką płac robotników.

b) młynarz i kowal w „Przygodzie Stasia“

c) robotnicy w „Powracającej fali“

Również epizodycznie pojawiają się robotnicy w „Lalce”. Są to dwaj bracia Wysoccy: woźnica i dróżnik; obaj znajdują się w ciężkich warunkach materialnych, przesładowani przez los. Wokulski woźnicy pomaga pieniądze, aby się zagospodarował i kupił sobie konia; dróżnik Kasper wskutek starań Wokulskiego został przeniesiony z Częstochowy do Skierniewic. — W „Lalce” mamy także epizodycznie poruszoną sprawę przemysłu fabrycznego w Łodzi i opis fabryki przeróbki żelaza we Francji: „pół - nadzy robotnicy jak spiżowe posagi o ponurych wejrzaniach” robią wstrząsające wrażenie na p. Izabeli. Przemykają się koło pieców dyszących płomieniami i wielkich maszyn sapiących jak potwory. Izabela uspakaja się, kiedy ojciec ją zapewnia, że „nawet oni” nie czynią kobietom nic złego, ale wyczuwa, że te pół - dzikie stworzenia zagrażają istnieniu jej salonowego próżniactwa.

d) Wysoccy w „Lalce“

e) fabryka żelaza w „Lalce“

Grupy bezimiennych i ciężko pracujących robotników rolnych występują w „Faraonie”.

f) bezimienni robotnicy w „Faraonie“

W powieści Al. Świętochowskiego p. t. „Aureli Wiszar”, która jest drugą częścią jego trylogii wydanej p. t. „Nieśmiertelne dusze”, właściciel fabryki papieru, ulegając prośbom żony Reginy, zamierza dopuścić robotników do udziału w zyskach, jednak przeciwnicy Wiszara podpalają fabrykę i wrzucają w płomień niepraktycznego altruistę.

Tragiczna śmierć altruisty-fabrykanta w „Aurelii Wiszara” Al. Świętochowskiego.

W powieści Michała Bałuckiego „Byłe wyżej” spotykamy świat rzemieślniczy, jak również w komedii J. Korzeniowskiego „Majster i czeladnik”.

Świat rzemieślniczy u Korzeniowskiego i Bałuckiego

Korzystając z planu powieści, którą Żeromski zamierzał wydać p. t. „Hutnik”, Artur Gruszecki pisze swojego „Hutnika”, przedstawiając ciężar pracy tego zawodu.

„Hutnik” A. Gruszeckiego

**Piaskarz
w „Naszej
Szkapie“
M. Konopnickiej**

Nowela M. Konopnickiej „Nasza szkapa“ opisuje tragedię rodziny Filipa, piaskarza. Zimą z powodu braku pracy rodzina pogrąża się w nędzy, tym bardziej, że żona Filipa ciężko choruje. Mąż wyprzedaje swą nędzną chudobę, a wreszcie szkapę — żywicielkę, która oddaje jeszcze ostatnią posługę: wywozi zmarłą jego żonę na cmentarz.

**Palacz
fabryczny
w „Dymie“
M. Konopnickiej**

W „Dymie“ kreśli Konopnicka rzewny obrazek z życia dwojga ludzi: matki i syna, Marcysia, palacza w fabryce. Mimo ubóstwa tak wielkiego, że matka odejmuje sobie od ust, byle jej młody syn zasycił głód — są szczęśliwi. Szczęście ich zdruzgotał wybuch kotła fabrycznego; Marcys stracił w tym wypadku życie.

**Robotnik
w „Sobotnim
wieczorze“
M. Konopnickiej**

Robotnikowi w „Sobotnim wieczorze“ nie wystarcza tylko praca i wódka: do głowy jego cisną się pytania, na które nie znajduje odpowiedzi, a w sercu budzą się uczucia, których nie ma komu wypowiedzieć. Zdaje on sobie sprawę, że istnieje wiele tajemnic w życiu, które by chciał poznać, ale u kogo i gdzie znajdzie na nie odpowiedzi? Czy w szynku? Robotnik cofa się przed jego progiem, bo wie, że tam znajdzie pijanych towarzyszy i upodlenie. — Stojąc bezradnie i nie wiedząc, co uczynić z samotnością i nudą długiego wieczoru, „podumał — i poszedł do szynku“. — Na szczęście dzisiejsza rzeczywistość rozwiązała problem kulturalnej rozrywki robotnika, stwarzając przy fabrykach świetlice, jako miejsce jego wypoczynku i nauki.

**Stolarz
w obrazku
„Jaś
nie doczekał“**

W obrazku „Jaś nie doczekał“ mały syn stolarza choruje na gruźlicę. Zbolały ojciec, aby ratować dziecko, zastawia narzędzia swej pracy. Wezwany lekarz spełnił obojętnie obowiązek i udzielił kilku niewykonalnych rad. — Autorka między wierszami wypowiada myśl, że przyczyną śmierci Jasia jest wyzysk robotnika i brak opieki lekarskiej. — Konopnicka obarcza społeczeństwo odpowiedzialnością za śmierć tego dziecka. I tu zestawienie z dzisiejszą rzeczywistością wskazuje, jak

bardzo zmienił się na lepsze stan robotnika od czasów Konopnickiej przez stworzenie ośrodków opieki lekarskiej przy fabrykach i umożliwienie leczenia społecznego.

Świat robotniczy występuje epizodycznie w „Ziemi obiecanej” Reymonta. — Świat ten podkreśla swą nędzą przepych życia milionerów - fabrykantów, których Reymont maluje jako ludzi cynicznych i brudnych; snobizm skłania ich do budowania nawet im samym niepotrzebnych pałaców. Z drugiej strony widzimy robotników wyzyskiwanych, mieszkających w norach i przepracowanych. Różnice między tymi światami występują z siłą tragiczną i wykazują, jak bardzo miłość bliźniego i współczucie dla cierpienia ginie w sercach tych, którzy nade wszystko ukochali złoto.

Kontrast
między
fabrykantami
a robotnikami
w „Ziemi
obiecanej”
Reymonta

Problemy, występujące w „Ludziach bezdomnych” St. Żeromskiego zostały omówione na str. 112 „Powieść w czasach Mł. P. i najnowsza” oraz na str. 155 „Polska myśl demokratyczna w lit. czasów najnowszych”. — Charakteryzując pracę robotnika w swoich czasach, Żeromski wykazuje, że przewyższa ona siły robotnika jakością — i długością trwania, wyczerpuje jego psychikę automatyzmem, odbywa się w niehigienicznych warunkach, a mimo to wszystko jest źle opłacana i rozbija jego rodzinę, gdyż i żony robotników zmuszone są podejmować się pracy, często zupełnie nieodpowiedniej, co ujemnie wpływa na wychowanie dzieci (obrazy: fabryka cygar, stalownia, kopalnie, nory robotnicze w Zagłębiu, podwórze przy ul. Ciepłej). Przedstawicielem walczącego proletariatu jest Wiktor Judym, robotnik, członek PPS. — Pracuje on w fabryce przeważnie przez cały dzień; zarobki jego nie wystarczają mu na utrzymanie rodziny, toteż i żona jego zostaje robotnicą fabryczną. Mimo to Wiktor znajduje jeszcze czas na udział w pracach organizacji. Walkę o lepszą dolę proletariatu Wiktor przypłaca opuszczeniem ojczyzny, ponieważ policja wpadła na trop jego działalności.

„Ludzie bezd.”
St. Żeromskiego

Charakterystyka
pracy
robotnika
w tym utworze

Wiktor Judym
reprezentantem
walczącego
proletariatu

XXVI.

DWA OBOZY W „NIEBOSKIEJ KOMEDII” I STOSUNEK DO NICH Z. KRASIŃSKIEGO

Przeżycia
i obserwacje
stosunków
w Europie
wywołują
niepokój
Z. Krasińskiego
o losy kultury

Przeżycia osobiste Z. Krasińskiego, obserwacje wydarzeń i rozmyślenia nad tendencjami współczesnej mu epoki wpłynęły na opisanie w „Nieboskiej Komедii” przeczuwanego konfliktu pomiędzy obozem kapitalistyczno-konserwatywnym i ludowo-postępowym w wizji poetyckiej. Krasiński zaniepokojony zbliżającą się przyszłością dał wyraz swym obawom o losy kultury, widząc przy tym rozpadanie się społeczeństwa arystokratycznego i wdzierania się na jego miejsce nowych i zdaniem poety zgubnych sił społecznych.

Wpływ
powstania
styczniowego
na koncepcję
„N. K.”

Prócz tego na koncepcję „Nieboskiej Komедii” wpłynęły wydarzenia w Polsce w 1830 i 1831 r. Z. Krasiński zamierzał wziąć udział w powstaniu, spotkał się jednak ze stanowczym sprzeciwem swego ojca, Wincentego Krasińskiego, który przedstawił mu powstanie jako ruch rewolucyjny, a nie narodowy. Zygmunt, pragnąc we własnych oczach usprawiedliwić niewypełnienie obowiązku narodowego, chwytła się tego pozoru, co widać z listu do przyjaciela, Henryka Reeve’a. W 1832 r. pisał do niego, że „teorie francuskie zostały przełożone na język polski”. Uważa, iż poza arystokracją w Polsce nic nie ma: mieszczaństwo nie wywiera wpływów na życie narodu, a chłopię są maszynami roboczymi. Zdaje sobie jednak sprawę, że w razie zwycięstwa ludu arystokrację „czeka szubienica i wieczność”.

Stosunek
Z. Krasińskiego
do powstania
styczniowego

W czwartym dziesiątku XIX w. społeczeństwa ogarnął nastrój niepokoju i oczekiwania na nieprzewidziane wydarzenia; niepewność staje się znamiennym czasem. Pojawiają się teorie głoszące konieczność przebudowy ustrojów. Doktryna Saint-Simona, domagająca się przeobrażeń w celu polepszenia warunków bytu klas pracujących, uzależniała od pracy i zdolności korzystanie jednostki z praw i przywilejów obywatelskich. Podobne stanowisko zajmowała także postępową prasę polską. Trafność teorii społecznej St. Simona potwierdziły rozruchy w Lyonie, które wybuchły z powodu wypowiedzenia pracy robotnikom, ponieważ fabrykanci francuscy nie mogli wytrzymać konkurencji Szwajcarów w przemyśle jedwabniczym.

Nastrój
niepokoju
w
społeczeństwach

St.-Simon

Rozruchy
w Lyonie

W 1831 r. Krasiński prowadzi rozmowy z Leonem Łubieńskim, swoim osobistym i politycznym przeciwnikiem, republikaninem, który w gorący sposób przekonywał poetę o konieczności przemian społecznych na drodze rewolucji.

Rozmowy
z Łubieńskim

Echa tych wszystkich doznań i sądów poety odbiły się w koncepcji społecznego tworzywa jego tragedii.

Rozmowa hr. Henryka z Pankracym jest przeglądem błędów i zasług arystokracji. Nie wierząc w swoje siły, udaje ona, że wierzy w Boga. Honor jej — to „łachman na sztandarze ludzkości“. Ojczyzna jest bezwartościowym liczmanem. — To zgrzybiałe pokolenie nie wierzy w ideały, które wyznaje ustami; nie ma ono żadnych podstaw moralnych, by bronić swojego prymatu społecznego w tworzeniu kultury; powrót do przeżytych form cywilizacji stworzonej przez uprzywilejowanych jest chimera. „Adam skonał na pustyni; my nie wrócim do raju“. Arystokrację według Pankracego (Łubieńskiego) obciążają grzechy przeciw człowieczeństwu: morderstwo, przekupstwo, cudzołóstwo, ciemniństwo i trwonienie mienia. Natomiast hr. Henryk (Krasiński) podkreśla zasługi tej warstwy: stworzyła ona myśl i kulturę, pielęgnowała tradycję narodową i rodzinną, a przez to wiązała arysto-

Przegląd win
arystokracji:
a) fałszywa
wiera
b) brak honoru
c) brak miłości
ojczyzny
d) brak
moralności
e) grzechy
przeciw
człowieczeń-
stwu

- Zastugi:**
 a) stworzenie
 myśli
 i kultury
 b) wzięcie
 narodowej
 c) obrona ziemi
 d) wytworzenie
 ośrodków
 cywilizacji

**Zamieranie
 obecnej
 cywilizacji**

**Lęk
 przed wrogiem**

Brak honoru

**Charakterystyka
 hr. Henryka:**

- a) niewiara
 w celowość
 walki
 b) poczucie
 honoru
 i poza
 c) żądza
 władzy
 d) egzaltacja
 e) brak woli
 f) egoizm
 g) patos
 poetycki
 h) hamletyzm

kratyczne pokolenie w łańcuch, w którym następne ogniwa czuły się w łączności z poprzednimi i były odpowiedzialnymi piastunami dziedzictwa przejętego od ojców; broniła ona ziemi i niewojennych klas; wytworzyła ośrodki cywilizacji promieniujące i na tych, którzy nie byli ich twórcami, jak szpitale, świątynie i szkoły.

Ale ta cywilizacja jest cywilizacją zamierającą, arystokracji bowiem brak podstaw moralnych, a więc i siły twórczej, chociaż staje w obronie przeszłości. — Wobec wroga, który chce zająć jej miejsce, opanował ją strach, który stłumił jej ambicję i skłonił do układów przed wydobyciem oręża, tak że nie potrafi nawet umrzeć z honorem. Ma ona teraz jeden tylko cel: zachować życie, a może wspaniałomyślny wróg pozwoli z dóbr pańskich cośkolwiek zachować.

Na czele tego obozu stoi arystokrata, hrabia Henryk, nieprzyjaciół demokratycznego obozu i obrońcą dawnego porządku, którym sam zresztą pogardza, a więc nie widzi celowości walki, bo nie można walczyć o zwycięstwo złydy. Obrona przeszłości nie jest ideą, która by wypełniała jego ducha. Jeśli jednak walczy i namowom do rezygnacji się opiera, to jedynie przez poczucie osobistego honoru, w chęci odegrania bohaterskiej roli jak aktor w teatrze i z rozkoszy panowania nawet nad tym bezwolnym tłumem marionetek. „Jak tu dobrze być panem“ — powiada. Ale na wodza to wszystko nie wystarcza. Dyspozycje psychiczne hrabiego nie czynią z niego wodza: egzaltacja zastępuje w nim wiarę; nastroje osłabiły wolę; egoizm stłumił miłość dla spraw i ludzi; nawet najbliżsi stali się ofiarą jego złudzeń. Uczucia jego są powierzchowne; jeśli ten poeta coś kocha, to chyba swoją udaną poezję. Jako indywidualista o egocentrycznym poglądzie na świat, transponuje zjawiska rzeczywiste na swoiście ujętą fikcję poetycką i układa z nich dramat. Henryk jest postacią hamletyczną, nie władcą, i właśnie dlatego na wodza się nie nadaje.

Obóz przeciwny pragnie przede wszystkim osiągnąć to, czego dotąd był pozbawiony: „chleba, odpoczynku i drzewa na opał“. Wierząc, że te swoje pragnienia zaspokoi przez zajęcie miejsca warstw uprzywilejowanych, „dziękuje za służbę Bogu, królom i panom“. Chór lokai pragnie zemścić się na panach za poniewierkę; chór rzeźników gotów rznąć ich, jak dotąd rznął bydło; kobiety za a) przyznane prawa rozdają miłość; tłumy nurzają się w rozpuszcie i na „gruzach świątyni umarłego Boga“ odprawiają bakchiczne obrzędy jakiejś nowej, panteistycznej religii. — Tłum rewolucjonistyczny więc — także nie ma twórczej idei; wprawdzie „nowe zbrodnie ukarzą stare“, ale zmiana stosunków sprowadzi się do tego, że jedno plemię zastąpi drugie, by popełniać odwieczne zbrodnie. Tłumy opróżnią obory i piwnice magnackie, ale nie stworzą sprawiedliwych form bytowania i słusznego podziału dóbr, toteż nędza nadal będzie je dręczyła.

Przywódca tych tłumów, Pankracy, to człowiek przyszłości. Jest on symbolem wiary i zemsty tysięcy uciśnionych. Sam jest silny i przenikliwy, ale wątpi w realizację swej utopii przebudowania świata i w pożytek celów, o które rozpętał rewolucję, gdy patrzy na nieokiełznane żądze tłumów, którymi wskutek tego gardzi. Wie, że może wszystko zniszczyć, ale nie wie, czy zdoła z gruzów nowe życie zbudować. Jest więc symbolem siły niszczącej; Mickiewicz powiedział o nim, że „rzuca blask płomienia piekielnego“. Jest silniejszy od hr. Henryka wolą, rozumem i liczbą zwolenników, ale równy mu brakiem miłości.

Walka między tymi obozami doszła do takiego stadium, w którym kompromis jest niemożliwy; żaden z obozów nie ma przewagi moralnej; o zwycięstwie więc może tu zdecydować tylko siła fizyczna. Ona też zdecydowała. W wyniku walki hr. Henryk ginie, nie chcąc się oddać w ręce mordercy, a zwyciężski Pankracy, zniszczywszy ustroje i pojęcia, widzi, że należy zaludnić splamione bratobójczą walką obszary, a w serca wpoić ideę, dla

Obóz
rewolucjonistów

Obóz rewolucjonistów:
a) chęć zaspokojenia potrzeb materialnych
b) zemsta
c) rozpusta
d) nowa religia
e) brak twórczej idei
f) zagrażająca nędza

Pankracy:

a) Symbol wiary i zemsty pokrzywdzonych
b) jego zwątpienie w celowość rewolucji
c) Pankracy symbolem siły niszczącej
d) przewaga Pankracego

Niemożliwość
kompromisu

Siła fizyczna,
nie moralna
zapewnieniem
zwycęstwa
w owej
sytuacji

Krzyż — jako
symbol
miłości

Świadomość
Pankracego
o
niepożyteczności
walki

Trzy ideologie

Zwątpienie
poety
w arystokrację

Negatywny
stosunek Z. K.
do idei
rewolucyjnych

Miłość
reprezentowana
przez
chrześcijaństwo
czynnikiem
twórczym

Mickiewicz
i Słowacki
wobec
rewolucji

której rewolucjoniści chcieliby pracować i ponosić ofiary, jakich życie zażąda, bo przymus nie wystarczy. Ale jaką ideę? — Jako odpowiedź ukazuje się Pankracemu krzyż — jako ta właśnie idea, która rodzi w sercach miłość i ofiarę, idea, która jest obca jemu i jego obozowi. — Już nie wyczuwane, ale bezpośrednio stwierdzenie braku w obozie rewolucjonistów dynamicznej i twórczej idei i świadomość bezcelowości rozlewu morza krwi — powoduje śmierć Pankracego.

W „Nieboskiej Komedii“ uwidocznił Krasiński trzy ideologie: demokratyczną, której wyrazicielem był Pankracy; zachowawczą, reprezentowaną przez hr. Henryka, i chrześcijańską, wyznawaną przez siebie. Urodzenie i wychowanie kierowało go w stronę obozu arystokratycznego, ale jednak nie był on dla poety realizatorem „religii i chwały przeszłości, na co się targa wielu hołuszów“ — według powiedzenia Krasińskiego — gdyż brak mu było honoru i męstwa, a utrzymywał się przy życiu krzywdą ludzką. — Tym bardziej nie wystąpił z afirmacją rewolucjonistycznych tendencji, gdyż uważał rewolucję za siłę niszczącą, która zagasiła jako zjawisko historyczne na ziemi francuskiej, lecz żyje jako system; dynamizm jej opiera się zdaniem poety na odwecie i chęci „odegrania się“, a więc w ideach obu obozów występuje na dnie — nienawiść, a nienawiść rodzi zniszczenie; budować zaś może tylko miłość, której symbolem krzyż — godło idei chrześcijańskiej. Toteż Krasiński rolę ocalenia ludzkości z chaosu rozpętanego przez walkę klas wyznacza idei chrześcijańskiej, która utworzy lepsze formy współżycia ludzi.

W przeciwieństwie do Krasińskiego — Mickiewicz i Słowacki widzieli w rewolucji siłę, mogącą odrodzić ludzkość pogrążoną w bezmiarze chaosu.

WAŻNIEJSZE DATY ORIENTACYJNE

„Bogurodzica“ — Druga połowa XIII w.	
Założenie uniwersytetu w Krakowie przez Kazimierza W.	1364
Pierwszy druk w Polsce: „Kalendarz na r. 1474“ po łacinie	1474
„Krótka rozprawa“ M. Reja i „O obrotach ciał niebieskich“ M. Kopernika	1543
„Żywot człowieka poczciwego“ jako część „Zwierciadła“ M. Reja	1568
„Treny“ J. Kochanowskiego	1580
„Kazania sejmowe“ P. Skargi	1597
Założenie Collegium Nobilium przez Stan. Konarskiego	1740
Założenie pierwszego teatru w Polsce przez St. Augusta	1765
Adam Mickiewicz	* 1798 — † 1855
Trzecia cz. „Dziadów“ w Paryżu	1832
„Pan Tadeusz“ w Paryżu	1834
Juliusz Słowacki	* 1809 — † 1849
„Kordian“ w Paryżu	1834
Zygmunt Krasiński	* 1812 — † 1859
„Nieboska komedia“ w Paryżu	1835
Zemsta — Fredry	1834
Bolesław Prus	* 1847 — † 1912
„Lalka“	1887
„Faraon“	1895
Henryk Sienkiewicz	* 1846 — † 1916
„Quo vadis“	1894
Jan Kasprówicz	* 1860 — † 1926
„Hymny“	1901
Stan. Wyspiański	* 1869 — † 1907
„Wesele“	1901
Stefan Żeromski	* 1864 — † 1925
„Ludzie Bezdumni“	1900
„Przedwiośnie“	1924
Wład. Reymont	* 1868 — † 1925
„Chłopi“	1909

SKOROWIDZ DZIEŁ

- Adwokat i róże — Szaniawski J. str. 59;
 Aerumnarum plenus — Norwid C. str. 25;
 Afektów wyrażenie —
 Morsztyn H. str. 94;
 Akropolis — Wyspiański St. str. 82;
 Alarm — Słonimski A. str. 31;
 Albertus z wojny str. 48;
 Amintas — Tasso T. str. 61;
 Amor vicens — Kasprowicz J. str. 25;
 Andromacha — Racine, str. 62;
 Anheli — Słowacki J. str. 23, 132;
 Aniłka — Prus B. str. 102, 126, 134, 152;
 Anima lachrymans —
 Kasprowicz J. str. 29;
 Antek — Prus B. str. 101, 126, 152;
 Antymonachomachia —
 Krasicki I. str. 37, 91;
 Antypasty małżeńskie —
 Morsztyn H. str. 94;
 Apokryfy, str. 93;
 Argenida — Potocki W. str. 36;
 Aspazja — Świętochowski Al. str. 76;
 Aszantka — Perzyński Wł. str. 59;
 Aureli Wiszar —
 Świętochowski Al. str. 161;
 Babie koło — Grochowski Stan. str. 90;
 Bajki — Ezop. str. 34;
 Bajki — Fafontaine J. str. 62;
 Ballady — Mackiewicz A. str. 40, 132;
 Balladyna — Słowacki J. str. 49, 71, 124;
 Balon — Książnin Fr. str. 38;
 Barbara Radziwiłłówna —
 Feliński A. str. 66;
 Węzyk F. str. 66;
 Bard polski — Czartoryski A. J. str. 19;
 Bartek Zwycięzca — Sienkiewicz H. str. 107, 128;
 Bartosz Głowacki — Wasilewska W. str. 85;
 Barszczan pieśni, str. 18;
 Beniowski — Sieroszewski W. str. 115;
 Beniowski — Słowacki J. str. 24, 44;
 Betleem polskie — Rydel L. str. 78;
 Bez dachu — Konopnicka M. str. 27;
 Bez dogmatu — Sienkiewicz H. str. 108;
 Bez oręża — Szczucka-Kossak Z. str. 116;
 Bitwa o chorążankę —
 Kaczkowski Z. str. 99;
 Błazek opętany — Anczyz Wł. str. 58;
 Błogostawiona — Lenartowicz F. str. 126;
 Bodenheim — Rydel L. str. 78;
 Bogurodzica, str. 12;
 Bolesław Śmiały — Węzyk Fr. str. 66;
 Boska Komedia — Dante Alighieri. str. 83;
 Boże, coś Polskę — Feliński A. str. 20;

- Bóg się rodzi — Karpiński Fr. str. 18;
 Brühl — Kraszewski J. str. 99;
 Byle wyżej — Bałucki M., str. 161;
- Cham — Orzeszkowa E. str. 106, 128, 153;
 Chata za wsią — Kraszewski J. str. 125;
 Chłopi — Reymont Wł. str. 114, 140;
 Chłopi arystokraci — Anczyc Wł. str. 58;
 Chudy literat — Naruszewicz A. str. 91;
 Cid — Corneille P. str. 61, 65;
 Cierpienia młodego Wertera — Goethe J. str. 97, 108;
 Cola Rienzi — Asnyk A. str. 76;
 Collegium Nobilium — Konarski St. str. 17, 49, 62;
 Coś ty Atenom zrobił... — Norwid C. str. 25;
 Credo — Tetmajer K. str. 28;
 Cud mniemany — Bogusławski W. str. 53, 121;
 Cyganie — Książnin F. str. 63, 121;
 Czarownik — Poinset. str. 53;
 Czary — Szymonowicz Sz. str. 35;
 Czerwone tarcze — Iwaszkiewicz J. str. 117;
 Człowiek z budki suflera — Rittner T. str. 84;
 Czołem za cześć... — Kochanowski J. str. 13;
 Cztery mowy o karze za mężo-
 bójstwo — Modrzewski A. str. 143;
 Czuj, stary pies szczeka — Potocki W. str. 90;
 Czynsz — Karpiński Fr. str. 52;
- Dafnis — Twardowski S. str. 61;
 Dama treflowa — Zalewski K. str. 57;
 Daremne żale — Asnyk A. str. 27;
 Dawna kannenńska — Kochowski W. str. 17;
 Dekada legionowa, str. 20;
- Dekameron — Boccaccio J. str. 93;
 Dewajtis — Rodziewiczówna M. str. 110;
 Dialogi średniowieczne, str. 47-8;
 Dla szczęścia — Przybyszewski St. str. 79;
 Do autora trzech psalmów — Słowacki J. str. 133, 150;
 Do kobiety — Konopnicka M. str. 27;
 Do króla — Krasicki I. str. 91;
 Do matki Polki — Mickiewicz A. str. 22;
 Do mego brata — Norwid C. str. 25;
 Do mojej młodości — Romanowski M. str. 26;
 Do młodych — Asnyk A. str. 27;
 Dom otwarty — Bałucki M. str. 57;
 Do przyjaciela — Słonimski A. str. 31;
 Do przyjaciół Moskali — Mickiewicz A. str. 22;
 Do Stanisł. Małachowskiego... — Kołłątaj H. 147;
 Duch — Tetmajer, str. 28;
 Duch od stepu — Zaleski J. B. str. 25;
 Duchy — Świętochowski A. str. 76;
 Dumania literata — Zabłocki Fr. str. 92;
 Duma o hetmanie Kosińskim — Zaleski J. B. str. 25;
 Dwaj panowie Sieciechowowie — Niemcewicz J. str. 96;
 Dwa teatry — Szaniawski J. str. 59;
 Dwie bliźny — Fredro Al. str. 55;
 Dwie lipy — Książnin Fr. str. 19;
 Dym — Konopnicka M. str. 160, 162;
 Dziaduś — Konopnicka Maria. str. 27;
 Dziady — Mickiewicz A. str. 21, 22, 67, 70, 124, 132;
 Dzieci wieku — Wężyk F. str. 55;
 Dzieci szatana — Przybyszewski St. str. 115;

Dziecię starego miasta —
 Kraszewski J. str. 99, 134;
 Dzieje jednego pocisku —
 Strug A. str. 115, 156;
 Dzieje Józefa — Perzyński Wł.
 str. 59;
 Dzieje Polski — Lelewel J.
 str. 10;
 Dzieje Polski w zarysie —
 Bobrzyński M. str. 11;
 Dzieje w koronie — Górnicki Ł.
 str. 8;
 Dziekan z Badajoz — Wolter F.
 str. 94;
 Dzieła liryczne — Konarski St.
 str. 17;
 Dziewanny — Zegadłowicz E.
 str. 30;
 Dziewczę z Sącza —
 Romanowski M. str. 44, 134;
 Dziewczęta z Nowolipek —
 Gojawczyńska P. str. 116;
 Dzisiejszym idealistom —
 Asnyk A. str. 27;
 Dziurdziowie — Orzeszkowa E.
 str. 106, 136, 153;
 Dziwak — Rzewuski W. str. 50;

 Elegie — Janicki Kl. str. 13;
 Elektra — Sofokles, str. 76;
 Emancypantki — Prus B. str. 104;
 Eros i psyche — Żuławski J.
 str. 79;

 Fabuła o Adolfie — Drużbacka E.
 str. 37;
 Facecje polskie, str. 93;
 Fachowiec — Berent W. str. 115;
 Faraon — Prus B. str. 104, 135,
 153, 161;
 Faust — Goethe J. str. 67, 69;
 Fermenty — Reymont Wł.
 str. 114;
 Filomaci, str. 148;
 Filon i Laura — Karpiński Fr.
 str. 18;
 Fircyk w zalotach — Zabłocki Fr.
 str. 52, 56;
 Flis — Kłonowicz S. str. 35;
 Fortepian Chopina — Norwid C.
 str. 25, 150;

Fryderyk Wielki —
 Nowaczyński A. str. 59;

 Gloria victis — Orzeszkowa E.
 str. 106;
 Głos wolny — Leszczyński St.
 str. 145;
 Głupi Jakub — Rittner T. str. 84;
 Gody życia — Dygasiński A.
 str. 105, 128;
 Gonitwa — Lubowski E. str. 57;
 Górą nasi — Zalewski K. str. 57;
 Grażyna — Mickiewicz A.
 str. 37, 40, 43;
 Gromada — Weyssenhoff J.
 str. 139;
 Grób Agamemnona —
 Słowacki J. str. 24;
 Grube ryby — Bałucki M. str. 57;

 Hamlet — Szekspir W. str. 63,
 78, 108;
 Hania — Sienkiewicz H. str. 107;
 Helvia — Świętochowski A.
 str. 76;
 Herman i Dorota — Goethe J.
 str. 42, 123;
 Historia kołka w płocie —
 Kraszewski J. str. 99;
 Historia na dwie księgi podzie-
 lona — Krasicki I. str. 94;
 Historia Ustroju Polski —
 Kutrzeba Wł. str. 11;
 Historia narodu polskiego —
 Naruszewicz A. str. 9;
 Historia o Aleksandrze, str. 93;
 Historia o Banialuce —
 Morsztyn H. str. 35, 94;
 Historia o Meluzynie, str. 93;
 Historia o Poncjanie, str. 93;
 Historia o prapradziadku —
 Miłkowski Z. str. 126;
 Historia Polski — Długosz J.
 str. 7;
 Historia Polski do czasów Bato-
 rego — Lelewel J. str. 10;
 Historia Polski treściwie opowie-
 dziana — Szujski J. 10;
 Historie rzymskie, str. 32;
 Homer i Orchidea — Gaycy T.
 str. 86;

- Homo sapiens —
 Przybyszewski St. str. 115;
 Hugo — Słowacki J. str. 43;
 Hutnik — Gruszecki A. str. 161;
 Hymn do Boga — Woronicz J. P.
 str. 39;
 Hymn do miłości — Tetmajer K.
 str. 28;
 Hymn do Nirwany — Tetmajer K.
 str. 28;
 Hymn o dobrodziejstwach Boga —
 Kochanowski J. str. 13;
 Hymn o zachodzie słońca —
 Słowacki J. str. 23;
 Hymny — Kasprowicz J. str. 29;

 I ja też! — Weżyk Fr. str. 55;
 Iliada — Homer, str. 60;
 Improwizacja wielka —
 Mickiewicz A. str. 69;
 Improwizacja — Łuszczewska J.
 str. 26;
 Insurekcja — Reymont Wł. str.
 115;
 Interesowany sędzia —
 Radziwiłłowa Fr. str. 50;
 Intruz — Maeterlinck M. str. 77;
 Intryga na prędcie — Fredro A.
 str. 55;
 Irydion — Krasiński Z. str. 75;

 Jadwiga i Jagiełło —
 Szajnocha K. str. 10;
 Jakub Jasiński — Mickiewicz A.
 str. 70;
 Jan Bielecki — Słowacki J.
 str. 43;
 Jan Huss — Konopnicka M.
 str. 27;
 Jan Kochanowski —
 Niemcewicz J. str. 54;
 Janko muzykant —
 Sienkiewicz H. str. 107;
 Jaryna — Kraszewski J. str. 125;
 Jazda do Moskwy —
 Kochanowski J. str. 35;
 Jaś nie doczekał —
 Konopnicka M. str. 27, 153,
 162;
 Jerozolima wyzwolona —
 Tasso T. str. 37, 61;

 Jeszcze Polska nie zginęła —
 Wybicki J. str. 20;
 Józef czysty — Szymonowicz Sz.
 str. 61;
 Judasz — Rostworowski K. H.
 str. 83;
 Judasz — Tetmajer K. str. 78;
 Judyta — Karpiński Fr. str. 63;

 Kaligula — Rostworowski K. H.
 str. 83;
 Kamienie wołać będą —
 Malewska H. str. 117;
 Kanikuła albo Psia gwiazda —
 Morsztyn A. str. 116;
 Kantyczka rosista —
 Zegadłowicz E. str. 30;
 Kapitał — Marx K. str. 101;
 Karpaccy górale —
 Korzeniowski J. str. 76, 124;
 Kaśka Kariatyda — Zapolska G.
 str. 110;
 Katechizm demokratyczny —
 Kamieński H. str. 149;
 Kazimierz Wielki —
 Niemcewicz J. str. 63, 65;
 Kazimierz Wielki —
 Wyspiański St. str. 83;
 Kęs chleba — Kondratowicz L.
 str. 44;
 Kiedy ranne — Karpiński Fr.
 str. 18;
 Klaskaniem mając obrzękle
 prawice — Norwid C. str. 26;
 Kłątwa — Wyspiański St. str. 83,
 87;
 Kleopatra i Cezar — Norwid C.
 str. 75;
 Klimaktery — Kochowski W.
 str. 8;
 Książę Potiomkin — Miciński T.
 str. 83;
 Kolokacja — Korzeniowski J.
 str. 97;
 Komedia Justyna i Konstancji —
 Bielski M. str. 46;
 Konaj, me serce — Tetmajer K.
 str. 28;
 Konfederaci Barscy —
 Mickiewicz A. str. 70;

- Konrad Wallenrod —
 Mickiewicz A. str. 41, 42, 75;
 Kordian — Słowacki J. str. 70,
 71;
 Korsarz — Byron J. str. 41;
 Kościuszko — Korzon T. str. 11;
 Kościuszko pod Raclawicami —
 Anczyz W. str. 58;
 Koster z pijanicą, str. 49;
 Krakowiacy i górale —
 Bogusławski W. str. 53, 57, 121;
 Krata — Gojawczyńska P.
 str. 116;
 Kronika Galla A. str. 6;
 Kronika Długosza J. str. 7;
 Kronika Kadłubka W. str. 6;
 Kronika Miechowity M. 8;
 Kronika szczególnych czynów —
 Piasecki P. str. 144;
 Kronika wszystkiego świata —
 Bielski M. str. 8;
 Krosienka — Krasicki I. str. 52;
 Król Lear — Szekspir W. str. 72,
 78;
 Król trędowaty —
 Szczucka-Kossak Z. str. 116;
 Król zamczyska — Goszczyński
 S. str. 151;
 Królowna pasterek — Lubomir-
 ski St. str. 62.
 Krótka rozprawa między trzema
 osobami — Rej N. str. 89, 119;
 Krótki zbiór dziejów Polski —
 Tow. Przyjaciół Nauk, str. 10;
 Krzak dzikiej róży —
 Kasprowicz J. str. 29;
 Krzyżacy — Sienkiewicz H.
 str. 109;
 Krzyżowcy — Szczucka-Kossak Z.
 str. 116;
 Książd Marek — Słowacki J.
 str. 73;
 Książd Piotr — Tetmajer K.
 str. 111;
 Książę — Macchiavelli M. str. 41;
 Księga ubogich — Kasprowicz J.
 str. 29;
 Księgi narodu i pielgrzymstwa
 polskiego — Mickiewicz A.
 str. 22-3, 41, 149;
 Którzy kochają — Tetmajer K.
 str. 28;
 Kupiec Rej. M. str. 47;
 Kurdesz — Bohomolec Fr. (?)
 str. 51;
 Kwartalnik historyczny, str. 10;
 Kwiaty polskie — Tuwim J.
 str. 31;
 Lalka — Prus B. str. 102-3-4, 135,
 152, 161;
 Lambro — Słowacki J. str. 43;
 Lament matki utrapionej —
 Starowolski Sz. str. 15;
 Lamenty chłopskie, str. 88;
 L'amore desperato —
 Kasprowicz J. str. 29;
 Lato leśnych ludzi — Rodziewicz
 M. str. 110;
 Legenda — Wyspiański St. str. 79;
 Legenda o św. Aleksym, str. 32;
 Legenda Tatr — Tetmajer K.
 str. 111;
 Lejbe i Siora — Niemcewicz J.
 str. 96;
 Lekkomysłna siostra —
 Perzyński W. str. 59;
 Liberum veto — Konopczyński W.
 str. 11;
 Lilla Weneda — Słowacki J.
 str. 72, 132;
 Lilie — Mickiewicz A.
 str. 40, 71;
 Lira — Marino G. str. 16;
 Lirenka — Lenartowicz T. str. 26;
 Liryki polskie — Kochowski W.
 str. 16, 90;
 Listopad — Rzewuski H. str. 98;
 Lubie, kiedy kobieta —
 Tetmajer K. str. 28;
 Lubieńska tablica, str. 5;
 Lucyfer — Żuławski J. str. 29;
 Ludzie bezdomni —
 Żeromski St. str. 111-2, 139,
 155, 163;
 Ludzie podziemi — Strug A.
 str. 115, 156;
 Ludzie rewolucji —
 Niemojewski A. str. 155;
 Lutnia — Morsztyn A. str. 16;

- Łąbędź i Lira — Staff L. str. 30;
 Ład serca — Andrzejewski J.
 str. 116;
- Majątek albo imię —
 Korzeniowski J. str. 57;
 Majster i czeladnik —
 Korzeniowski J. str. 57, 161;
 Makbet — Szekspir, str. 72, 78;
 Maliny — Chodźko, str. 71;
 Malwina — Czartoryska M.
 str. 97;
 Małpa - człowiek, str. 91;
 Małżeństwo z kalendarza —
 Bohomolec F. str. 51;
 Manifest Tow. Demokr., str. 149;
 Maraton — Ujejski K. str. 26;
 Marchoń — Kasprowicz J.
 str. 29;
 Marcin Łuba — Miciński T.
 str. 83;
 Marcowy kawaler —
 Bliziński J. str. 57;
 Margier — Kondratowicz L.
 str. 44;
 Maria — Malczewski A.
 str. 42, 43, 44;
 Maria Stuart — Słowacki J.
 str. 70;
 Marmur biały — Norwid C.
 str. 26;
 Marta — Orzeszkowa E.
 str. 105, 153;
 Matka — Sewer., str. 128;
 Matka obywatelka —
 Książnin Fr. str. 19;
 Mazepa — Słowacki J. str. 71;
 Meir Ezofowicz — Orzeszkowa E.
 str. 106;
 Melodia mgieł — Tetmajer K.
 str. 28;
 Melodie biblijne — Ujejski K.
 str. 26;
 Memoriał w sprawie uporządko-
 wania Rzplitej — Ostroróg J.
 str. 143;
 Menażeria ludzka — Zapolska G.
 str. 110;
 Mendog — Słowacki E. str. 66;
 Mesjanizm, str. 15, 17, 22-3-4, 39,
 70;
- Miasta i mieszczaństwo w dawnej
 Polsce — Ptaśnik J. str. 11;
 Miasto mojej matki —
 Bandrowski K. J. str. 116;
 Miasto niepokonane —
 Brandys K. str. 116;
 Michałko — Prus B. str. 101, 160;
 Miejsce na ziemi — Przyboś J.
 str. 31;
 Mikołaja Doświadczyńskiego
 przypadki — Krasicki I.
 str. 94;
 Miłość dowcipna —
 Radziwiłłowa Fr. str. 50;
 Miłosierdzie —
 Rostworowski K. H. str. 84,
 156;
 Mindowe — Słowacki J. str. 70;
 Młoda Polska, 28, 78;
 Mnich — Słowacki J. str. 43;
 Mnich — Korzeniowski, str. 75;
 Mogiła nieznanego żołnierza —
 Strug A. str. 115;
 Mohort — Pol W. str. 44;
 Monachomachia — Krasicki I.
 str. 37, 91;
 Moralność pani Dulskiej —
 Zapolska G. str. 58;
 Morituri — Kraszewski J. str. 99;
 Most — Szaniawski J. str. 59;
 Mowa miłośnika prawdy —
 Modrzewski A. str. 143;
 Murdelio — Kaczkowski Al.
 str. 99;
 Myślistwo — Kochowski W.
 str. 17;
 Mystkowice — Gałaj J. str. 141.
 Myszeida — Krasicki I.
 str. 37, 91;
- Na ciężary i opresję chłopską
 w Polsce — Opaliński K.
 str. 90, 120, 144;
 Nad głębiami — Asnyk A. str. 27;
 Nad Niemnem — Orzeszkowa E.
 str. 105, 128, 136, 153, 162;
 Nadobna Pasqualina — Twar-
 dowski S. str. 36;
 Nad urwiskiem — Orkan Wł.
 str. 139;

- Na fujarce — Konopnicka M.
str. 27;
- Na skalnym Podhalu —
Tetmajer K. str. 111, 138;
- Na strunach duszy — Żuławski J.
str. 29;
- Na swój dom — Kochowski W.
str. 17;
- Nasza szkap — Konopnicka M.
str. 153, 162;
- Natręci — Bielawski J. str. 51;
- Natręci — Rzewuski W. 50;
- Nego — Daniłowski G. str. 115.
- Nędza uszczęśliwiona —
Bohomolec Fr. str. 51;
- Nieboska Komedia — Krasiński Z.
str. 73, 74, 124, 133, 164, 168;
- Niedokończony poemat — Kra-
siński Z. str. 44;
- Nieśmiertelne dusze —
Świętochowski A. str. 161;
- Niespodzianka —
Rostworowski K. H. str. 84,
130, 156;
- Niezdara — Dygasiński A.
str. 128;
- Nil desperandum — Reymont Wł.
str. 115;
- Noc — Andzejewski J. str. 116;
- Noc listopadowa —
Wyspiański St. str. 80;
- Nowa Gigantomachia —
Kordecki A. str. 37;
- Nowa Heloiza — Rousseau J.
str. 97;
- Nowele włoskie — Iwaszkiewicz J.
str. 117;
- Obłężenie J. Góry — Kobie-
rzycki, str. 37;
- Ocalenie — Miłosz Cz. str. 31;
- Ocalenie Jakuba — Zawieyski J.
str. 87;
- Ocean — Sieroszewski W.
str. 115;
- Oda do Boga — Książnin Fr.
str. 19;
- Oda do młodości — Mickiewicz A.
str. 21;
- Odpowiedź — Asnyk A. str. 26;
- Odprawa posłów greckich —
Kochanowski J. str. 60, 66;
- O dwóch takich, co ukradli
księżyc — Makuszyński K.
str. 116;
- Ody Napoleońskie —
Kozmian K. str. 20;
- Odznaka za wierną służbę —
Strug A. str. 115;
- Ogniem i mieczem —
Sienkiewicz H. str. 99, 107;
- Ogród fraszek — Potocki W.
str. 90;
- Ojciec zadżumionych —
Słowacki J. str. 23;
- O jedność klasy robotniczej —
Gomułka W. str. 157;
- O kłęsce naszych czasów —
Dantyszek P. str. 33;
- O kmieciach pracujących.
str. 88, 119;
- O kwestii robotniczej —
Limanowski B. str. 160;
- Olbrachtowi rycerze —
Kaczkowski Z. str. 99;
- O literaturze dramatycznej —
Szlegel W. str. 65;
- O naprawie rzplitej —
Karwicki St. str. 145;
- O naprawie rzplitej —
Modrzewski A. str. 143;
- O pochodzeniu człowieka —
Darwin K. str. 101;
- O początku i dziejach narodu
polskiego — Kromer M. str. 8;
- O poezji w ogólności —
Wężyk Fr. str. 66;
- O próżności rad —
Lubomirski St. str. 145;
- O prawdach żywotnych narodu
polskiego — Kamiński H.
str. 149;
- Orfeusz — Świrszczyńska A.
str. 86;
- Organy — Węgierski K. str. 92;
- Orland szalony — Ariosto L.
str. 37;
- O skutecznym rad sposobie —
Konarski S. str. 146;
- O sobie samym do potomności —
Janicki K. str. 13;

O spustoszeniu Podola —
 Kochanowski J. str. 13;
 Ostap Bondarczuk —
 Kraszewski J. str. 99, 125;
 Ostatnie lata panowania St. Aug.
 — Kalinka, str. 10;
 Ostatni sejm — Reymont Wł.
 str. 115;
 Ostatni z Nieczujów —
 Kaczkowski Z. str. 99;
 O stosunkach politycznych —
 Olizarowski A. str. 144;
 Otello i Desdemona —
 Szekspir W. str. 71;
 O wymowie w prozie albo
 w wierszu — Karpiński Fr.
 str. 18;
 Ozimina — Berent W. str. 115;
 O zmartwychwstaniu Pańskim —
 Potocki W. str. 49;

Pamięci Bema żałobny rapsod —
 Norwid C. str. 25;
 Pamiętniki — Janczar, str. 7;
 Pamiętniki kwestarza —
 Chodźko I. str. 100;
 Pamiętniki J. z Czarnkowa, str. 6;
 Pamiętniki o wojnie moskiew-
 skiej — Heidenstein R. str. 8;
 Pamiętki Seweryna Soplicy —
 Rzewuski H. str. 44, 98;
 Pamiętniki — Pasek J. str. 8, 120;
 Pan Balcer w Brazylii —
 Konopnicka M. str. 44, 137;
 Pan Benet — Fredro Al. str. 55;
 Pan Damazy — Bliziński J.
 str. 57;
 Pan dobry — Bohomolec Fr.
 str. 51, 120;
 Pan Geldhab — Fredro Al. str. 55;
 Pan i parobek — Strug A. str. 156;
 Pan Jowialski — Fredro Al.
 str. 49, 55, 56;
 Pan Podstoli — Krasicki I. str. 95;
 Pan Policmajster Tagiejew —
 Zapolska G. 58;
 Pan Tadeusz — Mickiewicz A.
 str. 23, 41, 44-5, 53, 55-6, 132;
 Pan Walery — Kraszewski J.
 str. 98;

Pan Wołodyjowski —
 Sienkiewicz H. str. 107;
 Pani Twardowska — Mickiewicz
 A. str. 40;
 Panna Maliczewska —
 Zapolska G. str. 58;
 Panna - mężłka — Korzeniowski
 J. str. 57;
 Panna na wydaniu —
 Czartoryski A. K. str. 52;
 Panta kojna — Mauersberger L.
 str. 148;
 Paryżyna — Byron J. str. 44;
 Paryżanin polski — Bohomolec Fr.
 str. 51;
 Peer Gynt — Ibsen H. str. 78;
 Peregrynacja dziadowska, str. 48;
 Peregrynacja Maćkowa, str. 94,
 120;
 Piast — Wyspiański St. str. 154;
 Piąty akt — Korzeniowski J.
 str. 76;
 Pieniacz — Krasicki I. str. 52;
 Pielgrzym z Dobromila —
 Czartoryska I. str. 96;
 Pieniądz — Strug A. str. 115;
 Pieśń Adamowa — Mickiewicz A.
 str. 21, 148;
 Pieśń Daniły — Zimorowicz Sz.
 str. 16;
 Pieśń dziada sokalskiego —
 Karpiński Fr. str. 18;
 Pieśń filaretów — Mickiewicz A.
 str. 21;
 Pieśń o męce Pańskiej —
 Ładysław z G. str. 12;
 Pieśń o zamordowaniu Andrzeja
 Tęczyńskiego, str. 33;
 Pieśń o ziarnie — Ujejski K.
 str. 125;
 Pieśń o ziemi naszej — Pol W.
 str. 134;
 Pieśń świętojańska o Sobótce —
 Kochanowski J. str. 13, 119;
 Pieśń żałosna Wołoszczyzny —
 Krzycki A. str. 34;
 Pieśni Barszczan, str. 18;
 Pieśni Janusza — Pol W. str. 26;
 Pieśni łysogórskie i maryjne —
 Słopuchowski i Maciej
 z Raciąży, str. 12;

- Pieśni wybawionego Wiednia — Kochowski W. str. 16, 37;
 Pieśni żołnierskie — Lenartowicz T. str. 26;
 Pijaństwo — Krasicki I. str. 92;
 Placówka — Prus B. str. 101, 126, 127, 152;
 Poeci do publiczności — Asnyk A. str. 26;
 Poeci i świat — Kraszewski J. str. 98;
 Poetom — Słonimski A. str. 31;
 Poezje — Niemojewski A. str. 30;
 Poezje — Żmichowska N. str. 26;
 Poezje — Żyławski J. str. 29;
 Poezje wybrane — Jastrun M. str. 31;
 Pod górę — Rostworowski K. H. str. 156;
 Podróż przerwana — Ujejski K. str. 44;
 Pod stopy krzyża — Asnyk A. str. 27;
 Pojata, córka Lizdejki — Bernatowicz F. str. 97;
 Pokuta w kwartannie — Morsztyn A. str. 16;
 Polityka — Perzyński Wł. str. 59;
 Polonia irredenta — Niemojewski A. str. 155;
 Polska i rewolucja — Widy-Wirski F. str. 157;
 Polska ziemia — Lenartowicz T. str. 26;
 Polska złotego wieku — Kot St. str. 11;
 Ponad śnieg — Żeromski St. str. 84;
 Popiel i Piast — Romanowski M. str. 76;
 Popioły — Żeromski St. str. 111, 113;
 Poselstwo i rozprawy z Moskwą — Pielgrzymowski E. str. 35;
 Potop — Sienkiewicz H. str. 107;
 Powieść o Gryzeldzie — str. 93;
 Powracająca fala — Prus B. str. 101, 161;
 Powrót do gniazda — Kraszewski J. str. 99;
 Powrót posła — Niemcewicz J. str. 53, 147;
 Powrót z Warszawy na wieś — Karpiński Fr. str. 18;
 Pozytywni — Narzymiski J. str. 58;
 Prawdy żywotne — Kamieński H. str. 133;
 Prawo polityczne narodu polskiego — Kołłątaj H. str. 147;
 Pretendenci do tronu — Ibsen H. str. 78;
 Prometeusz — Niemojewski A. str. 30;
 Protesilas i Laodamia — Wyspiański S. str. 83;
 Próchno — Berent W. str. 115;
 Przed ślubem — Zalewski K. str. 57;
 Przedświt — Krasiński Z. str. 24;
 Przedwiośnie — Żeromski St. str. 111, 113, 155;
 Przenajświętsza Rodzina — Zalski J. B. str. 25;
 Przeprowadzka — Rostworowski K. H. str. 84, 130;
 Przestrogi dla Polski — Staszec St. str. 147;
 Przeważna legacja — Twardowski S. str. 36;
 Przezorna mama — Bliziński J. str. 57;
 Przygoda Stasia — Prus B. str. 101, 126, 161;
 Przygody Benedykta Winnickiego — Pol W. str. 44;
 Przyjdź Królestwo Twoje — Zegadłowicz E. str. 30;
 Przy Morskim Oku — Tetmajer K. str. 28;
 Przy szumie drzew — Kasprowicz J. str. 29;
 Psalmodia polska — Kochowski W. str. 17;
 Psalmy pokutne — Rzewuski W. str. 17;
 Psalmy przyszłości — Krasiński Z. str. 24, 133;

- Psalterze: Buchananana, floriański,
 Kochanowskiego, Lubelczyka,
 puławski, Reja, Wróbla. str. 14;
 Ptak — Szaniawski J. str. 59;
 Ptakom niebieskim — Staff L.
 str. 30;
 Pulpit — Wolter Fr. str. 92;
 Puławski w Ameryce —
 Nowaczyński A. str. 59;
 Puszcza — Aygasiński A. str. 105;

 Qui amant — Tetmajer K. str. 28;
 Quo vadis — Sienkiewicz H.
 str. 108-9;

 Radcy pana radcy — Bałucki M.
 str. 57;
 Ramoty i ramotki — Wilkoński A.
 str. 92;
 Reduty — Naruszewicz A. str. 91;
 Reformacja obyczajów polskich
 — Starowolski Sz. str. 144;
 Rej w Babinie — Perzyński Wł.
 str. 59;
 Resurrecturis — Krasiński Z.
 str. 25;
 Robociarze — Rostworowski K. H.
 str. 157;
 Roczniki, str. 5;
 Rodzina Połanieckich —
 Sienkiewicz H. str. 108;
 Roksolania — Klonowicz S.
 str. 119;
 Roksolanki — Zimorowicz Sz.
 str. 15, 16, 120;
 Romantyczność — Mickiewicz A.
 str. 40, 124;
 Romeo i Julia — Szekspir W.
 str. 53;
 Rota — Konopnicka M. str. 27;
 Rozdroże miłości — Zawieyski J.
 str. 87;
 Rozmowa baranów — Bielski M.
 str. 88;
 Rozmowa kota z lwem, str. 49;
 Rozmowa mistrza ze śmiercią.
 str. 32;
 Rozmowa z piramidami —
 Słowacki J. str. 23;
 Rozmowy Salomona z Marchol-
 tem. str. 94, 119.

 Rozmowa wieczorna —
 Mickiewicz A. str. 22;
 Rozmyślania o żywocie Pana
 Jezu Krysta. str. 93;
 Rozprawa o klasyczności i roman-
 tyczności — Brodziński K.
 str. 131;
 Rozprawy o filoz. pozyt. — Com-
 te A. str. 100;
 Rozum czy głupota — Perzyński
 Wł. str. 59;
 Rozum i wiara — Mickiewicz A.
 str. 22;
 Róża — Żeromski St. str. 84, 140;
 Roże i łyzy — Asnyk A. str. 26;
 Rusałki — Zaleski J. B. str. 25;
 Rzym za Nerona — Kraszewski J.
 str. 99;

 Saga o Jarlu Broniszu —
 Grabski Wł. str. 117;
 Salve, Regina — Kasprowicz J.
 str. 29;
 Samolub — Niemcewicz J. str. 54;
 Samuel Zborowski — Słowacki J.
 str. 73;
 Sarmatyzm — Zabłocki F. str. 52,
 147;
 Saskie ostatki — Kraszewski J.
 str. 99;
 Satyr — Kochanowski J. str. 89,
 119;
 Satyra na chłopów, str. 88, 119;
 Satyr na twarz Rzplitej — Twar-
 dowski S. str. 90;
 Satyry albo przestrogi —
 Opaliński K. str. 120;
 Sąd honorowy — Lubowski Edw.
 str. 57;
 Sąd Parysa — Locher J. str. 47;
 Sejm czteroletni — Kalinka W.
 str. 10;
 Sejm niewieści — Bielski M.
 str. 88;
 Sejmik niewieści —
 Erazm z Rotterdamu. str. 88;
 Sejmik w Sądowej Wiszni —
 Pol. W. str. 44;
 Selim Mirza — Sienkiewicz H.
 str. 107;

- Sen grobów — Asnyk A. str. 26;
 Sen majowy — Bleński M. str. 88;
 Senatorska zgoda — Pol W.
 str. 44;
 Serce za tamą — Morcinek G.
 str. 116;
 Sędziowie — Wyspiański St.
 str. 83;
 Siódma jesień — Tuwim J.
 str. 31;
 Siła — Kasprowicz J. str. 78;
 Skarga Matki Boskiej pod
 Krzyżem, str. 12;
 Skarga rzplitej — Janicki Kl.
 str. 88;
 Skarga rzplitej — Krzycki A.
 str. 88;
 Skargi Jeremiego — Ujejski K.
 str. 26;
 Skargi kilku dam — Drużbacka E.
 str. 91;
 Słowa we krwi — Tuwim J.
 str. 31;
 Słowo o bandosie — Żeromski St.
 str. 140;
 Sny o potędze — Staff L. str. 30;
 Soból i panna — Weyssenhoff J.
 str. 115, 130;
 Sobotni wieczór — Konopnicka M.
 str. 27, 162;
 Socjalizm, str. 135, 144-6, 148-9,
 151-3, 156-7, 159-60, 163, 165;
 Sokrates tańczący — Tuwim J.
 str. 30;
 Sonet o wojnie, jaką prowadzi-
 my... — Szarzyński M. str. 15;
 Sonety krymskie — Mickiewicz A.
 str. 21;
 Sonety miłosne — Mickiewicz A.
 str. 21;
 Sonety — Rydel L. str. 29;
 Spacer w nocy — Zabłocki Fr.
 str. 92;
 Spekulant — Korzeniowski J.
 str. 97;
 Spraw polskich ksiąg dwanaście
 — Heidenstein R. str. 8;
 Sprawiedliwie — Reymont Wł.
 str. 129;
 Stara Baśń — Kraszewski J.
 str. 99, 134;
 Staruszka młoda — Bohomolec F.
 str. 51;
 Stary dworek — Ważyk A. str. 85;
 Stary sługa — Sienkiewicz H.
 str. 107;
 Statuty — Łaski J. str. 7;
 Stefan Czarniecki — Koźmian K.
 str. 39;
 Sułkowski — Żeromski St. str. 84;
 Syloret — Potocki W. str. 36;
 Symbol polityczny —
 Mickiewicz A. str. 150;
 Syzyfowe prace — Żeromski St.
 str. 111, 129;
 Syn marnotrawny — Wolter Fr.
 str. 63;
 Szachy — Kochanowski J. str. 34;
 Szaleńcy Boży — Szczucka
 Kossak Z. str. 116;
 Szatan siódmej klasy — Maku-
 szyński K. str. 116;
 Szczęście Frania — Perzyński Wł.
 str. 59;
 Szkice historyczne — Smolka St.
 str. 11;
 Szkice węglem — Sienkiewicz H.
 str. 106, 128;
 Szkolne czasy — Kondratowicz L.
 str. 44;
 Sztuka poetycka — Horacy Kw.
 str. 15;
 Ślepcy — Maeterlinck M. str. 77;
 Śluby panieńskie — Fredro Al.
 str. 55;
 Śmierć — Dąbrowski I. str. 115;
 Śmierć — Reymont Wł. str. 114;
 Śnieg — Przybyszewski St. str. 79;
 Śpiewak oazy — Romanowski M.
 str. 26;
 Śpiewy historyczne —
 Niemcewicz J. str. 20;
 Świat się kończy —
 Kasprowicz J. str. 78, 138;
 Świątynia Sybilii —
 Woronicz J. P. str. 39;
 Święty Boże — Kasprowicz J.
 str. 29;
 Switezianka — Mickiewicz A.
 str. 40, 124;
 Swież — Mickiewicz A. str. 40;

- Tablice paschalne, str. 5;
 Tamten — Zapolska G. str. 58;
 Teka Stańczyka, str. 11;
 Temistokles — Kniaziewicz F. str. 63;
 Testament mój — Słowacki J. str. 24;
 Tęsknię ku tobie, o szumiący lesie — Kasprowicz J. str. 29;
 Tęskność do Justyny — Karpiński Fr. str. 18;
 To lubię — Mickiewicz A. str. 40;
 Tragedia Epaminondy — Konarski St. str. 62;
 Tragedia o Scylurusie, str. 48;
 Tragedia św. Jana, str. 48;
 Tragedia żebracza, str. 48;
 Treny — Kochanowski J. str. 14;
 Treny — Potocki W. str. 18;
 Troska i pieśń — Broniewski Wł. str. 31;
 Trybuna Ludów, str. 150;
 Tukać — Mickiewicz A. str. 40;
 Turoń — Żeromski St. str. 84;
 Uciekła mi przepióreczka — Żeromski St. str. 58;
 Ułana — Kraszewski J. str. 99, 125;
 U mety — Rostworowski K. H. str. 84, 130;
 Umilknij, serce — Romanowski M. str. 26;
 Uniwersał Połaniecki, str. 147;
 Uroda życia — Żeromski St. str. 111;
 Urodzony Jan Dębóróg — Kondratowicz L. str. 44;
 Uskok — Miłkowski Z. str. 100;
 Ustęp z powieści sybirskiej — Ujejski K. str. 44;
 Utwory patriotyczne — Brodziński K. str. 21;
 Uwagi nad życiem J. Zamoyskiego — Staszic St. str. 147;
 Wacław — Słowacki J. str. 43;
 Walerian Łukasiński — Askenazy Sz. str. 11;
 Walka z szatanem — Żeromski St. str. 111;
 Warszawianka — Wyspiański St. str. 79;
 Warwas z Dykasem — Rej M. str. 49;
 Wasyl Hołuba — Miłkowski Z. str. 126, 151;
 Wąsy i peruka — Korzeniowski J. str. 57;
 W cieniu zapomnianej olszyny — Bandrowski K. J. str. 116;
 W cieniu kolegiaty — Grabski Wł. str. 117;
 Wernyhora — Czajkowski M. str. 100;
 Wesele — Wyspiański St. str. 80, 139, 154;
 Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta — Korzon T. str. 11;
 Wezwanie Hanny... — Kochanowski J. str. 13;
 Wiadomości brukowe, str. 92;
 Wiązanie Helenki — Hoffmanowa Kl. str. 97;
 Widma — Moniuszko St. str. 68;
 Widzenie X. Piotra — Mickiewicz A. str. 22;
 Wiek kłęski — Słonimski A. str. 31;
 Wielka improwizacja — Mickiewicz A. str. 22;
 Wielkanoc — Otwinowski St. str. 85;
 Wierna rzeka — Żeromski St. str. 111;
 Wiersz do legiów — Godebski C. str. 20;
 Wiersz o Londynie — Słonimski A. str. 31;
 Wiersz Słoty, str. 33;
 Wierzyby — Szymonowicz Sz. str. 35;
 Wiesław — Brodziński K. str. 39, 123;
 Wilk, psy i ludzie — Dygasiński A. str. 105;
 Wiosna — Tuwim J. str. 30;
 Wizerunek własny — Rej M. str. 34;
 Władysław IV — Twardowski S. str. 36;

- Władysław pod Warną —
 Niemcewicz J. str. 65;
 Władysław pod Warną —
 Rzewuski W. str. 62, 65;
 W małym domku — Rittner T.
 str. 84;
 W matni — Sieroszewski W.
 str. 115;
 W miłości i w boju —
 Daniłowski G. str. 156;
 Wojna chocimska — Krasicki I.
 str. 38;
 Wojna chocimska — Potocki W.
 str. 36;
 Wojna domowa — Twardowski S.
 str. 36;
 Wojna pruska — Jan z Wiślicy.
 str. 33;
 Worek Judaszów — Klonowicz S.
 str. 89;
 W piwnicznej izbie — Kono-
 pnicka M. str. 153;
 W pustyni i w puszczy — Sien-
 kiewicz H. str. 110;
 Wróg ludu — Ibsen H. str. 78;
 W sieci — Kisielewski J. str. 79;
 W Szwajcarii — Słowacki J.
 str. 23;
 Wszystkie nasze... —
 Karpiński Fr. str. 18;
 W Tatrach — Asnyk A. str. 27;
 W walce o demokrację —
 Gomułka Wł. str. 157;
 Wyprawa plebańska, str. 48;
 Wyrąbany chodnik — Morcinek G.
 str. 116;
 Wyzwolenie — Wyspiański St.
 str. 82;

 Zabawy leśne — Sarbiewski M.
 str. 15;
 Zabobon — Kamiński J. N.
 str. 57;
 Zabobonnik — Zabłocki Fr. ,
 str. 52;
 Za chlebem — Sienkiewicz H.
 str. 106, 128, 137;
 Zachwycenie — Lenartowicz T.
 str. 125;
 Zaczarowane koło — Rydel L.
 str. 78, 130, 138;

 Zaczarowany las — Tetmajer K.
 str. 28;
 Zagadnienia leninizmu — Sta-
 lin J. str. 152;
 Zagon rodzinny — Pietkiewicz A.
 str. 126, 151;
 Zamek Kaniowski —
 Goszczyński S. str. 43;
 Zaścianek Podkowa —
 Kondratowicz L. str. 125;
 Za służbą — Ujejski K. str. 151;
 Zawiana chata — Ujejski K.
 str. 125, 151;
 Zawierucha — Reymont Wł.
 str. 114;
 Zawisza Czarny — Słowacki J.
 str. 73;
 Zawisza Czarny — Tetmajer K.
 str. 78;
 Zbigniew — Niemcewicz J.
 str. 65;
 Zbójcy — Szyller J. str. 65;
 Z chłopą król — Baryka P.
 str. 48, 120;
 Z chłopskiego zagonu —
 Kasprowicz J. str. 29, 138;
 Z dymem pożarów — Ujejski K.
 str. 26;
 Zegar słyszę wybija... —
 Kochanowski J. str. 13;
 Zemsta za mur graniczny —
 Fredro Al. str. 53, 55, 56;
 Ziemia obiecana — Reymont Wł.
 str. 114, 160, 163;
 Ziemianstwo — Koźmian K.
 str. 131;
 Zjazd trzech mocarzy —
 Dantyszek J. str. 33;
 Z łąk i pól — Konopnicka M.
 str. 27;
 Złota wolność —
 Szczucka-Kossak Z. str. 116;
 Złote runo — Przybyszewski St.
 str. 79;
 Z minionych dni — Daniłowski G.
 str. 115, 155;
 Zuzanna — Kochanowski J.
 str. 35;
 Zwierzyniec — Rej M. str. 34;
 Zwycięstwo bogów —
 Klonowicz S. str. 89;

Zygmunt August —
Kolankowski Z. str. 11;
Zygmunt August — Rydel L.
str. 78;
Zygmuntowskie czasy —
Kraszewski J. str. 48, 99;
Zygmunt Stary —
Wojciechowski Z. str. 11;
Z ziemi chełmskiej —
Reymont Wł. str. 114;

Żale Sarmaty — Karpiński Fr.
str. 18;
Żeńcy — Szymonowicz Sz.
str. 35, 120;

Żmija — Słowacki J. str. 43;
Żniwo na sierpnie — Malewska H.
str. 117;
Żona modna — Krasicki I.
str. 91;
Żółkiewski — Rzewuski W.
str. 62;
Życie polskie w dawnych wie-
kach — Łoziński Wł. str. 11;
Żywe kamienie — Berent W.
str. 115;
Żywiąc się w locie — Staff L.
str. 30;
Żywot i myśli Zyg. Podfilipskie-
go — Weyssenhoff J. str. 115;
Żywot Józefa — Rej M. str. 60;

SKOROWIDZ AUTORÓW

- Adam Paul, str. 77;
Ajschylos, str. 76, 78;
Anczyc Władysław, str. 58;
Andrzejewski Jerzy, str. 116;
Ariosto Ludwik, str. 37;
Askenazy Szymon, str. 11;
Asnyk Adam, str. 26, 27, 76, 123, 153, 162;
Augier Emil, str. 57;
Aulnoy, str. 37;

Balicki Zygmunt, str. 151;
Balzac Honoré, str. 98;
Bałucki Michał, str. 57, 161;
Bandrowski Kaden J. str. 118;
Baryka Piotr, str. 48, 120;
Bazard Amand, str. 148;
Berent Wacław, str. 115;
Bernatowicz Feliks, str. 97;
Bielawski Józef, str. 51;
Bielski Marcin, str. 8, 46, 88;
Biernat z Lublina, str. 34;
Bismarck Otton, str. 123;
Bliziński Józef, str. 57;
Bobrzyński Michał, str. 11.
Boccacio Jan, str. 93;
Bogusławski Wojciech, str. 51, 53, 56, 63, 131, 147;
Bohomolec Franciszek, str. 50, 120;
Boileau Mikołaj, str. 62, 91;
Boy-Zeleński Tadeusz, str. 92;
Brandys Kazimierz, str. 116, 158;
Brodziński Kazimierz, str. 21, 39, 123, 131;
Broniewski Władysław, str. 31, 158;
Buchanan Jerzy, str. 14;
Byron Jerzy, str. 42, 43;

Casanowa, str. 51;
Chodakowski Dołęga Zorian, str. 131;
Chodźko Ignacy, str. 71, 100;
Ciekliński Piotr, str. 48;
Comte August, str. 100;
Corneille Piotr, str. 61, 62, 65;
Crocus Cornelius, str. 60;
Czajkowski Michał, str. 100;
Czartoryska Izabella, str. 63, 96;
Czartoryska Maria, str. 96, 97, 131;
Czartoryski Adam Jerzy, str. 19;
Czartoryski Adam Kazimierz, str. 9; 52, 149;
Czechow, str. 58;

Daniłowski Gustaw, str. 115, 155;
Dante Alighieri, str. 13, 44;
Danton Jerzy Jakub, str. 124;
Dantyszek Jan, str. 33;
Darwin Karol, str. 100;
Daszyński Ignacy, str. 152;
Dąbrowski Ignacy, str. 115;
Deotyma-Łuszczewska Jadwiga, str. 26;
Diderot Denis, str. 63;
Długosz Jan, str. 6, 7, 8, 9;
Dłuski Kazim. str. 152, 160;
Dmowski Roman, str. 151;
Drużbacka Elżbieta, str. 37, 50, 91;
Dumas Aleksander, str. 57;
Dygasiński Adolf, str. 105, 128;

Enfantin Bartłomiej, str. 148;
Erazm z Rotterdamu, str. 34, 88;
Eurypides, str. 60, 61, 73, 78, 131;

Feliński Alojzy, str. 20, 66, 131;
Flotwell Edward, str. 122;

Fredro Aleksander, str. 53, 55, 56;
Fredro Jan Aleksander, str. 58;

Gabryella (Zmichowska), str. 26;
Gallus Anonymus, str. 6;
Gałąj Julian, str. 141;
Gałęcki Tadeusz (Strug A),
str. 115, 156;

Gaudenty vel Radym, str. 6;
Gaycy Tadeusz, str. 85;
Gessner Salomon, str. 18;
Glikson, str. 58;

Głowacki Aleksander (Prus Bol.),
str. 101, 126, 134-5, 152, 160;

Godebski Cyprian, str. 20;
Goethe Jan, str. 67, 123;
Gojawczyńska Pola, str. 116;
Goldsmith Oliwer, str. 97;
Gogol Mikołaj, str. 98;
Gołubiew Antoni, str. 117;
Gomułka Mikołaj, str. 14;
Gomułka Wład. (Wiesław),
str. 157;

Gorkij Maksym, str. 58;
Goszczyński Seweryn, str. 43, 55,
151;

✓ Górnicki Łukasz, str. 8;
Górski Artur, str. 78;
Grabski Stanisław, str. 152;
Grabski Władysław, str. 117;
Grochowski Stanisław, str. 90;
Gruszecki Artur, str. 161;
Guarini, str. 62;

Hakata, str. 123, 129;
Hauteroche Piotr, str. 52;
Hegel Jerzy, str. 98;
Heidenstein Reinhold, str. 8;
Hoffmanowa Klementyna, str. 97;
Horacy Kwintus, str. 14, 15, 16,
90, 91;
Hussowski Mikołaj, str. 33;

Ibsen Henryk, str. 58, 78;
Igelström, str. 53;
Irwing Washington, str. 98;
Iwaszkiewicz Jarosław, str. 117;

Janczar, str. 7;
Janko z Czarnkowa, str. 6;
Jan z Koszyczek, str. 94, 119;

Jan z Wiślicy, str. 33;
Janicki Klemens, str. 13, 88;
Jastrun Mieczysław, str. 31, 158;
Jeż Teodor Tomasz, str. 100, 128,
126, 151;
Jodko, str. 152;
Jordan, str. 5;
Junosza Klem., str. 110;
Jurkowski Jan, str. 48;
Juwenalis, str. 90;

Kaczkowski Zygmunt, str. 99;
Kadłubek Wincenty, str. 6;
Kajsiewicz Hieronim, str. 149;
Kalinka Walerian, str. 10;
Kamiński Henryk, str. 133, 149;
Kamiński Jan Nepomucen,
str. 57;

Kamiński Maciej, str. 51;
Karpiński Franciszek, str. 18, 19,
52, 63;

Karwicky Stanisław, str. 145;
○ Kasprowicz Jan, str. 28, 78, 138,
154;

Kaszewski Kazimierz, str. 76;
Kisielewski Jan August, str. 78,
79;

Klonowicz Sebastian, str. 35, 89,
119;

Kmita Piotr, str. 88;
Kniaźnin Franciszek, str. 18, 19,
38, 63, 121, 131;

✓ Kochanowski Jan, str. 13, 14, 16,
17, 34, 60, 89, 90, 119;

Kochanowski Piotr, str. 37;
Kochowski Wespazjan, str. 8, 16,
17, 37, 90;

Kolankowski Zygmunt, str. 11;
Komorowska Gertruda, str. 43;

○ Kołtąj Hugo, str. 147;
○ Konarski Stanisław, str. 17, 49,
62, 146;

Kondratowicz Ludwik, str. 44, 125;
Konopczyński Władysław, str. 11;
Konopnicka Maria, str. 26, 27, 44,
137, 153, 160, 162;

Kordecki Augustyn, str. 37;
Korzeniowski Józef, str. 57, 75,
97, 124, 161;

Korzon Tadeusz, str. 11;
Kościszko Tadeusz, str. 19;

- Kot Stanisław, str. 11;
 Kotarbiński Józef, str. 58, 76;
 Kott Jan, str. 158;
 Koźmian Kajetan, str. 20, 39, 131;
 Krasicki Ignacy, str. 37, 52, 91,
 94, 95;
 Krasieński Zygmunt, str. 24, 44,
 73, 124, 133, 164, 168;
 Kraszewski Józef, str. 98, 125,
 134;
 Kromer Marcin, str. 8;
 Królikowski Ludwik, str. 149;
 Krzycki Andrzej, str. 34, 88;
 Kutrzeba Władysław, str. 11;

 Lafontaine Jan, str. 62;
 Lam Jan, str. 92, 110;
 Lelewel Joachim, 10, 149;
 Lemański Jan, str. 92;
 Lenartowicz Teofil, str. 26, 123,
 125, 134;
 Lenin Włodzimierz, str. 152;
 Leszczyński Stanisław, str. 145;
 Limanowski Bolesław, str. 160;
 Liske Ksawery, str. 10;
 Liwiusz Tytus, str. 7, 8;
 Lubelczyk Jakub, str. 14;
 Lubomirski Marcei, str. 53;
 Lubomirski Stanisław Herakliusz
 str. 49, 62, 144;
 Lubowski Edward, str. 57;
 Ludwik Napoleon, str. 70;

 Ładysław z Gielniowa, str. 12;
 Łaski Jan, str. 7;
 Łoziński Władysław, str. 11;
 Łubieński Leon, str. 165;
 Łuszczewska Jadwiga (Deotyma),
 str. 26;

 Macciavelli Mikołaj, str. 41;
 Maciej z Raciąża, str. 12;
 Maciejowski Ignacy (Sewer),
 str. 110, 128;
 Maeterlinck Maurycy, str. 58, 77,
 78, 82;
 Makuszyński Kornel, str. 116;
 Malczewski Antoni, str. 42;
 Malecki Antoni, str. 76;
 Malewska Hanna, str. 117;
 Małachowski Stanisław, str. 122;
 Marchoń, str. 94, 119;

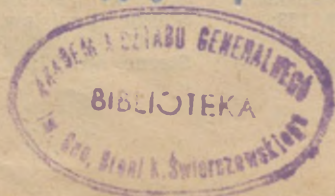
 Maria Ludwika, str. 16, 61;
 Marino lub Marini Giambattista,
 str. 16;
 Marx Karol, str. 101, 151;
 Mauersberger Ludwik, str. 148;
 Meander, str. 52;
 Metternich Klemens, str. 122;
 Miciński Tadeusz, str. 83;
 Mickiewicz Adam, str. 21, 25, 37,
 40, 67, 70, 124, 132, 149, 168;
 Miechowita Maciej, str. 8;
 Mierosławski Ludwik, str. 123,
 149;
 Miłkowski Zygmunt, str. 100, 123,
 126, 151;
 Miłosz Czesław, str. 31;
 Mochnacki Maurycy, str. 149;
 ✓ Modrzewski-Frycz Andrzej,
 str. 143;
 Molier Jan Baptysta, str. 50, 51,
 52, 55, 62;
 Moniuszko Stanisław, str. 68;
 Montesquieu Karol, str. 63;
 Morawski Kazimierz, str. 76;
 Morcinek Gustaw, str. 116;
 Moreas Jan, str. 77;
 Morsztyn Andrzej, str. 16, 61;
 Morsztyn Hieronim, str. 35, 94;
 Morsztyn Stanisław, str. 62;
 Myszkowski Piotr, str. 89;

 Nabelak Ludwik, str. 149;
 Napoleon, str. 20, 65, 113, 122;
 Naruszewicz Adam, str. 7, 9, 18,
 91;
 Narzyski Józef, str. 58;
 Niemcewicz Ursyn Julian, str. 20,
 53, 63, 65, 92, 96, 147;
 Niemojewski Andrzej, str. 30, 154;
 Norwid Cyprian, str. 25, 75, 117,
 150;
 Nowaczyński Adolf, str. 59, 156;

 Olizarowski Aaron, str. 144;
 Opaliński Krzysztof, str. 90, 120,
 144;
 Oppman Artur (Or - Ot), str. 30;
 Orkan Wł., str. 139;
 Orzeszkowa Eliza, str. 105, 128,
 136, 153;

- Osiński Ludwik, str. 55, 65;
 Ostroróg Jan, str. 143;
 Otwinowski Stefan, str. 85;
 Owidiusz Publiusz, str. 13, 16;
- Pasek Jan Chryzostom, str. 8, 120;
 Pawlikowski Tadeusz, str. 58;
 Perl Feliks, str. 152;
 Perzyński Włodzimierz, str. 59;
 Petrarka Franciszek, str. 15, 21, 93;
 Piasecki Paweł, str. 144;
 Pielgrzymowski Elias, str. 35;
 Pietkiewicz Antoni (Pług), str. 126, 151;
 Piotrowski Gracjan, str. 91;
 Plaut Tytus, str. 48, 56;
 Poinsinet, str. 53;
 Pol Wincenty, 26, 44, 55, 125, 134;
 Popławski Jan, str. 151;
 Potocka Delfina, str. 24;
 Potocki Szczęsny, str. 43;
 Potocki Wacław, str. 16, 36, 49, 90;
 Prometeusz, str. 30, 69;
 Prus Bolesław (Aleksander Głowacki, str. 101, 126, 134-5, 152, 160;
 Przesmycki Zenon, str. 78;
 Przyboś Julian, 31;
 Przybyłko-Potocka, str. 58;
 Przybyszewski Stanisław, str. 78, 79, 115;
 Ptaśnik Jan, str. 11;
 Puccitelli, str. 61;
- Racine Jan Babtysta, str. 62, 65, 66;
 Radym vel Gaudenty, str. 6;
 Radziwiłł A., str. 122;
 Radziwiłłowa Franciszka, str. 50, 62;
 Reeve Henryk, str. 164;
 Rej Mikołaj, str. 14, 34, 47, 49, 60, 89, 119;
 Reymont Władysław Stanisław, str. 114, 129, 140, 160, 163;
 Richter Jan, str. 98;
 Rittner Tadeusz, str. 84;
- Robespierre Maksymilian, str. 124;
 Rodziewicz Maria, str. 110;
 Romanowski Mieczysław, str. 26, 44, 76, 134;
 Ronsard Piotr, str. 13;
 Rostworowski Karol Hubert, str. 83, 130, 156;
 Rousseau Jan Jakub, str. 18, 63, 97, 146;
 Rożek Ambroży (Rej Mikołaj), str. 89;
 Rubens Piotr, str. 15;
 Rzewuski Henryk, str. 44, 98, 100;
 Rzewuski Wacław, str. 17, 50, 62;
 Rydel Lucjan, str. 29, 78, 80, 130, 138, 154;
 Ryks, str. 51;
- Sabała, str. 138;
 Saint-Simon Klaudiusz Henryk, str. 74, 148, 165;
 Sarbiewski Maciej, str. 15;
 Sarnecki Zygmunt, str. 57;
 Semeniuko Piotr, str. 149;
 Sewer (Maciejowski Ign.), str. 110, 128;
 Siemaszkowa Wanda, str. 58;
 Sienkiewicz Henryk, str. 99, 106, 137;
 Sieroszewski Wacław, str. 115;
 Śliwicki Józef, str. 58;
 Słonimski Antoni, str. 31;
 Słopuchowski, str. 12;
 Słota, str. 33;
 Słowacki Euzebiusz, str. 66;
 Słowacki Juliusz, str. 23, 26, 43, 70-73, 100, 124, 132-3, 150, 168;
 Smolka Stanisław, str. 11;
 Sobańska Karolina, str. 21;
 Sofokles, str. 76;
 Solski Ludwik, str. 58;
 Spinoza Baruch, str. 29;
 Staff Leopold, str. 30;
 Stalin Józef, str. 152;
 Stańczyk, str. 81;
 Stańczycy, str. 11, 123;
 Starowolski Szymon, str. 15, 144;
 Starzewski Rudolf, str. 81;
 Staszic Stanisław, str. 10, 122, 147;
 Sterne, str. 97;

- Strindberg August, str. 58;
 Strug Andrzej, str. 115, 156;
 Szajnocha Karol, str. 10;
 Szaniawski Jerzy, str. 59;
 Szarzyński-Sęp Mikołaj, str. 15;
 Szczucka-Kossak Zofia, str. 116;
 Szekspir Wiliam, str. 53, 63, 66,
 71, 72, 78;
 Szlegel Wilchelm, str. 65;
 Szopen Fryd., str. 25;
 Szuijski Józef, str. 10;
 Szyller Jan Fryderyk, str. 65;
 Szymon z Lipnicy, str. 12;
 Szymonowicz Szymon, str. 35, 61,
 120;
 Szyрма Lach, str. 131;
 Sliwicki, str. 58;
 Świętochowski Aleksander,
 str. 76, 101, 161;
 Świrszczyńska Anna, str. 86;
 Tacyt Korneliusz, str. 9;
 Tasso Torkwato, str. 37; 61, 62;
 Teokrytes, str. 35;
 Terencjusz Publius, str. 52;
 Tetmajer Przerwa Kazimierz,
 str. 28, 78, 81, 111, 138;
 Tibullus Albius, str. 13;
 Tow. Demokr. Polskie, str. 123,
 134, 149;
 Tow. Historyczne, str. 10;
 Tow. Ixów, str. 65;
 Tow. Prz. Nauki, str. 10, 66;
 Tow. Szubrawców, str. 92;
 Trembecki Stanisław, str. 52, 63,
 92;
 Trentowski Bronisław, str. 98;
 Tuwim Julian, str. 30, 158;
 Twardowski Samuel, str. 35, 61,
 90;
 Tytus Liwiusz, str. 7;
 Ujejski Kornel, str. 26, 44, 123,
 125, 151;
 Walter Scott, str. 97;
 Waryński Ludwik, str. 152, 160;
 Wasilewska Wanda, str. 85;
 Wążyk Adam, str. 85;
 Weyssenhoff Józef, str. 115, 130,
 139;
 Wergiliusz, str. 35;
 Wernyhora, str. 81;
 Węgierski Kajetan, str. 92;
 Wężyk Franciszek, str. 55, 66;
 Wiesław (Gomułka Wład.),
 str. 157;
 Wilde Oskar, str. 58;
 Wilkoński August, str. 92;
 Wojciechowski Zygmunt, str. 11;
 Wolter Franciszek, str. 52, 62, 63,
 65, 92, 94;
 Worcell Henryk, str. 149;
 Woronicz Jan Paweł, str. 20, 39;
 Wybicki Józef, str. 20, 122;
 Wysłouch Bolesław, str. 151;
 Wypiański Stanisław, str. 78—
 83, 87, 139, 154;
 Zabłocki Franciszek, str. 52, 92,
 147;
 Zaleski Józef Bohdan, str. 25,
 132;
 Zalewski Kazimierz, str. 57;
 Zamoyski Jan, str. 60;
 Zapolska Gabryela, str. 58, 110;
 Zawieyski Jerzy, str. 87;
 Zegadłowicz Emil, str. 30;
 Zimorowicz Szymon, str. 15, 120;
 Żeleński-Boy Tadeusz, str. 92;
 Żeromski Stefan, str. 11, 58, 84,
 111, 129, 139, 155, 161, 163;
 Żmichowska Narcyza (Gabryella),
 str. 26;
 Żółkiewski Stefan, str. 158;
 Żuławski Jerzy, str. 29, 79;

BIBLIOTE.

ASG

NAUKOWA

5307